

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
—ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837—

ΤΜΗΜΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

**ΠΜΣ «ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ :
ΙΣΤΟΡΙΑ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΛΙΚΗ ΖΑΚΥΝΘΙΝΟΥ

«Η Ελλάδα στην εργοβιογραφία του Terenzio Mamiani»

Επιβλέπων καθηγητής : Ι. Τσόλκας

Αθήνα 2023

Ονοματεπώνυμο
ΑΛΙΚΗ ΖΑΚΥΝΘΙΝΟΥ
A.M. 7566012100001

Τριμελής Επιτροπή Αξιολόγησης

Επιβλέπων καθηγητής : Ιωάννης Τσόλκας

Μέλος : Γεράσιμος Ζώρας

Μέλος : Γεράσιμος Παγκράτης

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας, ολοκληρώνεται και ένα όμορφο ταξίδι γνώσης. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Ιωάννη Τσόλκα για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγηση που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω και την οικογένειά μου που στήριξε την προσπάθειά μου με κατανόηση και υπομονή σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Στους γονείς μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη.....	8
Εισαγωγή.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. 19ος ΑΙΩΝΑΣ-ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	
<i>1.1 Ο ιταλικός φιλελληνισμός.....</i>	<i>11</i>
<i>1.2 Η ιταλική Παλιγγενεσία.....</i>	<i>15</i>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Ο TERENCE MAMIANI	
<i>2.1 Βιογραφία.....</i>	<i>18</i>
<i>2.2 Η σκέψη του.....</i>	<i>20</i>
<i>2.3 Σημαντικά έργα.....</i>	<i>22</i>
<i>2.4 Ο Terenzio Mamiani και η Ελλάδα.....</i>	<i>24</i>
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ	28
TERENZIO MAMIANI-Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	
<u>A. ΠΟΙΗΣΗ</u>	
<i>3.1. A Caterina Franceschi.....</i>	<i>28</i>
<i>3.2 Gli inni sacri.....</i>	<i>29</i>
<i>3.3 Boezio alla moglie.....</i>	<i>34</i>
<i>3.4 Sulla tomba di Michelangelo.....</i>	<i>35</i>
<u>B.ΠΙΕΖΑ ΚΕΙΜΕΝΑ</u>	
<i>3.5 Cenni sul carattere e sui pregi della poesia di Dante.....</i>	<i>36</i>
<i>3.6 Di un nuovo diritto europeo.....</i>	<i>37</i>
<i>3.7 Prose letterarie.....</i>	<i>41</i>
<i>3.7.1 Prefazione alla scelta dei poeti italiani.....</i>	<i>41</i>
<i>3.7.2 Discorso proemiale nell'Accademia di filosofia italiana.....</i>	<i>43</i>
<i>3.7.3 Carlo Troya (Discorso letto alla reale Accademia della Crusca, 2 di Settembre 1860).....</i>	<i>45</i>
<i>3.7.4 L'Acropoli e le antichità d'Atene- Lettera prima.....</i>	<i>46</i>
<i>3.7.5 L'Acropoli e le antichità d'Atene- Lettera seconda.....</i>	<i>51</i>

3.8 Urania.....	55
-----------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

A. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

4.1 Rime volgari.....	59
-----------------------	----

B. Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

4.2 Γενικά.....	63
-----------------	----

4.3 Οι διπλωματικές αναφορές.....	66
-----------------------------------	----

<u>16 Ιανουαρίου 1862. Προς τον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli.....</u>	67
---	----

<u>19 Φεβρουαρίου 1862. Προς τον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli.....</u>	68
--	----

<u>27 Φεβρουαρίου 1862. Στον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli.....</u>	72
--	----

<u>8 Μαρτίου 1862. Στον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli...</u>	75
---	----

<u>20 Μαρτίου 1862. Στον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Rattazzi...</u>	75
--	----

<u>10 Απριλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	78
---	----

<u>17 Απριλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	80
---	----

<u>24 Απριλίου 1862. Προς τον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	82
---	----

<u>1 Μαΐου 1862. Στον Υπουργό των Εξωτερικών Durando.....</u>	83
---	----

<u>Αθήνα 15 Μαΐου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	84
--	----

<u>Αθήνα 22 Μαΐου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	85
--	----

<u>Αθήνα 5 Ιουνίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	87
---	----

<u>Αθήνα 12 Ιουνίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	88
--	----

<u>Αθήνα 10 Ιουλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	89
--	----

<u>Αθήνα 24 Ιουλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	90
--	----

<u>Τορίνο 13 Νοεμβρίου 1862. Ο Υπουργός Εξωτερικών Durando στον Υπουργό της Αθήνας Mamiani.....</u>	91
---	----

<u>Αθήνα 14 Νοεμβρίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	93
--	----

<u>Αθήνα 14-15 Νοεμβρίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	95
---	----

<u>Αθήνα 5 Δεκεμβρίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando.....</u>	96
--	----

<i>Αθήνα 19 Δεκεμβρίου 1862. Στον Υπουργό των Εσωτερικών Pasolini.....</i>	98
<i>Τορίνο 7 Ιανουαρίου 1863. Στον Υπουργό της Αθήνας Mamiani.....</i>	102
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	104
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	108
Βιβλιογραφία.....	111

Περίληψη

Η μελέτη της ζωής και του έργου του ποιητή, φιλόσοφου και πολιτικού Terenzio Mamiani μέσα από τη σχέση του με το ελληνικό στοιχείο, αναδεικνύει την λαμπρή προσωπικότητά του και τη βαθιά γνώση και αγάπη του για την Ελλάδα. Σημαντική μορφή του ιταλικού Risorgimento, θερμός πατριώτης, μετριοπαθής πολιτικός, που μέσα από το λογοτεχνικό και φιλοσοφικό του έργο ύμνησε την αρχαία και τη νεότερη Ελλάδα. Οι ελληνικές μορφές, οι ελληνικοί τόποι, τα μεγάλα επιτεύγματα του ελληνικού πνεύματος, αλλά και γεγονότα της νεότερης ελληνικής ιστορίας βρίσκονται πάντα παρόντα στη σκέψη και το έργο του. Στη διάρκεια της ζωής του είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά και να ζήσει μια χρονική περίοδο του ελληνισμού, με την ιδιότητα του πρώτου πρεσβευτή της Ιταλίας στην Ελλάδα, περιγράφοντας την οπτική του για τα γεγονότα της περιόδου που οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα και κινήθηκε στην κατεύθυνση της δημιουργίας στενών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας. Η Ελλάδα αποτέλεσε για εκείνον την αρχή όλων των αξιών και των τεχνών, την έμπνευση και αφορμή για πνευματική δημιουργία και την πηγή ενός απaráμιλλου πολιτισμού που βρήκε τη συνέχειά του στον ρωμαϊκό. Μέσα από το έργο του και τη διπλωματική του δραστηριότητα, πρόβαλλε την Ελλάδα στη χώρα του και ανέδειξε περαιτέρω τη σημασία και τη σπουδαιότητα του ελληνικού πολιτισμού.

Εισαγωγή

Ο 19^{ος} αιώνας υπήρξε για την Ευρώπη ο αιώνας των επαναστάσεων και των κινημάτων, με καθοριστικό γεγονός την ελληνική επανάσταση του 1821, που συνέβαλε στη δημιουργία μιας νέας ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα και τη δημιουργία του φιλελληνικού κινήματος που εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη. Η ανάπτυξη του ιταλικού φιλελληνικού κινήματος, ένα κίνημα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, ανέδειξε περαιτέρω τη στενή σχέση Ελλάδας – Ιταλίας και το κοινό τους όραμα για ανεξαρτησία. Η Ελλάδα και η Ιταλία άλλωστε, βρίσκονταν πάντα σε στενή σχέση και αλληλεξάρτηση, ως χώρες γειτονικές, με στενούς δεσμούς αλληλεπίδρασης στη γλώσσα, τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό. Τους ελληνικούς αγώνες στήριξαν με διαφορετικούς τρόπους πολλοί Ιταλοί φιλέλληνες, είτε κατά τη διάρκεια της επανάστασης που αποτέλεσε το πρότυπο για την Ιταλία, είτε μετά τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους όταν είχε ήδη ολοκληρωθεί και η ενοποίηση της Ιταλίας, αποτελώντας με τη σειρά της εκείνη το πρότυπο για την ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Παράλληλα, ο 19^{ος} αιώνας υπήρξε και η εποχή του ρομαντισμού, στα πλαίσια του οποίου, το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και η κλασική Ελλάδα βρίσκεται στα έργα των Ιταλών καλλιτεχνών αποτελώντας αντικείμενο θαυμασμού και έμπνευσης. Μέσα στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η πολύπλευρη προσωπικότητα του ποιητή, φιλόσοφου και πολιτικού, Terenzio Mamiani. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση της Ελλάδας μέσα από τα μάτια του Mamiani, η ανάδειξη της προσωπικότητας του μέσα από αυτή τη σχέση και η εξέλιξη της πολιτικής και λογοτεχνικής του σκέψης, που σε συνδυασμό με τα προσωπικά βιώματα και το κοινωνικό ιστορικό πλαίσιο της εποχής, διαμόρφωσαν και επηρέασαν τον χαρακτήρα και το έργο του. Αποτέλεσε μια λαμπρή προσωπικότητα που χαρακτηριζόταν από βαθιά αγάπη προς την πατρίδα του, έντονο πατριωτικό πνεύμα, με ενεργό συμμετοχή στα γεγονότα της ιταλικής Παλιγγενεσίας και έντονη πολιτική δράση. Ο θαυμασμός και η αγάπη του για την αρχαία και σύγχρονη Ελλάδα αποτέλεσε την εκκίνηση της σκέψης και του φιλοσοφικού του στοχασμού. Στα κείμενά του βρίσκεται διαρκώς παρούσα η αρχαία Ελλάδα, θεοί και ήρωες, σπουδαίες προσωπικότητες, αλλά και σύγχρονες μορφές και γεγονότα της ελληνικής επανάστασης. Εκτός από το λογοτεχνικό πεδίο, ο Mamiani υπήρξε ο πρώτος πρεσβευτής της Ιταλίας στο ελληνικό κράτος και μέσα από αυτή την δραστηριότητα γνώρισε σε βάθος την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα και συνέβαλε στην προώθηση των ελληνο-ιταλικών σχέσεων.

Η παρουσίαση της λογοτεχνικής, φιλοσοφικής και πολιτικής του σκέψης στην παρούσα εργασία, χωρίζεται σε δύο θεματικές. Η πρώτη, αφορά αναφορές στην αρχαία και κλασική

Ελλάδα μέσα από την ποίηση, με αναφορές σε ποιητικά αποσπάσματα μεταφρασμένα από την γράφουσα την εργασία και πεζά κείμενα, ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά των έργων του. Η δεύτερη θεματική αφορά τη σύγχρονή του Ελλάδα, τις αναφορές στην ελληνική Επανάσταση, καθώς και τα διπλωματικά του κείμενα που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς σκιαγραφούν την εικόνα της Ελλάδας τις πρώτες δεκαετίες δημιουργίας του νέου ελληνικού κράτους, με σκέψεις και κρίσεις πάνω σε πρόσωπα και γεγονότα.

Μέσα από στοιχεία που αντλούνται από τα ίδια τα έργα του και τις διπλωματικές αναφορές του, καθώς και με τη χρήση πρόσθετης βιβλιογραφίας, ξεδιπλώνεται ένα μέρος του πολιτισμού και της ιστορίας της κλασικής και σύγχρονης Ελλάδας, χτίζεται σταδιακά ο τρόπος σκέψης μιας λαμπρής προσωπικότητας που διαμορφώθηκε μέσα από τη γόνιμη επαφή με το ελληνικό στοιχείο και που πρόσφερε πολλά στο πολιτικό και λογοτεχνικό γίγνεσθαι της Ιταλίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. 19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ- ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 Ο ιταλικός φιλελληνισμός

Ο ευρωπαϊκός 19^{ος} αιώνας υπήρξε ο αιώνας των φιλελεύθερων κινημάτων, του εθνικού πατριωτισμού, των επαναστάσεων αλλά και ο αιώνας της οργάνωσης των ανθρώπινων συλλογικοτήτων σε εδαφικά καθορισμένες επικράτειες με τη μορφή του έθνους-κράτους. Αν και η διαδικασία δεν ήταν ομοιογενής σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο, εντούτοις υπήρχε μια κοινή δομή, θέληση και ανάγκη των ανθρώπων να συγκροτηθούν σε νέες, *φαντασιακές κοινότητες* και σε έναν κοινό χωροχρόνο που υπερέβαινε τα όρια της προηγούμενης ιστορικής εμπειρίας τους¹.

Το κίνημα του Διαφωτισμού, η διακήρυξη των ανθρώπινων δικαιωμάτων, οι έννοιες και τα ιδεώδη της ατομικής ελευθερίας, επηρέασαν και διαμόρφωσαν πνευματικά, πολιτικά, γεωπολιτικά και καλλιτεχνικά την Ευρώπη του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα και συνέβαλαν στη διαμόρφωση των ιδεών του ευρωπαϊκού χώρου και στη δημιουργία συνείδησης του ενιαίου έθνους. Η διεκδίκηση της ανεξαρτησίας και των εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων που ταυτίζονται με την ελευθερία γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση².

Έτσι το 1820, πέντε χρόνια μετά το Συνέδριο της Βιέννης στο οποίο αποφασίστηκε από τους μονάρχες της Πενταπλής Συμμαχίας (Ρωσία, Αυστρία, Πρωσία, Αγγλία, Γαλλία) η διατήρηση του υφιστάμενου status quo της Ευρώπης και των μοναρχικών καθεστώτων, αλλεπάλληλα επαναστατικά κινήματα ξέσπασαν σχεδόν ταυτόχρονα σε όλο τον μεσογειακό νότο με κοινό πολιτικό και κοινωνικό στόχο, ο κυριότερος των οποίων ήταν η ανατροπή της απολυταρχίας. Πυρήνας των εξεγερμένων υπήρξαν νεαροί φιλελεύθεροι, πολλοί από τους οποίους μέλη του στρατού ή μέλη μυστικών αδελφοτήτων που πρωτοσυστάθηκαν στην Ιταλία με σημαντικότερη την Carboneria, που οφείλει την ονομασία της στην αργκό των καρβουνιάρηδων ως μυστική γλώσσα συνεννόησης μεταξύ των μελών της. Ξεκίνησε τη δράση της από τον ιταλικό νότο και σύντομα επεκτάθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη στις αρχές της δεκαετίας του 1820³.

¹ Γ. Παπαθεοδώρου, «Μια περιδιάβαση στα ρομαντικά χρόνια» στο Μωυσίδης Α., Σακελλαρόπουλος Σ. Αποστολοπούλου Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19^ο και 20^ο αιώνα. Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, Τόπος (Μοτίβο Εκδοτική), Αθήνα 2010, σ. 179.

² Π. Ισίδωρος, *Ρομαντισμός και Φιλελληνισμός: μελέτη μη ευρέως γνωστών κειμένων*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 12.

³ Γ. Μακρυγιάννης, *Ο ιταλικός φιλελληνισμός την εποχή της ελληνικής επανάστασης και της οικοδόμησης του ελληνικού κράτους: Η περίπτωση του κόμη Alerino Palma di Cesnola*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2019, σ. 18.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας του 1821 με στόχο τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους, που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και προβληματισμού για ολόκληρη την Ευρώπη, γεννώντας πλήθος φιλελληνικών κινημάτων. Ξεχωριστή θέση μεταξύ αυτών, κατέχει ο ιταλικός φιλελληνισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα παρουσιάζοντας ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τον διαφοροποίησαν από τα άλλα φιλελληνικά ευρωπαϊκά κινήματα. Ο ελληνικός αγώνας για την ανεξαρτησία είχε σημαντικό αντίκτυπο στους Ιταλούς, δεδομένου ότι η χώρα τους βρισκόταν όπως και η Ελλάδα, υπό κατάκτηση, χωρίς να έχει συσταθεί σαν κράτος. Η απελευθέρωση της Ελλάδας αποτελούσε για τους Ιταλούς φιλέλληνες πατριωτική ανάγκη που ενέπνευσε λογοτέχνες, διανοούμενους και πολιτικούς να γράψουν για τον ελληνικό αγώνα. Βασικά συστατικά του ιταλικού φιλελληνισμού αποτέλεσαν, εκτός από το πατριωτικό στοιχείο που ήταν απαραίτητο για το κίνημα του Ρομαντισμού, η αρχαία Ελλάδα ως ιδανικός χώρος για τους νεοκλασικούς, καθώς και το θρησκευτικό στοιχείο που αφορούσε τη σύγκρουση χριστιανών και Οθωμανών, του σταυρού με την ημισέληνο⁴.

Η αρχαία Ελλάδα αποτέλεσε αντικείμενο ενδιαφέροντος ήδη από τον 18^ο αιώνα στην Ιταλία. Σε αυτό συνέβαλε το νεοκλασικό ρεύμα που προώθησε την εκ νέου ανακάλυψη του ωραίου, της γαλήνιας φόρμας και ομορφιάς της αρχαίας Ελλάδας. Μέσα σε αυτό το κλίμα, παράλληλα με την εμφάνιση του ρομαντισμού, δημιουργήθηκε πρόσφορο έδαφος για την περαιτέρω ανάπτυξη του φιλελληνικού κινήματος και την υποστήριξη του ελληνικού αγώνα⁵.

Το ρομαντικό κίνημα που επικράτησε στην Ευρώπη ανάμεσα στο 1800 και 1850 έδωσε μεγάλη αξία στις λαϊκές παραδόσεις και την εθνική ταυτότητα. Η έξαρση του εθνικισμού των πρώτων χρόνων του 19^{ου} αιώνα, η αναζήτηση του τοπικού χρώματος και η πνευματική και πολιτισμική ταυτότητα του έθνους, θεωρούνται ως αποτέλεσμα της ρομαντικής αντίληψης για την ιστορία. Ο ρομαντικός καλλιτέχνης επιθυμούσε τη συμμετοχή του στα κοινωνικά δρώμενα, ενώ πηγή έμπνευσής του αποτελούσαν τα θέματα της επικαιρότητας⁶.

Η ιδέα της ελευθερίας και οι αρχές της γαλλικής επανάστασης του 1789 βρήκαν και στους δυο λαούς γόνιμο έδαφος και κυρίως στον ιταλικό λαό, στα πλαίσια του οποίου είχαν

⁴ Γ. Ζώρας, Ι. Τσόλκας, «Κρίσεις για την Ελληνική Επανάσταση λογίων και πολιτικών της Ιταλίας και του Βατικανού», στο Κ. Σβολόπουλος, Γ. Μεταλληνός, Χ. Μηνάογλου (επιμ.), *1821-2021 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης*, Πρακτικά Α' Συνέδριο «Ιστοριογραφία και Πηγές για την ερμηνεία του 1821», Αρχονταρίκι, Αθήνα 2013, σ. 47-48.

⁵ Ι. Τσόλκας, *Η ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη λογοτεχνία της Ιταλίας κατά τον 19^ο αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2004, σ.48, 50.

⁶ Β. Πετρίδου, Ο. Ζιρώ, *Τέχνες και αρχιτεκτονική από την αναγέννηση έως τον 21^ο αιώνα*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, σ.117, διαθέσιμο στο : repository.kallipos.gr/bitstream/11419/3541/4/Book_2.pdf, ημ. Πρόσβασης 18-08-2023.

ήδη δημιουργηθεί πατριωτικές οργανώσεις και είχαν ήδη ξεσπάσει επαναστάσεις το 1820 στο βασίλειο της Νάπολης και το 1821 στο Πιεμόντε, οι οποίες καταπνίγηκαν από την Ιερά Συμμαχία. Από την άλλη πλευρά ήταν φανερή η θρησκευτική αδελφосύνη που αντικατοπτριζόταν στον αγώνα ενός λαού με σύμβολο το σταυρό, έχοντας στο πλευρό του οποιοδήποτε χριστιανικό λαό με αισθήματα αλληλεγγύης και ενεργούς υποστήριξης, Σημαντικό επίσης ήταν το γεγονός της κοινής ιστορικής παράδοσης που είχε δημιουργήσει κοινό αίσθημα ανάμεσα στους δύο λαούς μέσω της θεμελίωσης της ελληνορωμαϊκής κουλτούρας, όπου το ένα στοιχείο συμπλήρωνε και συμπεριλάμβανε το άλλο⁷.

Ο αγώνας των Ελλήνων για ανεξαρτησία και η ιταλική Παλιγγενεσία διέγραψαν μια κοινή πορεία με στόχο τη διαμόρφωση των εθνικών κρατών τους. Στη διάρκεια αυτής της πορείας χαρακτηριστικά στοιχεία αποτέλεσαν οι εκδηλώσεις αλληλεγγύης, καθώς και οι ιδεολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο λαών. Στα τέλη του 18^{ου} και στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, η ιταλική χερσόνησος υπήρξε ο διάυλος της διείσδυσης των ευρωπαϊκών ιδεών στον ελληνικό χώρο στις περιοχές εκείνες που υπήρχαν Έλληνες φοιτητές και διανοούμενοι της διασποράς και στις ελληνικές ακμαίες εμπορικά κοινότητες του Λιβόρνου, Πίζας, Φλωρεντίας κ.λ.π. Έλληνες της διασποράς, καθώς και Ιταλοί και Ευρωπαίοι φιλέλληνες επιβιβάστηκαν σε πλοία με προορισμό την Ελλάδα, με έναν σημαντικό αριθμό όπλων και πολεμοφοδίων. Η άφιξη των Ιταλών στην Ελλάδα με την έναρξη της επανάστασης σηματοδότησε την έναρξη της στρατιωτικής παραμέτρου του ιταλικού φιλελληνισμού και συνδυάστηκε με το κύμα πολιτικής φυγής κατόπιν των αποτυχημένων εξεγέρσεων του 1820 και 1821 στην Ιταλία⁸.

Η πρώτη αυτή φάση της μετανάστευσης των Ιταλών φιλελλήνων στα ελληνικά εδάφη που συνέπεσε με την έναρξη της επανάστασης, θεωρήθηκε μια γνήσια έκφραση πατριωτισμού, εθελοντισμού και αλληλεγγύης στον ελληνικό αγώνα για ανεξαρτησία και εδαφική ολοκλήρωση. Πέρα από τη στρατιωτική τους συμμετοχή, πολλοί Ιταλοί φιλέλληνες με την πένα τους, προώθησαν το ελληνικό ζήτημα στο εξωτερικό, ενώ άλλοι με την ικανότητά τους σε τομείς όπως τα νομικά, βοήθησαν στην διαμόρφωση των επαναστατικών θεσμών και στη συνέχεια στη νομική οργάνωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους⁹.

⁷ S. Loukatos, «Il Filellenismo italiano durante la lotta d'indipendenza greca», *Foroellenico*, pubblicazione bimestrale a cura dell'Ufficio Stampa dell'Ambasciata di Grecia in Italia-Anno VI- No 49, σ. 3-4.

⁸ Σ. Μπίρταχας, «Εκφάνσεις του ιταλικού φιλελληνισμού κατά τη δεκαετία του 1820», στο Α.Β. Μανδουλαρά, Γ.Β. Νικολάου, Λ. Φλιτούρης, Ν. Αναστασόπουλος (επιμ.), *Φιλελληνισμός : Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ. 375-377.

⁹ S. Birtachas, «Solidarietà e scambi ideologico-culturali italo-ellenici in epoca risorgimentale : L'emigrazione politica italiana nelle isole ionie e in Grecia», *Mediterranea-ricerche storiche* Anno IX (2012), σ.473.

Η σφαγή της Χίου, η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου, η ναυμαχία του Ναβαρίνου, η δολοφονία του Καποδίστρια, αλλά και ηρωικές μορφές της επανάστασης όπως του Μπότσαρη, του Ρήγα και του Κανάρη, καθώς επίσης και φιλελλήνων όπως του Λόρδου Μπάιρον και του Σανταρόζα αποτέλεσαν πρότυπα ηρωισμού και καλλιτεχνικής δημιουργίας το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Σημαντική επίσης υπήρξε η φιλελληνική συνεισφορά του ιταλικού περιοδικού «Ανθολογία» που εκδίδονταν στη Φλωρεντία από τον Pietro Vieusseux με το οποίο συνεργάστηκαν πολλοί σημαντικοί λόγιοι, ποιητές και πολιτικοί¹⁰.

Στην περίοδο αυτή ανήκει η πρώτη γενιά φιλελλήνων με εκπροσώπους μεταξύ των άλλων, τους ποιητές Gabriele Rosetti, Luigi Carer, Carlo Barbieri αλλά και τους Giovanni Berchet, Pietro Giannone, Antonio Mezzanotte κ.α.¹¹.

Μετά το 1830, η Ιταλία συνεισφέρει στην οργάνωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους με την εγκατάσταση στο ελληνικό έδαφος διανοούμενων και καλλιτεχνών οι οποίοι, εξόριστοι μετά τα ιταλικά κινήματα του 1831 και του 1848, βρήκαν εκεί δεύτερη πατρίδα. Με την συγκρότηση του ιταλικού κράτους, οι ρόλοι αντιστράφηκαν και η Ιταλία αποτέλεσε πλέον το παράδειγμα για τους Έλληνες οι οποίοι έστρεψαν το βλέμμα τους στους τρόπους, διπλωματικούς ή στρατιωτικούς που δημιουργήσαν μια μεγάλη Ιταλία και θα μπορούσαν να αποτελέσουν παράδειγμα για να δημιουργήσουν μια μεγάλη Ελλάδα¹².

Στη δεύτερη αυτή γενιά φιλελλήνων, χαρακτηριστικά είναι τα ονόματα των Giuseppe Mazzini, Cesare Balbo, Francesco Domenico Guerrazzi, Aleardo Aleardi, Giuseppe Regaldi, Ippolito Nievo, Giosuè Carducci κ.α.¹³.

Την περίοδο αυτή οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών έγιναν στενότερες. Η ιταλική ενοποίηση και συγκρότηση, έδειξε ταυτόχρονα την αδυναμία του Όθωνα να πραγματοποιήσει τη Μεγάλη Ιδέα, ο Cavour και ο Vittorio Emanuele II εξύψωναν την Ιταλία σε υπολογίσιμο παράγοντα στη Μεσόγειο ενώ κυριαρχούσε ο μύθος του Garibaldi και η επιθυμία καθόδου του στην Ελλάδα και συνεργασίας μαζί του. Το ιταλικό ιδανικό της διεύρυνσης και της ενοποίησης των εδαφών με πρωτεύουσα τη Ρώμη σαν συνέχεια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα το ελληνικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας να διεκδικήσει τα αλύτρωτα εδάφη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη, αποτελούσαν κοινά σημεία αναφοράς μεταξύ των δύο χωρών και πηγή άντλησης λογοτεχνικών θεμάτων¹⁴.

¹⁰ Γ. Ζώρας, Ι. Τσόλκας, «Κρίσεις για την Ελληνική Επανάστασηό.π. σ.48.

¹¹ Ι. Τσόλκας, *Η ελληνική Παλιγγενεσία.....ό.π. σ.55.*

¹² Ι. Τσόλκας, *Η ελληνική Παλιγγενεσίαό.π. σ.85.*

¹³ Ι. Τσόλκας, *Η ελληνική Παλιγγενεσίαό.π. σ. 90.*

¹⁴ Ι. Τσόλκας, *Η ελληνική Παλιγγενεσίαό.π. σ. 144-145.*

Ο ιταλικός φιλελληνισμός εκδηλώθηκε όχι μόνο στη λογοτεχνία αλλά και στις εικαστικές τέχνες. Τα γεγονότα της Πάργας το 1819 προκάλεσαν συγκίνηση στους Ιταλούς που ταύτισαν τη μοίρα των Παργινών με τους δικούς τους πολιτικούς πρόσφυγες και αναζήτησαν στην Ελλάδα το όραμα της δικής τους ανεκπλήρωτης επανάστασης. Ωστόσο ο εικαστικός φιλελληνισμός εμφανίστηκε μετά το 1830 λόγω της λογοκρισίας που απαγόρευε στους Ιταλούς να εκφράσουν την προσωπική τους ιδεολογία και να εκθέσουν τα έργα τους. Χαρακτηριστικό έργο αποτελεί η ελαιογραφία *Οι πρόσφυγες της Πάργας* του Francesco Hayez, η καλλιτεχνική παραγωγή του οποίου είναι αφιερωμένη κατά το μεγαλύτερο μέρος της στον ελληνικό αγώνα, καθώς και τα έργα του Lodovico Lipparini στα οποία αποτύπωσε διάφορες μορφές και γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης¹⁵.

Μέσα από μια πληθώρα έργων σε τομείς όπως η Λογοτεχνία, το θέατρο, η ιστορία, η μουσική, οι εικαστικές τέχνες, ο ιταλικός φιλελληνισμός δημιούργησε μια πολιτιστική κληρονομιά και προώθησε την προσφορά του ελληνικού πολιτισμού στη διαμόρφωση μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Σε πολλές περιπτώσεις, ο ελληνικός αγώνας, μέσα από τα ιδανικά του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης, αποτέλεσε τροφή συζητήσεων που επηρέασαν την προσέγγιση των ιταλικών κρατών και συνέβαλαν στη διαδικασία της πολιτικής ενοποίησης του ιταλικού λαού που εκφράστηκε με τη δημιουργία του ιταλικού κράτους το 1861¹⁶.

1.2 Η ιταλική Παλιγγενεσία

Στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα η Ιταλία πέρασε από μια διαδικασία διερεύνησης και διεκδίκησης της εθνικής της ταυτότητας η οποία κράτησε αρκετές δεκαετίες έως την ανεξαρτησία της στις 17 Μαρτίου 1861. Η διαδικασία αυτή πήρε το όνομα Risorgimento (Παλιγγενεσία), ορίζοντας την πολιτική αναγέννηση, τη λύτρωση από την υποδούλωση και την ηθική κατάπτωση, μέσω της επιστροφής σε ένα ένδοξο παρελθόν¹⁷.

¹⁵ Φ. Κ. Τσιγκάκου, «Η εικαστική εξιστόρηση της ελληνικής επανάστασης», *Νεοελληνικά Ιστορικά* 2, Ακαδημία Αθηνών, 2010, σ. 211, διαθέσιμο στο : [28521.pdf \(academyofathens.gr\)](https://www.academyofathens.gr/28521.pdf) , ημ. πρόσβασης 14-02-2023.

¹⁶ «Il filellenismo italiano e la rivoluzione greca del 1821», Cattedra di Lingua e Letteratura Neogreca, Dipartimento di Studi Europei, Americani e interculturali, (9-11 Novembre 2021), Sapienza Università di Roma, Convegno Internazionale, p.2, διαθέσιμο στο : [Microsoft Word - Cfp 1821 CI ITA.doc \(duth.gr\)](https://www.duth.gr/1821/CI/ITA.doc) , ημ. πρόσβασης 17-02-2023.

¹⁷ Ι. Τσόλκας, «Η ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη λογοτεχνία της Ιταλίας κατά τον 19^ο αιώνα», στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών, *Ελλάδα-Ιταλία: Διαπολιτισμικές προσεγγίσεις, Grecia-Italia: Dialoghi fra due culture*, Κύκλοι Ομιλιών 2012, Αθήνα 2013.

Μετά τη ναπολεόντεια εποχή (1796-1815) ξεκίνησε για την Ευρώπη η περίοδος της Παλινόρθωσης. Η χρονική περίοδος 1815 έως 1830 χαρακτηρίζεται από τα επαναστατικά κινήματα του 1820 και 1821 στη Νάπολη και το Πιεμόντε και του 1831 στα Δουκάτα της Μόντενα, της Πάρμας και τις παπικές αντιπροσωπείες, τα οποία παρόλο που δεν είχαν τα επιθυμητά αποτελέσματα, εντούτοις διέδωσαν τις ιδέες της ισότητας και της ανεξαρτησίας, ανοίγοντας νέους πολιτικούς ορίζοντες¹⁸.

Η αποτυχία των φιλελεύθερων κινήματων σηματοδότησε έντονες συζητήσεις στο εσωτερικό της Ιταλίας για τους τρόπους επίλυσης του εθνικού τους θέματος. Διαρκώς κέρδιζε έδαφος η πρόταση για τη συγκρότηση ενιαίας κρατικής δομής στο σύνολο της ιταλικής χερσονήσου. Οι συζητήσεις ανάμεσα σε διανοούμενους και πολιτικούς εστίασαν στον τρόπο υλοποίησης της νέας κρατικής δομής και στη μορφή του πολιτεύματος μετά την κατάκτηση της ελευθερίας¹⁹.

Οι δύο αντίθετες μεταξύ τους προτάσεις ήταν ανάμεσα στους ριζοσπάστες και τους μετριοπαθείς φιλελεύθερους. Την πρώτη τάση υποστήριξε ο Giuseppe Mazzini, από τις κεντρικές μορφές των απελευθερωτικών ιταλικών αγώνων, ιδρύοντας στη Μασσαλία τη *Giovine Italia*, μια επαναστατική οργάνωση που φιλοδοξούσε να λάβει ηγετικό ρόλο στο ιταλικό ζήτημα. Απέναντι στις θέσεις των ριζοσπαστών υπήρξε η εναλλακτική πρόταση των φιλελεύθερων μετριοπαθών με στόχο την ίδρυση ανεξάρτητης και φιλελεύθερης συνταγματικής μοναρχίας με μετριοπαθή χαρακτηριστικά που θα διασφάλιζε τα συμφέροντα της αστικής τάξης, θέση που εκφράστηκε από τον ιερέα Vincenzo Gioberti που υποστήριζε την υιοθέτηση μιας μετριοπαθούς πολιτικής δίχως τη χρήση βίας²⁰.

Η δεκαετία 1840 στην Ιταλία χαρακτηρίστηκε από το πολιτικό και πολιτιστικό κίνημα του νεογουελφισμού που εξέφρασε ο Gioberti, ο οποίος πρότεινε έναν εθνικό καθολικισμό και την ένωση των πριγκιπάτων υπό την αρχηγία του Πάπα²¹.

Το 1848 ακολούθησε ο πρώτος πόλεμος της Ανεξαρτησίας, που όμως δεν κατόρθωσε να αποτινάξει την αυστριακή κυριαρχία. Η φιλελεύθερη πολιτική του Cavour στο Πιεμόντε, κατέστησε την περιοχή σημείο αναφοράς, ελεύθερης έκφρασης και πολιτικής και αποτελούσε εξαίρεση έναντι της αυστριακής ισχυροποίησης. Η επαναστατική δράση επανήλθε στο

¹⁸ Ι. Τσόλκας, «Ο διαφορετικός ιταλικός φιλελληνισμός», στο Α.Β. Μανδύλαρά, Γ.Β. Νικολάου, Λ. Φλιτούρης, Ν. Αναστασόπουλος (επιμ.), *Φιλελληνισμός : Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*, Δήμος Νικολάου Σκουφά, Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ. 346.

¹⁹ Γ. Παγκράτης, *Ιστορία της Ιταλίας. Από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση (1454-1870)*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, σ. 137.. διαθέσιμο στο : [«Ιστορία της Ιταλίας» – Από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση \(1454-1870\) - Ανοικτή Βιβλιοθήκη \(openbook.gr\)](https://openbook.gr) , ημ. πρόσβασης 19-08-2023.

²⁰ Γ. Παγκράτης, *Ιστορία της Ιταλίας*.....ό.π. σ. 140-141.

²¹ «Neoguelfismo», Treccani Encyclopedia, διαθέσιμο στο : [neoguelfismo nell'Enciclopedia Treccani](https://www.treccani.it/enciclopedia/neoguelfismo_(dizionario-di-storia)/), ημ. πρόσβασης 18-02-2023.

προσκήνιο με εκφραστή στον Carlo Pisacane και τη μεταφορά της δράσης στον Νότο που κατέληξε σε αποτυχία στο Sapri (1848). Το γεγονός αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ένωση όλων των πολιτικών ρευμάτων με τον οίκο της Σαβοΐας για την επίλυση του εθνικού ζητήματος. Ακολούθησε έπειτα από δύο χρόνια ο δεύτερος πόλεμος Ανεξαρτησίας με τη στρατιωτική συμμαχία Γαλλίας-Piemonte, που οδήγησε στην προσάρτηση σημαντικών εδαφών. Η δημοκρατική παράταξη όμως που δεν έμεινε ικανοποιημένη με αυτές τις εξελίξεις οργάνωσε την εκστρατεία των Χιλίων του Garibaldi στη Σικελία (1860) που οδήγησε εντέλει στην ανεξαρτησία της Ιταλίας (17 Μαρτίου 1861) και την ανακήρυξη του Vittorio Emanuele II ως βασιλιά του νέου κράτους²².

²² Ι. Τσόλκας, «Ο διαφορετικός ιταλικός φιλελληνισμός».....ό.π. σ. 346-347.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Ο TERENCE MAMIANI

2.1 Βιογραφία

Πολιτικός, φιλόσοφος και ποιητής, ο Terenzio Mamiani γεννήθηκε στο Πέζαρο 18 Σεπτεμβρίου 1799 από αριστοκρατική οικογένεια και πέθανε στη Ρώμη στις 21 Μαΐου 1885. Με καθολικό-φιλελεύθερο προσανατολισμό, υπήρξε ένας από τους πρωταγωνιστές της ιταλικής Παλιγγενεσίας²³.

Απέκτησε την πρώτη του μόρφωση στο Πέζαρο, όπου έλαβε ιδιωτική παιδεία έως το 1816, ερχόμενος σε επαφή με μια κοινωνία πολιτιστικά εκλεπτυσμένη και πολιτικά προηγμένη. Στο Πέζαρο ο G. Perticari είχε δημιουργήσει έναν πολιτιστικό κύκλο, δίνοντας ζωή στην πόλη και ο Mamiani υπήρξε στενός φίλος του. Η επιθυμία για περαιτέρω λογοτεχνικές σπουδές τον έφερε στη Ρώμη, όπου τοποθετήθηκε από τον πατέρα του στη Θεολογική Σχολή με την κρυφή ελπίδα να ακολουθήσει εκκλησιαστική καριέρα, πράγμα που δε συνέβη ποτέ, καθώς η ιεροσύνη ήταν για εκείνον ξένη και αδιάφορη²⁴.

Αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Πέζαρο και τη Ρώμη, το 1826 πήγε στη Φλωρεντία όπου ήρθε σε επαφή με φιλελεύθερους κύκλους και ανέπτυξε μια δυνατή φιλία με τον Leopardi, του οποίου ήταν και ξάδερφος. Επιστρέφοντας στο Πέζαρο το 1828 μετά το θάνατο του πατέρα του, συνέβαλε στην επανάσταση που ξέσπασε εκεί το 1831, στη διάρκεια της οποίας εκλέχτηκε βουλευτής της εθνικής απελευθερωτικής συνέλευσης που συστάθηκε στη Μπολόνια και στη συνέχεια ορίστηκε υπουργός Εσωτερικών. Κατόπιν παρέμβασης των αυστριακών για να καταπνίξουν την επανάσταση και την εγκαθίδρυση της παπικής κυριαρχίας, συνελήφθη από αυτούς και κλείστηκε στη φυλακή για τέσσερις μήνες στη Βενετία, αρνούμενος να υπογράψει την πράξη παράδοσης. Αφού απελευθερώθηκε, οδηγήθηκε σε εξορία από την παπική αρχή στο Παρίσι, όπου παρέμεινε έως το 1847²⁵.

Το 1847 επέστρεψε στη Ρώμη, ενώ στις 29 Απριλίου 1848 ο πάπας Πίος ΙΧ ανακοίνωσε τη συμμετοχή του στον πόλεμο της ανεξαρτησίας που βρισκόταν σε εξέλιξη στην περιοχή της Λομβαρδίας. Μέσα στο κλίμα αναταραχής που επικρατούσε και την παραίτηση της υπάρχουσας κυβέρνησης, βρέθηκε αναγκασμένος κάτω από την αυξανόμενη πίεση των λαϊκών κύκλων να καλέσει τον Mamiani ως υπουργό Εσωτερικών στη νέα κυβέρνηση. Έτσι, τον Μάιο

²³ F. Calitti, «Mamiani della Rovere, Terenzio», *Enciclopedia machiavelliana*, 2014, διαθέσιμο στο : [Mamiani Della Rovere, Terenzio in "Enciclopedia machiavelliana" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/mamiani-della-rovere-terenzio_(Enciclopedia-machiavelliana)/), ημ. πρόσβασης 02-03-2023.

²⁴ A. Brancati, «Mamiani della Rovere, Terenzio», *Dizionario Biografico degli Italiani*, Volume 68 (2007), , διαθέσιμο στο : [MAMIANI DELLA ROVERE, Terenzio in "Dizionario Biografico" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/dizionario-biografico/dizionario-biografico-68-terenzio-mamiani-della-rovere/), ημ. πρόσβασης 02-03-2023.

²⁵ «Mamiani della Rovere, Terenzio», διαθέσιμο στο : [Mamiani della Rovere, Terenzio in "L'Unificazione" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/mamiani-della-rovere-terenzio_(L-Unificazione)/), ημ. πρόσβασης 02-03-2023.

του 1848 ορίστηκε Υπουργός Εσωτερικών στην κυβέρνηση του Καρδινάλιου L. Ciacchi, αντιπροσωπεύοντας το φιλελεύθερο στοιχείο. Κατά τη διάρκεια αυτής της ιδιότητας, ο Mamiani, μετασχημάτισε το απόλυτο θεοκρατικό καθεστώς των παπών σε ένα φιλελεύθερο καθεστώς, που βασιζόταν στον ξεκάθαρο διαχωρισμό ανάμεσα στην εκκλησιαστική και κοσμική εξουσία, την οποία θα ασκούσε πλέον η κυβέρνηση και το Κοινοβούλιο, περιορίζοντας την πολιτική εξουσία του Πάπα. Αυτός ο μετασχηματισμός διακηρύχθηκε από τον Mamiani στις 9 Ιουνίου 1848 στην έναρξη του νέου Κοινοβουλίου, όμως έγινε δεκτός με απροθυμία από τον Πάπα που δεν του το συγχώρησε ποτέ. Αυτό υπήρξε το πιο σημαντικό σημείο στην πολιτική του καριέρα, αν και στον ποντιφικό κύκλο θεωρούνταν ο Υπουργός προδότης του Πίου ΙΧ. Η εχθρότητα του Πάπα Πίου προς το πρόσωπό του και τις νέες αλλαγές, σηματοδότησε στις 2 Αυγούστου τη λήξη της κυβέρνησής του.

Μετά τη δολοφονία του Pellegrino Rossi στις 15 Νοεμβρίου και κάτω από την αυξανόμενη δημόσια πίεση που θα οδηγούσε το κράτος σε ακυβερνησία, ο Πάπας του εμπιστεύθηκε το Υπουργείο Εξωτερικών. Αλλά και αυτή τη φορά η κυβέρνηση είχε σύντομη διάρκεια. Μετά τη φυγή του Πίου στην Γκαέτα και τον θρίαμβο της δημοκρατικής παράταξης, παραιτήθηκε. Το 1849 εκλέχτηκε βουλευτής της Συντακτικής Συνέλευσης και μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας παραιτήθηκε ξανά. Μετά την εκ νέου παπική κυριαρχία, πήγε πρώτα στη Marsiglia και μετά στη Γενόβα. Εκεί εκλέχτηκε βουλευτής στο *Parlamento Subalpino*, (Βουλή του Βασιλείου της Σαρδηνίας) υπηρετώντας την πολιτική του Cavour²⁶.

Το 1850 ίδρυσε στη Γένοβα την *Accademia di filosofia italiana*. Από εκεί και πέρα πήρε ώθηση η ακαδημαϊκή και διοικητική καριέρα του. Από το 1857 έως το 1860 ήταν καθηγητής φιλοσοφίας της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Τορίνο²⁷.

Το 1847 επίσης, με τον Domenico Buffa ίδρυσε στη Γένοβα την εφημερίδα *La Lega Italiana* η οποία τρεις μήνες αργότερα αντικαταστάθηκε από την *Il Pensiero Italiano* και το 1848 με τον Vincenzo Gioberti ίδρυσαν στο Τορίνο την *Società nazionale* για την ένωση της Ιταλίας. Υπήρξε υπουργός της Εκπαίδευσης στην τρίτη κυβέρνηση του Cavour από τον Ιανουάριο 1860 έως τον Μάρτιο 1861 κατά τη διάρκεια της οποίας εφάρμοσε νέα μεταρρυθμιστικά σχολικά προγράμματα προσανατολισμένα στο ομοσπονδιακό όραμα του κράτους και συνδεδεμένα με την βαθιά πεποίθηση της ενωμένης Ιταλίας με πρωτεύουσα τη

²⁶ «Mamiani della Rovere, Terenzio».....ό.π. ημ. πρόσβασης 05-03-2023.

²⁷ A. Rosmini, *Il Rinnovento della filosofia in Italia*, a cura di Gaetano Messina, Tomo II, Città Nuova Editrice, Roma 2008, p. 492.

Ρώμη και τη διάκριση μεταξύ κράτους και εκκλησίας. Υπήρξε συνεργάτης της Ακαδημίας *Lincei* το 1875 και στη συνέχεια αντιπρόεδρος της έως το 1884²⁸.

Ο Giosuè Carducci του αφιέρωσε το τρίτο βιβλίο του από τα *Juvenilia* και το 1860 ο Mamiani τον κάλεσε να αναλάβει την έδρα της ιταλικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο της Bologna²⁹.

Από το 1861 έως το 1865 ανέλαβε σημαντικά διπλωματικά καθήκοντα (υπήρξε πρέσβης στην Αθήνα (1861) και στη Βιέννη (1865)). Το 1864 εκλέχθηκε Γερουσιαστής του ιταλικού Βασιλείου και στη συνέχεια μέλος του Συμβουλίου του Κράτους. Το 1871 κατέλαβε την έδρα της φιλοσοφίας της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Ρώμης, πεθαίνοντας εκεί στις 21 Μαΐου 1885, όπου με μεγάλη συγκίνηση τον αποχαιρέτησαν οι Ιταλοί αναγνωρίζοντας στο πρόσωπό του έναν από τους πιο λαμπρούς εκπροσώπους της ιταλικής Παλιγγενεσίας³⁰.

Έλαβε πολλές τιμές και αναγνωρίσεις από το ιταλικό κράτος: υπήρξε μέλος του Συμβουλίου του κράτους, αντιπρόεδρος της Γερουσίας, αντιπρόεδρος του Ανώτατου Συμβουλίου της Δημόσιας Εκπαίδευσης (1868-1884), μέλος του Διπλωματικού Συμβουλίου. Το 1872 η Ρώμη του απένειμε τιμητική υπηκοότητα μαζί με τον Alessandro Manzoni και τον Gino Capponi και τον εξέλεξε δημοτικό Σύμβουλο δια βίου³¹.

Το 1896 η Στοά “11 settembre 1860” με την ευκαιρία του επίσημου εορτασμού που η πόλη του Πέζαρο αφιέρωσε στον Terenzio Mamiani, με μια δημόσια διακήρυξη έκανε γνωστή την αξιοσημείωτη παρουσία του στη Massoneria και τον επόμενο Αύγουστο έθεσε στο μνημείο του μια χάλκινη κορώνα με την αφιέρωση: *Al Fratello Terenzio Mamiani, la Massoneria Italiana*³².

2.2 Η σκέψη του

Από τη νεανική του ακόμη ηλικία, συμμετείχε στις πολιτικές και πνευματικές ζυμώσεις που συνέβησαν στην Ιταλία. Ακολούθησε την ανανέωση της σκέψης και των μελετών που καθόρισαν την πνευματική πορεία του πρώτου ιταλικού βασιλείου μετά από τα γεγονότα της

²⁸ «Mamiani della Rovere, Terenzio».....ό.π. ημ. πρόσβασης 05-03-2023.

²⁹ R. Stecconi, *Marca Parnasiana, Dialoghi immaginari, suggestivi, ma verosimili e storicamente documentati, ispirati dai personaggi storici e mitologici del dipinto*, Quaderni del Consiglio Regionale delle Marche, Ancona 2009, p. 48.

³⁰ A. Rosmini, *Il Rinnoameno della filosofia in Italia*.....ό.π., p. 492.

³¹ Ι. Τσόλκας, «Αγνωστες Ιταλικές σελίδες για τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1832)», στο Γ. Μатарάγκας, F. Minutoli, Z. Κοκκαλίδου (επιμ.) *Η συμβολή των Ιταλών στην Ελληνική Επανάσταση, Προετοιμάζοντας την Ιταλική Παλιγγενεσία 1821-1832*, ETP Books, Αθήνα 2021, σ.417.

³² R. Stecconi, *Marca Parnasiana*,..... ό.π., p. 48.

γαλλικής Επανάστασης που όπως ήταν φυσικό, ένα νεανικό πνεύμα ενθουσιασμού άρχισε σταδιακά να αναπτύσσεται μέσα του. Η πόλη του το Πέζαρο, που είχε αποκτήσει το όνομα της *Atene delle Marche*, καλλιεργούσε τις επιστήμες και τις κλασικές σπουδές, ταυτόχρονα με τις αρχαίες παραδόσεις την αγάπη προς την πατρίδα και την αγάπη προς την ιταλική γλώσσα. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, ο Mamiani αφοσιώθηκε στη βαθιά μελέτη του Δάντη και του Πετράρχη και είναι φανερό η επίδραση και η μίμησή τους στα νεανικά του έργα. Από νωρίς επίσης ασπάστηκε τις πατριωτικές ιδέες και την υψηλή και υπερήφανη έννοια της πατρίδας. Ονειρεύτηκε μια Ιταλία ελεύθερη από κάθε είδους σκλαβιά, γεμάτη με την αρχαία λατινική λάμψη. Την περίοδο εκείνη άλλωστε η περιοχή του Μάρκε υποστήριζε την Carboneria. Κυρίως όμως, το επαναστατικό του πνεύμα άρχισε να ωριμάζει στη διάρκεια της παραμονής του στη Ρώμη, κάνοντας αντιπαραβολή μεταξύ της δόξας της αρχαίας Ρώμης την εποχή του Καίσαρα και της εποχής των Παπών. Εκκίνηση της σκέψης του ήταν η αρχή ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να αισθανθεί τον ενθουσιασμό για το καλό αν πρώτα δεν έχει συνείδηση του εαυτού του, της αρετής του, των στόχων του, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών του και για αυτόν τον λόγο υποστήριζε τη διάδοση της μάθησης, τον πνευματικό διαφωτισμό και την εξύψωση του λαού³³.

Από την αρχή ακόμη της εξορίας του στο Παρίσι κράτησε αποστάσεις από το ενωτικό δημοκρατικό πρόγραμμα της *“Giovine Italia”* του Mazzini θεωρώντας το ουτοπιστικό, ενώ αντίθετα υποστήριζε για την Ιταλία ένα πρόγραμμα ομοσπονδιακό σαν πιο κατάλληλο στην πολιτική και οικονομική ιστορία της Ιταλίας, πιο εφικτό και με λιγότερες συγκρούσεις. Για τους ίδιους λόγους αρνήθηκε την συνωμοτική-επαναστατική στρατηγική και στήριξε τις ελπίδες της Παλιγγενεσίας του κράτους κυρίως στην ηθική και πολιτική εκπαίδευση του λαού, όχι μόνο πάνω στις αξίες της ελευθερίας και της αυτονομίας της πατρίδας αλλά επίσης και πάνω σε ένα πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής χειραφέτησης του λαού³⁴.

Είχε βαθιά πεποίθηση από τα νεανικά του ακόμη χρόνια ότι μια Παλιγγενεσία, σαν ολοκληρωμένη διεκδίκηση μιας εδαφικής επικράτειας, δεν μπορούσε από μόνη της να θέσει τις βάσεις ενός κράτους κυρίαρχου και ανεξάρτητου, ούτε μπορούσε στο πέραςμα του χρόνου να αποτελέσει ένα ιδανικό ικανό να δικαιολογήσει στα μάτια των κατοίκων τα ανθρώπινα δράματα και τις καταστροφές που συνδέονταν με τους αγώνες για την πολιτική τους σύσταση. Χρειάζόταν κάτι άλλο. Μια δυνατή πνευματική και συναισθηματική συνείδηση της ιστορικής

³³ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta unite e ordinate con aggiunta di molte inedite*, Baudry, Libreria Europea, Parigi 1843, σ. 50-78.

³⁴ A. Brancati, «Mamiani della Rovere, Terenzio», *Dizionario Biografico degli Italiani*, διαθέσιμο στο : [MAMIANI DELLA ROVERE, Terenzio in "Dizionario Biografico" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/mamiani-della-rovere-terenzio/dizionario-biografico), ημ. πρόσβασης 05-03-2023.

και πολιτισμικής συγγένειας ολόκληρου του ιταλικού έθνους και την υποστήριξη μιας ένωσης που να είναι ταυτόχρονα εδαφική, πολιτική και κοινωνική. Μόνο αυτό θα μπορούσε να δώσει ώθηση σε έναν λαό ενωμένο να στοχαστεί το μέλλον και να χειριστεί τις δομικές διαφορετικότητες που από καιρό χαρακτήριζαν τις διάφορες επαρχίες της ιταλικής χερσονήσου³⁵.

Τρεις ήταν οι βασικές αξίες του Mamiani: η εκπαιδευτική δραστηριότητα σύμφωνη με τις αξίες της ηθικής και κοινωνικής ελευθερίας για τη δημιουργία εθνικής συνείδησης, η καθοριστική του συμβολή στη βελτιστοποίηση του πολιτισμού και της ιταλικής γλώσσας ως σημαντικές συνθήκες της επαναστατικής διαδικασίας και η φροντίδα για την αναδιοργάνωση των σπουδών για μια πιο προηγμένη είσοδο της Ιταλίας στην Ευρώπη. Επίκεντρο όμως της πολύπλευρης πολιτικής και πνευματικής του δραστηριότητας υπήρξε το δυνατό αίσθημα της ελευθερίας των λαών και της ατομικής συνείδησης. Υπήρξε υποστηρικτής της ελληνικής επανάστασης, της πολωνικής, της ουγγρικής και υποστηρικτής της ελευθερίας των Αιγυπτίων ενάντια στον αγγλικό ιμπεριαλισμό και στον οποιονδήποτε ιμπεριαλισμό. Υποστηρικτής επίσης υπήρξε της παιδικής ηλικίας και της πολιτικής και πνευματικής ελευθερίας των γυναικών και ανάμεσα στους πρώτους θεωρητικούς του αγώνα για τη βιομηχανική φτώχεια της Ιταλίας, που θεωρούσε από τα σοβαρότερα προβλήματα της σύγχρονής του εποχής³⁶.

2.3 Σημαντικά έργα

Ο Mamiani υπήρξε μια πολύπλευρη και πολυσύνθετη προσωπικότητα. Ο φιλοσοφικός και πολιτικός του προβληματισμός αντιστοιχούν σε έναν πλούτο δημιουργίας, με τη φιλοσοφία και την ποίηση να αποτελούν για εκείνον τις δύο συνιστώσες που φώτισαν όλη του την ύπαρξη³⁷.

Το 1832 εκδόθηκαν στο Παρίσι οι *Inni sacri* και άλλες ποιητικές δημιουργίες. Έγραψε και εξέδωσε τα επόμενα χρόνια τα ακόλουθα : *Nuove poesie* (1835), *Idilli* (1840), *Poesie per la prima volta reunite e ordinate con aggiunta di inedite* (1843). Στο Παρίσι ήρθε σε επαφή με τους πιο γνωστούς εξόριστους Ιταλούς και με λογοτέχνες, φιλόσοφους και Γάλλους πολιτικούς. Διατηρούσε πυκνή επικοινωνία με τον Mazzini, από τον οποίο διαχωρίστηκε το

³⁵ A. Brancati, G. Benelli, *Laicità, Massoneria e Senso Religioso nell'ultimo Mamiani (1861-1885)*, Fondazione Cassa di Risparmio di Pesaro, Pesaro 2010, p. 7.

³⁶ A. Brancati, «Mamiani della Rovere, Terenzio»,.....ό.π., ημ. πρόσβασης 05-03-2023.

³⁷ R. P. Ugucconi (επιμ.), *Un Pesarese per la Nazione, Nuove prospettive su Terenzio Mamiani*, Società pesarese di studi storici, Ancona 2020, p.9-10.

1839, όταν στο έργο του που βγήκε στο φως εκείνη τη χρονιά με τίτλο *Nostro parere intorno alle cose italiane*, εκφράζει την άποψη ότι θα έπρεπε να εγκαταλείψουν τις συνωμοσίες και τις ουτοπίες και απομακρύνθηκε από την συντηρητική παράταξη των εξόριστων³⁸.

Στο Παρίσι επίσης έγραψε το φιλοσοφικό δοκίμιο, *Del rinnovamento della filosofia antica italiana* (1834), το οποίο στην εποχή του έλαβε άσχημες κριτικές, περιέχοντας ωστόσο μια αναμφίβολη καινοτομία, πέρα από το θεωρητικό του υπόβαθρο. Εξέφραζε την ιδέα ότι η κουλτούρα συνιστούσε την κατάλληλη οδό για το σχηματισμό μιας αυθεντικής εθνικής συνείδησης και δεν αρκούσε μόνο η επαναστατική αντιαυστριακή δραστηριότητα για την επίτευξη της θεμελίωσης του εθνικού κράτους³⁹. Στο έργο αυτό θέλησε επίσης να θέσει σε συζήτηση τον σκεπτικισμό της καντιανής σχολής και να επανεξετάσει τον νεοπλατωνικό θεϊσμό που ήταν αντίστοιχος με την ιταλική φιλοσοφική παράδοση από τους Marsilio Ficino, Bruno, Campanella, Gallileo έως τον Vico και να θέσει τη φιλοσοφία στην υπηρεσία ενός ενωτικού πολιτικού σχεδιασμού. Στην εθνική λογοτεχνική παράδοση θα έπρεπε να αντιστοιχεί σύμφωνα με τον Mamiani και μια εθνική φιλοσοφική παράδοση⁴⁰. Ο Mamiani εξέφρασε πολιτικούς στοχασμούς έχοντας την πεποίθηση ότι ένα κράτος μπορεί να φιλοδοξεί να συσταθεί ως ελεύθερο και ανεξάρτητο, μόνο αν έχει συναίσθηση της ιδιαίτερης ηθικής και πνευματικής του ταυτότητας, μόνο αν έχει την ικανότητα να δηλώσει μια συγκεκριμένη αποστολή. Από αυτή την άποψη, το έργο παρουσιάστηκε σαν μια αναζήτηση στις ρίζες και την ταυτότητα του έθνους, υπενθυμίζοντας ότι η φιλοσοφία, όπως όλα τα σπουδαία πράγματα, είναι ένας θεϊκός σπόρος που γεννήθηκε και ανατράφηκε κάτω από το όμορφο ιταλικό κλίμα. Πίστευε ότι υπήρχε μια φιλοσοφική παράδοση καθαρά ιταλική που τη χαρακτήριζε φυσική ή σωκρατική ή *del buon senso*⁴¹.

Με την ίδρυση της *Accademia di Filosofia* είχε την πεποίθηση ότι μετά την απογοήτευση της αποτυχίας του κινήματος του 1848, ήταν απαραίτητο για εκείνον να επιστρέψει στην ηθική και πολιτική εκπαίδευση των Ιταλών. Με τον στόχο αυτό, εξέδωσε μερικά σημαντικά έργα ανάμεσα στα οποία το *Scritti politici* (Firenze 1853) και *Poesie* (1857) που γνώρισαν μεγάλη επιτυχία σε όλη την ιταλική χερσόνησο. Ιδιαίτερη επιτυχία γνώρισε επίσης η μονογραφία *Di un nuovo diritto europeo* (Torino 1859) που μεταφράστηκε σε αγγλικά και γαλλικά. Το έργο αποτελεί έκφραση των σύνθετων προβλημάτων του διεθνούς δικαίου

³⁸ M. Menghini, G. Coppola, G. Calogero, «Mamiani della Rovere, Terenzio», 1934, διαθέσιμο στο : [MAMIANI DELLA ROVERE, Terenzio in "Enciclopedia Italiana" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/mamiani-della-rovere-terenzio) , ημ. πρόσβασης 05-03-2023.

³⁹ A. Brancati-Dizionario Biografico degli Italiani, «Mamiani della Rovere», Terenzio, διαθέσιμο στο : [MAMIANI DELLA ROVERE, Terenzio in "Dizionario Biografico" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/dizionario-biografico/mamiani-della-rovere-terenzio) , ημ. πρόσβασης. 19-04-2022.

⁴⁰ R. P. Uguccioni (επιμ.), *Un Pesarese per la Nazione.....*ό.π., p. 10.

⁴¹ A. Brancati, «Mamiani della Rovere, Terenzio»,.....ό.π., ημ. πρόσβασης 06-03-2023.

που αναδύθηκαν από τον δεύτερο πόλεμο της ανεξαρτησίας και στην ουσία μια νομική κωδικοποίηση της ώριμης πια εθνικής ιταλικής συνείδησης, ως παράδειγμα του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού, στη βάση της έννοιας της αυτοδιάθεσης των λαών, την άρνηση των ξένων δυνάμεων και της ξεπερασμένης Αυστριακής πολιτικής του 1815⁴².

Αναμφισβήτητα το σημαντικότερο έργο του υπήρξε το *Confessioni di un metafisico* (1859), σε δύο τόμους, όπου εκθέτει τη νέα μορφή φιλοσοφίας που ασπάστηκε. Στον πρώτο τόμο ασχολείται με το θέμα του απείρου, ενώ στον δεύτερο για τους καθολικούς νόμους που αφορούν τον σχηματισμό αλλά κυρίως την εξέλιξη των ζωικών οργανικών οντοτήτων και των λογικών οντοτήτων⁴³.

Όπως ο ίδιος αναφέρει, ο στόχος του ήταν να σκιαγραφήσει την εικόνα του ιταλικού πλατωνισμού. Η φιλοσοφία κατά την άποψή του δεν μπορεί ποτέ να διεκδικήσει μια συγκεκριμένη πατρίδα γιατί ανήκει στα πιο οικουμενικά πράγματα του κόσμου, ακόμη και αυτός ο ίδιος ο πλατωνισμός προέρχεται από πηγές ξένες προς την Ιταλία. Προσπάθησε να αποδείξει ότι ο Πλάτωνας ξεκινά εκεί που τελειώνει ο Αριστοτέλης, υποκαθιστώντας και συμπληρώνοντας ταυτόχρονα ο ένας τον άλλον σε πολλά θέματα⁴⁴.

2.4 Ο Terenzio Mamiani και η Ελλάδα

Λαμπρός φιλέλληνας που υπηρέτησε σε όλη του τη ζωή το νεοελληνικό ιδανικό, ο Terenzio Mamiani ανήκει στη δεύτερη γενιά φιλελλήνων, παρόλο που η επαφή του με το ελληνικό στοιχείο είχε ήδη ξεκινήσει από τη νεανική του ηλικία. Παράλληλα έζησε και όλα τα γεγονότα της ιταλικής Παλιγγενεσίας και συγκρότησης του ιταλικού κράτους. Όταν ξέσπασε η Ελληνική Επανάσταση βρισκόταν σε πολύ νεανική ηλικία και ήταν λογικό το γεγονός αυτό να εμπνεύσει στην ψυχή του αισθήματα πατριωτικά, γνήσιο ενθουσιασμό και να αποτελέσει αφετηρία της πατριωτικής του σκέψης ώστε να αντλήσει πρότυπα στον αγώνα του για την ιταλική ενοποίηση. Ο θαυμασμός και η αγάπη του για την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και πολιτισμό έδωσαν περαιτέρω έναυσμα στη διαμόρφωση της πολιτικής και φιλοσοφικής του θεώρησης.

Όπως ο ίδιος αναφέρει στο έργο του *Lettere dall'Esilio*, μέσα στην ψυχή του, από την νεανική του ακόμη ηλικία, υπήρχε ένας πόλεμος ανάμεσα σε αισθήματα ευσέβειας και τρόμου

⁴² A. Brancati, «Mamiani della Rovere, Terenzio»,.....ό.π., ημ. πρόσβασης 06-03-2023.

⁴³ N. Bianchi N., *Della vita e delle opere di Terenzio Mamiani con l'aggiunta dell'idillio I Patriarchi e dell'inno A. S. Terenzio*, Kessinger Publishing (10 Settembre 2010), Pesaro 1896, p. 70.

⁴⁴ T. Mamiani, *Confessioni di un metafisico*, G. Barbera Editore, Firenze 1865, p. II.

που αφορούσαν την πίστη από τη μια πλευρά και από την άλλη, καθετί υψηλό, όμορφο και ευγενικό το είχε αντλήσει από τις ελληνικές και ρωμαϊκές ιστορίες που είχε μελετήσει⁴⁵. Στο ίδιο έργο, ομολογεί ότι άρχισε να εξοικειώνεται στη δημιουργία στίχων με έμπνευση και στοιχεία από τους κλασικούς, που άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους στα έργα του και που θα αναγνωρίσουν συχνά οι αναγνώστες στα ποιήματά του με τίτλο *Juvenilia*, στα οποία περιέχονται και ωδές για την Ελλάδα⁴⁶.

Σε άλλο σημείο, μιλώντας για την εξωτερική και υλική μορφή των διαφόρων γλωσσών, αναφέρει πόσο αρμονική, εύηχη και ρέουσα είναι η παράθεση συμφώνων και φωνηέντων της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ενώ οι εγκλίσεις και οι καταλήξεις συνδυάζονται με έναν τέτοιο τρόπο ώστε να ηχούν σαν μια πολύ ευχάριστη μουσική. Υπάρχουν όμως και γλώσσες σύγχρονες που ο συνδυασμός των ήχων είναι τόσο σκληρός και αταίριαστος που στους Έλληνες θα φαινόταν σαν ένας άγριος και μη ανθρώπινος ήχος⁴⁷.

Ο Mamiani, αν και όχι σε μεγάλο βαθμό, γνώριζε την ελληνική γλώσσα. Όπως ο ίδιος αναφέρει, μετά το θάνατο της αγαπημένης του, πήγε στη Φλωρεντία με βαθύ πόνο στην καρδιά και ζούσε εκεί γράφοντας άρθρα στην *Ανθολογία*, μεταφράζοντας από τα γαλλικά και διδάσκοντας τα λίγα ελληνικά που γνώριζε στον πρωτότοκο γιο του Luigi Bonaparte, που ήταν ήδη βασιλιάς της Ολλανδίας⁴⁸.

Έως το 1842 τα γράμματα προς τον αδελφό του Giuseppe αποτελούν τις βασικές πηγές που πληροφορούν για τη ζωή του στην εξορία. Από εκείνη τη χρονιά έως και την επιστροφή του στην πατρίδα, η επιστολογραφία του Mamiani είναι πολυάριθμη και μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τα γεγονότα της ζωής του και την πορεία της σκέψης του⁴⁹.

Στη διάρκεια της εξορίας του στο Παρίσι και μετά την έκδοση του έργου *Dell' rinnovamento della filosofia antica italiana* (1834), παρουσίασε μια σοβαρή ασθένεια στα μάτια που διήρκεσε δυο χρόνια και που δεν του επέτρεψε για πολύ καιρό τις συναναστροφές. Σε γράμμα προς τον αδελφό του τον Μάρτη του 1837, αφού του περιγράφει την κατάσταση της υγείας του, αναφέρει ότι σκέφτηκε να μεταφερθεί στην Κέρκυρα, όπου υπήρχαν και άλλοι εξόριστοι, έχοντας ζητήσει μια έδρα σε κάποια σχολή, λαμβάνοντας ωστόσο την απάντηση ότι για την ώρα δεν υπήρχε η κατάλληλη θέση⁵⁰.

⁴⁵ T. Mamiani, *Lettere dall'Esilio, raccolte e ordinate da Ettore Vitterbo*, Volume I (1831-1845), Società Editrice Dante Alighieri, Roma 1899, p. 44.

⁴⁶ Ι. Τσόλκας, «Άγνωστες Ιταλικές σελίδες για τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1832)».....ό.π., σ.418.

⁴⁷ T. Mamiani, *Lettere dall'Esilio*.....ό.π., p. 112.

⁴⁸ T. Mamiani, *Lettere dall'Esilio*.....ό.π., p. 46.

⁴⁹ T. Casini, *La giovinezza e l'esilio di Terenzio Mamiani, (Da carteggi e ricordi inediti)* G.C. Sansoni Editore, Firenze 1896, p. 74.

⁵⁰ T. Casini, *La giovinezza e l'esilio*.....ό.π., p. 64.

Η νοσταλγία για την πατρίδα του ήταν μεγάλη και επιθυμούσε την επιστροφή στην Ιταλία, αλλά γνωρίζοντας ότι ο πάπας δε θα του επέτρεπε την είσοδο, προσπάθησε να μεταβεί στη Λούκα, μέσω επαφών του Lorenzo Costa την άνοιξη 1843 με την κυβέρνηση της Λούκα, ώστε να του επιτρέψουν την παραμονή του εκεί. Ωστόσο ξεσπώντας τα επαναστατικά κινήματα στην Κεντρική Ιταλία, η αναχώρησή του αναβλήθηκε από την πρεσβεία αλλά και από τον Δούκα της Λούκα, έως ότου υπάρξουν καλύτερες και πιο ήρεμες συνθήκες. Τότε ο Mamiani, το φθινόπωρο του 1844, είχε τη σκέψη να εγκατασταθεί στην Ελλάδα, σκοπεύοντας να ζήσει εκεί παραδίδοντας μαθήματα γαλλικών, φιλοσοφίας και λογοτεχνίας, όπως ανέφερε σε άλλο γράμμα του προς τον αδελφό του Giuseppe, σε μια χώρα που θεωρούσε «αληθινή αδελφή της Ιταλίας και της οποίας η αναδυόμενη ευημερία δεν προσβάλλει τη δυστυχία μας», όπως ο ίδιος δήλωνε.⁵¹

Τα ταξίδια ωστόσο στη Λούκα ή στην Αθήνα ναυάγησαν. Τον Μάρτη 1845 έγραφε στον αδελφό του για την ελπίδα που είχε να μεταβεί στην Ιταλία και την ηρεμία που θα έβρισκε στη Λούκα. Όμως δε λάμβανε πλέον κάποια είδηση που να του δίνει ελπίδα. Εν τω μεταξύ αναφέρει ότι αναχώρησε από το Παρίσι ένας Κεφαλληνός, άνθρωπος των γραμμάτων, φίλος και συγγενής του υπουργού της Ελλάδας Μεταξά που του υποσχέθηκε ότι θα του γράψει δίνοντάς του οδηγίες σχετικά με τη δυνατότητα να μεταβεί στην Αθήνα. Παρόλα αυτά, γράφει ότι δεν τρέφει μεγάλες ελπίδες και νιώθει απελπισμένος γιατί ενώ όταν είναι κανείς νέος ελπίζει για όλα, όσο μεγαλώνει απελπίζεται για όλα. Για εκείνον δεν υπήρχε μεγαλύτερος πόνος από το να πεθάνει μακριά από την πατρίδα⁵².

Ωστόσο, σε γράμμα του προς τον Vieusseux το 1845 και ενώ ακόμη δεν έχει επιβεβαιωθεί το πότε και το αν θα μπορέσει να καταφύγει στην Ελλάδα, δηλώνει ότι αν πρόκειται να μη ξαναδεί την Ιταλία, προτιμά να αφήσει τα κόκκαλά του στην Ελλάδα παρά στη Γαλλία⁵³. Αυτό φανερώνει ότι δεν ένιωθε την Ελλάδα χώρα ξένη και εχθρική, μα οικεία και συγγενική προς την πατρίδα του όπως δήλωνε χαρακτηριστικά σε προηγούμενη επιστολή του.

Ένα μεγάλο μέρος της ζωής του ήταν αφιερωμένο στην πολιτική και στη διπλωματία και ιδιαίτερα μετά τη συγκρότηση του ιταλικού κράτους με την ιδιότητα του πρέσβη της Ιταλίας στην Ελλάδα, την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, στη διάρκεια της οποίας συνέβαλε στη δημιουργία στενότερων σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Υπήρξε θερμός

⁵¹ T. Casini, *La giovinezza e l'esilio*.....ό.π., p. 75-79.

...è sorella vera d' Italia e la cui incipiente prosperità non insulta alle nostre miserie.

⁵² D. Gaspari, *Vita di Terenzio Mamiani della Rovere*, A. Gustavo Morelli Editore, Ancona 1888 p. 80.

⁵³ T. Mamiani, *Lettere dall'Esilio*.....ό.π., p. 297.

υποστηρικτής της Μεγάλης Ιδέας αλλά μέσω της ανάπτυξης των δημοκρατικών θεσμών στην υλοποίηση των οποίων πίστευε ότι η Ιταλία θα μπορούσε να βοηθήσει προς αυτή την κατεύθυνση.

Αποτέλεσε επίσης επίτιμο μέλος του φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσός» από τις 06-1-1878. Υπήρξε από τις μεγαλύτερες πνευματικές μορφές που ο σύλλογος δέχτηκε στους κόλπους του, στα πλαίσια της πρωτοβουλίας του συλλόγου να καλλιεργήσει στενές σχέσεις με αναγνωρισμένους λογοτέχνες και επιστήμονες της Ιταλίας εντάσσοντας στο σύλλογο Ιταλούς διανοούμενους ως μέλη, επιβραβεύοντάς τους ταυτόχρονα για τα φιλελληνικά τους αισθήματα⁵⁴.

Ο Mamiani είχε προσωπικές σχέσεις και με τον Έλληνα πολιτικό και λογοτέχνη Γεώργιο Τερτσέτη, γεγονός που επιβεβαιώνεται από επιστολές του Τερτσέτη προς τον νεοελληνιστή Gherardo Nerucci. Στην πρώτη επιστολή με ημερομηνία 28 Αυγούστου 1862, ο Τερτσέτης αναφέρει ότι απέστειλε άρθρο του Nerucci «περί των απλοελληνικών ασμάτων του Πασώφ», καθώς και την επιστολή του «προς τον Κόμητα κ. Μαμιάνη, πρέσβυν της Ιταλίας, και ευχαριστήθη πολύ». Στη δεύτερη επιστολή με ημερομηνία 4/16 Απριλίου 1863, επαναλαμβάνει την αποστολή του άρθρου το οποίο αναφέρει ότι «εμοίρασα σε φίλους και εις τον Κόμηταν Μαμιάνην και του άρεσε πολύ». Την ίδια χρονική περίοδο ο Τερτσέτης παίρνει ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή, αναλαμβάνοντας και ο ίδιος διπλωματική αποστολή ως απεσταλμένος της Ελλάδας στην Ιταλία⁵⁵.

⁵⁴ Γ. Ζώρας, «Ιταλοί λόγιοι μέλη του φιλολογικού συλλόγου Παρνασσός», στο *Παρνασσός*, τ. ΑΖ, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1995, σ.225.

⁵⁵ J. Bouchard, «Τρία γράμματα του Γ. Τερτσέτη προς τον CH. NERUCCI. Ένα άγνωστο ιταλικό κείμενο του Τερτσέτη» στο *Παρνασσός*, Περίοδος Δευτέρα, τ. ΙΖ, Αρ. 1 (Ιανουάριος-Μάρτιος 1975), Τυπογραφείο Ιορδάνου Μυρτίδη, Αθήνα 1975, σ.123-125.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ TERENZIO MAMIANI-Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Η αρχαία Ελλάδα, τα πρόσωπα, οι τόποι, οι μύθοι, οι ιδέες, βρίσκονται διαρκώς στα ποιήματα και τα κείμενα του Terenzio Mamiani και τα τροφοδοτούν με εικόνες και σκέψεις, αναδεικνύοντας το κλασικό στοιχείο ως βασικό χαρακτηριστικό της λογοτεχνικής του δημιουργίας και της φιλοσοφικής του σκέψης. Η γνώση της αρχαίας ελληνικής ποίησης, της τέχνης, της ελληνικής μυθολογίας, της ελληνικής φιλοσοφίας, είναι στον Mamiani αναμφισβήτητη, βαθιά και ουσιαστική. Πολλές και διαφορετικές προσωπικότητες της αρχαίας Ελλάδας, εκπρόσωποι της τέχνης, της πολιτικής και της φιλοσοφίας αλλά και τόποι και μνημεία, μαρτυρίες ενός μεγάλου θαυμαστού πολιτισμού, ενώνονται με τις σύγχρονες ιταλικές μορφές και τους τόπους και μοιράζονται κοινά χαρακτηριστικά, τονίζοντας τους διαρκείς και αδιάλειπτους δεσμούς μεταξύ των δύο χωρών στη σκέψη και το έργο του, αλλά και τον βαθύ θαυμασμό του για τα επιτεύγματα του ελληνικού πνεύματος.

Α. ΠΟΙΗΣΗ

3.1. A Caterina Franceschi

Γραμμένο το 1826, το ποίημα ανήκει στα *canzoni* της συλλογής *Juvenilia* και αποτελεί ποίημα-ύμνο στη σύγχρονή του ποιήτρια Caterina Franceschi (1803-1887), η οποία εκτός από ποιήτρια, διακατέχονταν και από έντονα πατριωτικά αισθήματα. Η μόρφωσή της βασίστηκε στη μελέτη των κλασικών Λατίνων και Ιταλών, ενώ ταυτόχρονα γνώριζε και ελληνικά. Ορίστηκε καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Bologna το 1829 και συμμετείχε στα κινήματα του 1831. Εμπνεύστηκε από τη φιλοσοφική και πολιτική θεώρηση του Vincenzo Gioberti και κυρίως από τις ιδέες του πάνω στη εκπαίδευση, αφιερώνοντας τα έργα της στη διάδοσή τους⁵⁶.

Σε αυτό το ποίημα ο Mamiani θέλησε να παρουσιάσει τον θαυμασμό για τη μορφή και το έργο της ποιήτριας, την έννοια του αγνού, υψηλού έρωτα και την έννοια του ωραίου, με λυρικές εκφράσεις που φτάνουν ωστόσο κάποιες φορές στην υπερβολή. Στο ποίημα

⁵⁶ «Franceschi Ferrucci Caterina», διαθέσιμο στο : [Caterina Franceschi Ferrucci \(150anni.it\)](http://Caterina.Franceschi.Ferrucci(150anni.it)) , ημ. πρόσβασης 14-03-2023.

ανιχνεύεται επίσης και μια δόση Αρκαδισμού στο σημείο εκείνο που αναφέρεται στη μορφή της ποιήτριας, η οποία κυλά σαν ρυάκι πάνω στην ψυχή του ποιητή⁵⁷.

Η υψηλή τέχνη της Franceschi αγγίζει τις υψηλότερες κορυφές της τελειότητας, πλησιάζοντας τον θεό Δία που στέκεται ψηλότερα από όλους τους θεούς στην κορυφή του ουρανού, από όπου ξεχύνεται η υψηλή αρμονία των ουράνιων χορδών, παραπέμποντας σε αυτό το σημείο στην πυθαγόρεια θεωρία των ουράνιων σφαιρών. Το ποίημα συνεχίζει γεμάτο λυρισμό και εικόνες, ώσπου στο τέλος παραλληλίζει τη Franceschi στη σπουδαιότητα με την Ελληνίδα ποιήτρια Σαπφώ που βρήκε τραγικό τέλος πέφτοντας από έναν γκρεμό⁵⁸. Η περιγραφή της Σαπφούς από τον Mamiani δίνεται με τρόπο λυρικό και ταυτόχρονα δραματικό: η ποιήτρια στεκόταν μπροστά από τον γκρεμό και ατένιζε τον ουρανό, θρηνώντας για την τραγική της μοίρα, ενώ από κάτω ακούγονταν ο ήχος των κυμάτων⁵⁹.

Η λαμπρότητα της ομορφιάς και του πνεύματος της ποιήτριας που συνδύαζε τον λυρισμό με τη μαχητικότητα, ώθησε τον Mamiani στη σύγκριση της με την αρχαία λυρική ποιήτρια, αναδεικνύοντας τον θαυμασμό του για την αρχαία ελληνική ποίηση και το αξεπέραστο μεγαλείο της και τη μορφή της Franceschi ως πρότυπο ηθικής και πνευματικής ομορφιάς.

3.2 *Gli inni sacri*

Οι Ύμνοι εκδόθηκαν κατά τη διάρκεια της εξορίας του Mamiani στο Παρίσι, με στόχο να δώσει φόρμα σε μια ποίηση θρησκευτική και κοινωνική ταυτόχρονα⁶⁰. Η ζωντάνια έκφρασης σε συνδυασμό με τις έννοιες της πατρίδας, της θρησκείας και της ελευθερίας δημιούργησαν ένα θαυμαστό σύμπλεγμα σχέσεων που αντικατοπτρίζεται στα ποιήματα.

Ο Mamiani στο σημείο αυτό, ακολούθησε έναν νέο δρόμο για να εκφράσει τις ιδέες του και εγκαινίασε μια νέα μορφή ποίησης όπου οι βιβλικές έννοιες συνυπάρχουν με τη χάρη

⁵⁷ A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani e le sue poesie*, A. Gustavo Morelli Editore, Ancona 1899, p.102.

che qual di mele un rivo
sopra l' alma mi corre il tuo concento

⁵⁸ .A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani e le sue poesie*, A. Gustavo Morelli Editore, Ancona 1899, p. 101-102.

⁵⁹ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta.....ό.π.*, σ. 360.

Cotal Grecia vedea su di una rupe la lesboica fanciulla
Assisa star dritto mirando al cielo.
piangea il tragico ardor che da la culla sorti fatale, e risuonavan cupe.
Sorti fatale , e risuonavan cupe
L'onde del mar sott essa ; e or tutta in zelo
Splendeva , or d'aspro gelo La saettava un fier presagio orrendo.

⁶⁰ C.T. Mamiani della Rovere, *Inni Sacri*, Per i Torchi di Everat , Strada du Cadran 16, Parigi 1832, p. 5.

και το μεγαλείο των ελληνικών μορφών. Οι ύμνοι του Mamiani σε αντιστοιχία με τους ομηρικούς ύμνους, στηρίχθηκαν σε δύο θεωρήσεις, μία καλλιτεχνική και μία φιλοσοφική. Στην πρώτη θεώρηση ο ποιητής επιχείρησε να παρουσιάσει τη χριστιανική σκέψη με ειδωλολατρική μορφή, συνδυάζοντας τη Βίβλο και τον Όμηρο. Όσον αφορά τη δεύτερη θεώρηση, επέκτεινε το χριστιανικό συναίσθημα στη λατρεία όλων των κοινωνικών αρετών και ιδιαίτερα στην αγάπη για την πατρίδα. Όπως στην αρχαία Ελλάδα οι υμνογράφοι προσάρμοζαν τα τραγούδια τους στις θρησκευτικές και εθνικές παραδόσεις, έτσι και ο Mamiani τις παραδόσεις αυτές τις άντλησε από τους θρησκευτικούς μύθους και τις χρησιμοποίησε ώστε να εκφράσει το πατριωτικό συναίσθημα και την αγάπη προς την πατρίδα. Οι ύμνοι κλίνουν ανάμεσα στο επικό και το λυρικό όπως παραδέχτηκε ο ίδιος ο συγγραφέας, αποδίδοντας στους Έλληνες τον συνδυασμό αυτό επικών και λυρικών στοιχείων. Αυτό που ανιχνεύεται κυρίως στους ύμνους, είναι η ανησυχία και η δύναμη να βρει κανείς το πατριωτικό στοιχείο που δεν είναι γνώρισμα της θρησκευτικής ποίησης και να το προσαρμόσει στα ιταλικά πράγματα. Οι ύμνοι είναι δεκαπέντε και οργανώθηκαν σε δεύτερη έκδοση το 1864. Θέλησε να τους δώσει ελληνική μορφή μιμούμενος το ελληνικό και λατινικό εξάμετρο και όσον αφορά το ρυθμό και την αρμονία χρησιμοποίησε χαλαρό στίχο, για τον οποίο τον επαίνεσαν όλοι οι κριτικοί⁶¹.

Οι μεγαλειώδεις στίχοι του Ομήρου, του Ησίοδου, του Πίνδαρου, του Αισχύλου, του Ευριπίδη και του Σοφοκλή είναι εκείνοι που χρησιμοποίησε για να υμνήσει το θεϊκό μεγαλείο, χρησιμοποιώντας ένα ύφος λεπτό και μεγαλοπρεπές⁶². Ο στόχος του ήταν να γράψει ύμνους χριστιανικούς με τέτοιο πλούτο εικόνων και ομορφιάς ώστε να μοιάζουν σχεδόν σαν τους ύμνους του Ομήρου ή του Καλλίμαχου. Ήταν ένα νέο εγχείρημα που το κατόρθωσε υιοθετώντας ένα ύφος που ενσωμάτωνε όλες τις πτυχές της φαντασίας και της σκέψης του⁶³.

Χαρακτηριστικά δηλώνει ο ίδιος ο Mamiani ότι στον ύμνο του «S. Michele» προσπάθησε να κάνει μια ασυνήθιστη μείξη στοιχείων από τα απαλά χρώματα του Καλλίμαχου και τις σθεναρές και λαμπρές πινελιές του Ομήρου και της Βίβλου, θέλοντας να δώσει μορφή σε μια ποίηση θρησκευτική και ταυτόχρονα πατριωτική (*religione civile*).⁶⁴

Σύμφωνα με τον Mamiani, οι ελληνικές και λατινικές φόρμες αναμειγνύονταν ανέκαθεν στην Ιταλία με το θρησκευτικό στοιχείο, έχοντας περάσει στην ιταλική συνείδηση. Μέσω της τέχνης και κυρίως με το χέρι του ζωγράφου Ραφαήλ, οι χριστιανικές μορφές απέκτησαν αυτή την ελληνική γλυκύτητα, την ιδανική ομορφιά, την κομψότητα εκείνη που

⁶¹ A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani*.....ό.π. σ. 135-145.

⁶² C.T. Mamiani della Rovere, *Inni Sacri*, Presso Marotta e Formoso Napoli 1835, p. v.

⁶³ G. Mestica (cura), *Poesie e Prose scelte di Terenzio Mamiani, con un discorso sulla vita e le opere dell'autore*, S. Lafi Tipografo Editore, Città di Castello 1886, . p. LXXX.

⁶⁴ N. Bianchi, *Della vita e delle opere*.....ό.π. σ. 72.

στερούνταν. Έτσι και στην ποίηση θα έπρεπε να συμβαίνει ότι και στην τέχνη, να συμφιλιώνει τη χριστιανική ιδέα και τις ελληνικές μορφές, το πνεύμα της μετάνοιας και της χάρης ταυτόχρονα. Η αγάπη προς την πατρίδα που υμνείται στα ποιήματα και το πατριωτικό στοιχείο, ξεκινά από τη θρησκεία. Μαζί της αναπτύσσονται οι νόμοι, τα έθιμα, οι εθνικές δόξες, όλες οι συνήθειες ενός λαού. Σε αυτήν βρίσκονται οι μνήμες του παρελθόντος και οι ελπίδες του μέλλοντος. Οι Ιταλοί το συνειδητοποίησαν αυτό έχοντας στο νου ότι είναι όλοι παιδιά μιας μεγάλης πατρίδας και ότι η θρησκεία προτάσσει το να αγαπούν ο ένας τον άλλο ως ίσοι και αδελφοί που καλούνται να πραγματοποιήσουν μέσα από την αρετή και τις κακουχίες το πεπρωμένο της ανθρωπότητας⁶⁵.

Σε κάθε εποχή και σε οποιαδήποτε μη βαρβαρική χώρα, ανάμεσα στους ειδωλολάτρες και ανάμεσα στους χριστιανούς, ανάμεσα στους αιρετικούς και ανάμεσα στους καθολικούς, δεν υπάρχει φωνή που να μην εγκωμιάζει τα ονόματα του Λεωνίδα και του Επαμεινώνδα, του Κάτωνα, του Σκιπίωνα, του Φαρινάτα και άλλων οι οποίοι θεωρήθηκαν σπουδαίοι, κατέχοντας τις υψηλότερες αρετές, την αγάπη προς την πατρίδα και το να μη διστάζουν να πεθάνουν για αυτήν. Αυτός που ξυπνά στις ανθρώπινες ψυχές αυτόν τον βαθύ θαυμασμό για αυτούς τους σπουδαίους ανθρώπους δεν είναι άλλος παρά ο Θεός, δημιουργός των πάντων και ρυθμιστής των ανθρώπινων ψυχών⁶⁶.

Εκείνο που έκανε αυτούς τους ανθρώπους σπουδαίους και άγιους ήταν το γεγονός ότι στράφηκαν με σθένος κατά των εχθρών της πατρίδας, ύψωσαν τα όπλα και τα σπαθιά τους για να υπερασπιστούν τη χώρα των προγόνων τους, εξεγέρθηκαν ενάντια στον τύραννο και διεκδίκησαν το δικαίωμα στην ανθρωπότητα, χαρίζοντάς της την ελευθερία⁶⁷.

Με αυτούς τους στόχους αναφέρει ο Mamiani ότι έγραψε τους Ύμνους, σε καιρούς δύσκολους και όπως δηλώνει επικίνδυνους, θέτοντας την ποίησή του στην υπηρεσία του γενικού καλού, θεωρώντας την ως την ανώτερη των κοινωνικών τεχνών που στοχεύει στον σχηματισμό της ψυχής. Για τον λόγο αυτό, κάλεσε τις μούσες να τραγουδήσουν την πολιτική θρησκεία και εκείνες για τον ίδιο λόγο εκτιμήθηκαν ως θεότητες από τους ανθρώπους⁶⁸.

Οι λογοτεχνικές του πηγές υπήρξαν αναμφισβήτητα η Βίβλος και ο Όμηρος, αλλά ενδεχομένως υπήρξε και κάποια σχέση με την ιερή ποίηση της Giuseppina Turrise Colonna (1822-1848), η οποία σε πολύ νεαρή ηλικία συνέθεσε τέσσερις πολύ όμορφους ύμνους, τους

⁶⁵ C.T. Mamiani della Rovere, *Inni Sacri*, ό.π., p. 4.

⁶⁶ C.T. Mamiani della Rovere, *Inni Sacri*, ό.π., p. xxiv.

⁶⁷ C.T. Mamiani della Rovere, *Inni Sacri*, ό.π., p. xxx.

⁶⁸ C.T. Mamiani della Rovere, *Inni Sacri*, ό.π., p. 5.

οποίους πιθανόν γνώριζε ο Mamiani, δεδομένης της μεγάλης φήμης της ποιήτριας στους συγχρόνους της⁶⁹.

Μέσα από τους ύμνους περνούν ελληνικά τοπία και μορφές, πρόσωπα της ελληνικής μυθολογίας που παραλληλίζονται με τις χριστιανικές μορφές. Στον πρώτο ύμνο του αρχάγγελου San Raffaele συγκεκριμένα, ο Raffaele παρουσιάζεται σαν σύντροφος του αρχάγγελου Michele στη μάχη κατά των επαναστατημένων αγγέλων, ενάντια στα ζοφερά όπλα της Στύγας, σύγκρουση που θυμίζει τη μάχη των Τιτάνων, στην οποία τονίζεται η γενναιότητά του, ενώ γίνεται ταυτόχρονα και αναφορά στον Εκατόγχειρα Βριάρεω⁷⁰.

Η αναφορά στη συνέχεια στη μορφή του μυθικού Κενταύρου Χείρωνα, παραπέμπει στην κοινή τους ικανότητα να θεραπεύουν, ενώ αναφέρεται η χρήση των θεραπευτικών βοτάνων της ελληνικής γης, που βρίσκονται από το Πήλιο έως την Κρήτη⁷¹.

Οι παρομοιώσεις που χρησιμοποιεί ο Mamiani είναι εντυπωσιακές και παραλληλίζονται με τις ομηρικές ως προς τη δύναμή και την παραστατικότητα. Στο σημείο που κατεβαίνει ο αρχάγγελος από τον ουρανό :

*Στη θέλησή σου έτοιμες οι αιθέριες πόρτες άνοιξαν
και κατέβηκες από τον ουρανό.
Στο κατέβασμά σου ο αέρας ήχησε
σαν ήχος της χορδής ενός ασημένιου τόξου
και η γη φύτρωσε κάτω από τα πόδια σου.
Τότε πήρες την ήρεμη όψη του Αζαρία,
Ανθρώπου από ευγενική γενιά,
Άρχοντα των κοιλάδων της Sibona,
Με μια φαρδιά ζώνη με χρυσές αγκράφες
που τυλίγεται γύρω από τη μέση σου
μαζί κρατάτε ψηλά τον χιτώνα,
όπως συνήθως κάνει ένας βιαστικός αγγελιοφόρος ή κήρυκας.⁷²*

⁶⁹ A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani*.....ό.π. σ. 148.

⁷⁰ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta*.....ό.π., σ. 15.

⁷¹ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta*.....ό.π., σ. 16.

⁷² T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta*.....ό.π., σ. 17.

*Di per sè stesse al tuo voler s'apriro
L'eteree porte, e giù dal ciel scendevi.
Suonò come ricurvo arco d' argento
L' aere percosso e germogliò la terra
Sotto al tuo piede. Il mite aspetto assumi
Poi d Azaria, uom di leggiandra stirpe,
E signor d Esebona e delle valli*

Σε άλλο σημείο η περιγραφή της λόγχης του μοιάζει με λωρίδα γαλάζιου φωτός που λάμπει στον ήλιο.⁷³ Είναι φανερό ότι παράλληλα με τη θρησκευτική, τονίζεται και η μαχητική πλευρά του Raffaele.

Στον δεύτερο ύμνο του Raffaele, η αναφορά στη μορφή του σοφού της αρχαιότητας Επιμενίδη, συσχετίζεται με την ιδιότητά του ως πατέρα της αρχαίας βοτανικής φαρμακευτικής και φυτοθεραπείας. Υπάρχει αναφορά και στο φυτό σκίλλα που χρησιμοποιούσε ο Επιμενίδης για θεραπευτικούς λόγους, το οποίο μάλιστα είχε διπλή λειτουργία, χρησιμοποιούνταν για τη διατροφή αλλά και σαν φάρμακο⁷⁴. Το όνομα του Ιππόλυτου επίσης, σχετίζεται με τη χρήση βοτάνων καθώς, σύμφωνα με την *Αινειάδα* του Βιργιλίου, μετά τον θάνατό του ξαναγεννήθηκε από τον Ασκληπιό με τα βότανα⁷⁵.

Στον ύμνο για τη S. Cecilia, γίνεται αναφορά στα κοινά σημεία της ελληνικής και λατινικής τέχνης, αναφέροντας ως κοινή συνήθεια των Ελλήνων και των Λατίνων να απεικονίζουν τις μορφές με το πρόσωπο υψωμένο, χαρακτηριστικό το οποίο τους προσδίδει μια πνευματικότητα. Και ή ίδια η S. Cecilia, αποτελεί μια μορφή που ανήκει στον χώρο του πνεύματος και βρίσκεται μέσα στον αιώνιο κόσμο των ιδεών⁷⁶.

Οι επιλογές των προσώπων και των τόπων δεν είναι τυχαίες. Οι αρχαίες μορφές μοιράζονται κοινές ιδιότητες με τις χριστιανικές και ενώνονται σε μια ποίηση με χριστιανικά και πατριωτικά χαρακτηριστικά. Στο σημείο αυτό εστίασε και η κριτική που ασκήθηκε στους ύμνους και αφορούσε τις προσωπικότητες, από τις οποίες απουσίαζαν τα άγια, χριστιανικά

Vitifere di Sibona, un largo cuolo
D auree fibbie guernito ai lombi intorno
Ti si ravvolge e insieme regge succinta
La tunica, qual suole a un affrettato
Per via messo od araldo.

(Οι μεταφράσεις των αποσπασμάτων είναι της γράφουσας την εργασία)

⁷³ C.T. Mamiani della Rovere, *Inni Sacri*, ό.π., p. x.

L'infrangibil asta
Pari a striscia di luce onde l'azzurra
Marina incontro al sol viva lampeggia

⁷⁴ Α. Λέμπεντεφ, «Η Θεογονία του Επιμενίδη από την Κρήτη και η προέλευση της Ορφικής-Πυθαγορικής θεωρίας περί μετενσάρκωσης», σ. 21,23, διαθέσιμο στο :. [\(6\) Η Θεογονία του Επιμενίδη και η προέλευση της Ορφικής-Πυθαγορικής θεωρίας περί μετενσάρκωσης | Andrei V. Lebedev - Academia.edu](#), ημ. Πρόσβασης 18-08-2023

⁷⁵ Δ. Αλεξίου, *Ο μύθος της Φαίδρας και του Ιππόλυτου στο αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό δράμα και η πρόσληψή του στη νεότερη δραματουργία*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 24.

⁷⁶ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta*.....ό.π., σ. 126.

D'Océan fuggirà l'Artòd fiammella.
Avean Latini e Greci al pregio e al vizzo..
Sol di corporee forme alzato il volto ,
Per le quai trasparia della sovrana ! .
Vaghezzaspirital poca favilla.

χαρακτηριστικά και αποτελούσαν κυρίως μυθολογικές ελληνικές και ρωμαϊκές προσωπικότητες⁷⁷.

3.3 *Boezio alla moglie*

Στο ποίημα από τα *Eroidi* του Terenzio Mamiani (της συλλογής *Poesie di Terenzio Mamiani per la prima volta unite e ordinate con aggiunta di molte inedite 1843*) με τίτλο *Boezio alla moglie*, ο φιλόσοφος Βοήθιος απευθύνεται στη σύζυγό του μέσα από μια σειρά φανταστικές επιστολές μέσα στις οποίες κυριαρχεί η σκιά του επικείμενου θανάτου του, που αποτελεί μια μοίρα κοινή για όλους τους ανθρώπους⁷⁸.

Η μνήμη του Βοήθιου γυρνά στα περασμένα και αναπολεί στιγμές του παρελθόντος που έχει ζήσει στη Ρώμη και κατοπιν στην Ελλάδα. Η Ελλάδα είναι για τον Βοήθιο, γη συγγενική στο αίμα και την αγάπη, γη αγαπημένη από τα χρόνια του τα παιδικά, που έδωσε τροφή στο πνεύμα του. Αυτή την Ελλάδα τη βρίσκει βουβή και θλιμμένη, μα ταυτόχρονα όμορφη μέσα στη θλίψη της⁷⁹.

*Στην ελληνική γη έφτασα, γη συγγενική
του αίματος και της αγάπης, γη αγαπημένη
σε μένα, από τα παιδικά χρόνια, φύλακας του νου
που τους φίλους της αλήθειας θρέφει και εξυψώνει.
Την Ελλάδα βρήκα βουβή, μέσα σε μεγάλη
Και μακροχρόνια θλίψη, σε τάφους καθισμένη.
Μα μέσα στη θλίψη της ακόμη, τόσο όμορφη*

⁷⁷ D. Gaspari, *Vita di Terenzio Mamiani della Rovere*, A. Gustavo Morelli Editore, Ancona 1888, p. 236.

⁷⁸ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta.....*ό.π., σ. 323,324.

⁷⁹ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta.....*ό.π., σ. 326-327.

All'Ellade approdai , terra cognata
E di sangue e d'amor, terra diletta
A me da' puerili anni e custode
Tuttor del frutto della mente austero
Che gli amici del ver nudre e sublima.
Qual s'affaceva al triste animo affranto,
Cotal Grecia trovai muta di grave
Lunga mestizia e sulle tombe assisa ;
Ma nella doglia sua bella ancor tanto
E venerevol sì che la divina
Formosità di pria tutta in mia mente
Ricompota sorge .

*Και σεβάσμια, ώστε η θεία της μορφή
Πρώτη από όλα στο μυαλό μου ξανασχηματίζεται.*

Με τα μάτια της φαντασίας του βλέπει κατόπιν τις κορυφές του βουνού Ελικώνα, το καταφύγιο των Μουσών και κάτω από τη σκιά που δημιουργούν οι ελιές, να κυλά διαυγής και ήρεμος ο Ιλισσός. Στη συνέχεια βλέπει τον Πλάτωνα με τους μαθητές του και την Ακαδημία και σαν εικόνα τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο Πρόκλο δίπλα σε μια πηγή, κάτω από τη σκιά των πλατανιών, έχοντας κι αυτός τριγύρω τους μαθητές του⁸⁰.

Η φιλοσοφική θεώρηση του Βοήθιου βασίστηκε στη γνώση που του πρόσφερε ο ελληνικός πολιτισμός, μέσα από πραγματείες βασισμένες σε ελληνικά έργα και από μεταφράσεις ελληνικών έργων. Στη συνέχεια ήρθε σε επαφή με την ελληνική φιλοσοφία και τον Αριστοτέλη, του οποίου μετέφρασε το έργο *Εισαγωγή*, μετάφραση που θα εντάσσονταν σε ένα ευρύτερο έργο μετάφρασης και σχολιασμού στα Λατινικά των έργων του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη⁸¹.

Σπουδαία προσωπικότητα που έχει ταυτιστεί με το ελληνικό στοιχείο, στο ποίημα βρίσκεται ανάμεσα σε δύο πατρίδες εξίσου αγαπημένες, την Ελλάδα και την Ιταλία που τις αναπολεί με νοσταλγία καθώς πλησιάζει το τέλος της ζωής του, μέσα από την πένα του Mamiani που μοιράζονται κοινά συναισθήματα αγάπης και θαυμασμού για την Ελλάδα.

3.4 Sulla tomba di Michelangelo

Το ποίημα με τίτλο *Sulla tomba di Michelangelo*, ανήκει στα sonetti για τα μνημεία της Santa Croce στη Φλωρεντία (1828). Στην εισαγωγή των sonetti, που αναφέρεται στην Contessa Carolina Eugeni, μιλά αρχικά για τη θαυμαστή εκκλησία της Santa Croce, την οποία κανένα άλλο μνημείο δεν μπορεί να φτάσει στην ιερή λαμπρότητά της, ενώ αυτό που την κάνει ξεχωριστή είναι ότι εκεί βρίσκονται θαμμένοι οι πιο σπουδαίοι άνθρωποι του ιταλικού έθνους⁸².

Ένας από αυτούς υπήρξε και ο Michelangelo, γλύπτης, ζωγράφος και ποιητής της Αναγέννησης. Αφού υμνήσει στο ποίημα τις αρετές της τέχνης του, τον παραλληλίζει με τους

⁸⁰ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta.....ό.π.*, σ. 327.

⁸¹ A. Perutelli, G. Paduano, E. Rossi, «Storia e testi della letteratura latina», διαθέσιμο στο : [vol3.boezio.pdf\(zanichelli.it\)](http://vol3.boezio.pdf(zanichelli.it)), ημ. πρόσβασης 30-03-2023.

⁸² T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta.....ό.π.*, σ. 385.

γλύπτες της αρχαιότητας Φειδία και Πολύκλειτο που έδιναν ζωή στο μάρμαρο, καθώς και με τον ξακουστό αρχαίο ζωγράφο Απέλλη. Αναφέρει κατόπιν τον ιστορικό και συγγραφέα Απολλόδορο που εξιστόρησε μεταξύ των άλλων όλα τα πνευματικά επιτεύγματα της ανθρωπότητας. Οι αρετές αυτών των σπουδαίων ανθρώπων της αρχαιότητας ενώθηκαν στο πρόσωπο του Michelangelo, αποτυπώθηκαν στο έργο του, καταλήγοντας στο τέλος του ποιήματος στην παραδοχή της μοναδικότητας του καλλιτέχνη της Αναγέννησης που με το έργο του αναγέννησε την αρχαία Αθήνα⁸³.

Μέσα από το ποίημα προκύπτει η παραδοχή του Mamiani ότι οι απαρχές των τεχνών έχουν τις ρίζες τους στην αρχαία Ελλάδα και τους αρχαίους καλλιτέχνες. Το μεγαλείο αυτών των καλλιτεχνών πέρασε στον Michelangelo και το έργο του, δημιουργώντας και αυτός με τη σειρά του έργα αξεπέραστης ομορφιάς που έχουν τη λάμψη των έργων αυτών των σπουδαίων ανθρώπων.

B.ΠΕΖΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

3.5 Cenni sul carattere e sui pregi della poesia di Dante

Ορισμένοι εξόριστοι στο Παρίσι μετά την επανάσταση του 1831 ίδρυσαν τη λογοτεχνική εφημερίδα *L'esule* που ήταν δίγλωσση και απευθυνόταν στο γαλλικό κοινό, με στόχο να παρουσιάσει την ιταλική γλώσσα, τη λογοτεχνία και την ιταλική κουλτούρα σαν θεμελιώδη πυρήνα της αναγεννώμενης εθνικής ιταλικής συνείδησης. Ο πρώτος τόμος δημοσιεύθηκε το 1833 και μεταξύ των συνεργατών της εφημερίδας υπήρξε και ο Mamiani, ο οποίος ακολούθησε τον γλωσσικό δρόμο του Δάντη για να σφυρηλατήσει ένα νέο γλωσσικό εργαλείο. Η γλώσσα του Δάντη που συγκέντρωνε στοιχεία από όλη την Ιταλία αντιπροσώπευε ήδη ένα κοινό ενωτικό στοιχείο⁸⁴.

⁸³ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta*.....ό.π., σ. 393.

Sol tu di Fidia , Apollodoro, Apelle
Le virtù sparse e volte a vario segno
In te congiungi e non men chiare e belle.
Unico mostro ! e qual dall'arse arene
Ai ghiacciati Trion , qual seppe ingegno
Tutta in sè rinnovar l'antica Atene ?

⁸⁴ A. A. Zucconi, «Un giornale dall'esilio. L'esule-L'exilè», *Giornale di letteratura italiana antica e moderna*, *Viaggiatori. Circolazioni, scambi ed esilio*, Anno 1, Numero 1, 1° Settembre 2017, p. 297.

Η επανεμφάνισή του Δάντη στην ιταλική λογοτεχνία από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα παρουσιάστηκε όχι με τη μορφή ενός μακρινού προγόνου αλλά σαν ένα πνεύμα ζωντανό και παρόν στην ιταλική ποίηση και λογοτεχνία. Στο πλαίσιο αυτό ο Mamiani έγραψε για την εφημερίδα *L'esule* ένα μεγάλο άρθρο πάνω στον Δάντη με τίτλο : *Sul carattere e sui pregi della poesia di Dante*, αναφέροντας ότι ο Δάντης εξέφρασε το πιο υψηλό ποιητικό πνεύμα σοφίας και πολιτικής των καιρών που μεσολάβησαν από την κάθοδο στη βαρβαρότητα έως την αναγέννηση της νέας εποχής. Υπήρξε νεωτεριστής, αληθινός, απλός, μεγαλειώδης όσο ο Όμηρος, με βαθιά σοφία όπως οι ποιητές της ώριμης κοινωνίας. Ο Όμηρος απεικόνισε τον ηρωικό αιώνα της Ελλάδας όπως έκανε και ο Βιργίλιος για την Ιταλία⁸⁵.

Με στόχο να εξηγήσει την αιώνια δημοτικότητα του Φλωρεντινού ποιητή, αναφέρει ότι, εκτός του ότι υπήρξε ο ανώτερος ποιητής και πιο ολοκληρωμένος φιλόσοφος του αιώνα, διακρίθηκε επίσης σαν εξαιρετικός «νομοθέτης» συγκρινόμενος με τον Πλάτωνα, έχοντας σκιαγραφήσει τις κοινωνικές ανάγκες του καιρού του και τις καταλληλότερες παρεμβάσεις. Η μοναδική διαφορά ανάμεσα στους δύο φιλοσόφους θα μπορούσε να συνίσταται όπως αναφέρει, στον διαφορετικό βαθμό ρεαλισμού των προτάσεών τους. Ενώ ο Έλληνας στοχαστής αναζητήσε την ιδέα, σχεδιάζοντας μια ιδανική πολιτεία, ο Δάντης στην πολιτική δεν αναζητήσε την ιδέα αλλά το ίδιο το γεγονός⁸⁶.

Η μορφή και το μεγαλείο του Δάντη παραλληλίζεται με τις μεγάλες ελληνικές μορφές της αρχαιότητας, εκείνης του Ομήρου και του Πλάτωνα, ενώνοντας στο πρόσωπο του φλωρεντινού καλλιτέχνη την ιδιότητα του σπουδαίου ποιητή και του μεγάλου φιλοσόφου.

3.6 Di un nuovo diritto europeo

Με αναφορές στην κλασική αλλά και τη σύγχρονή του Ελλάδα, στο βιβλίο αυτό που έγραψε το 1860, υποστηρίζει ότι οι διεθνείς σχέσεις θα έπρεπε να βασίζονται σε ένα καινούριο δίκαιο που στηρίζεται στην αρχή της εθνικότητας⁸⁷.

Γραμμένο με πατριωτικό σκοπό αλλά επίσης και με φιλοσοφικό, ιστορικό και νομικό κριτήριο, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα έργα της ιταλικής Παλιγγενεσίας που χάρισε στον συγγραφέα του τον τίτλο του μεταρρυθμιστή του διεθνούς δικαίου. Το έργο παρουσιάζει

⁸⁵ A. Nacinovich, «Dante e il classicismo primo-ottocentesco da Monti a Mamiani», διαθέσιμο στο : [PROF.SSA NACINOVICH 2.pdf \(premiocarducci.it\)](https://www.profsa.it/prof/SSA/NACINOVICH_2.pdf) , ημ. πρόσβασης 25-03-2023.

⁸⁶ F. Di Giannatale, «Esilio e Risorgimento. Il mito dantesco in Francia nella prima metà dell'Ottocento» nel Fabio Di Giannatale (cura), *Escludere per governare. L'esilio politico fra Medioevo e Risorgimento*, Mondadori Education, S.p.A, Milano 2011, p. 182.

⁸⁷ A. Liakos, *L'Unificazione italiana e la Grande Idea*, Firenze 1995, σ. 33.

μια ενδιαφέρουσα εξέταση του διεθνούς δικαίου που με έμπνευση από τις αρχές του συντηρητικού φιλελευθερισμού, επιχειρεί να ανατρέψει τους ιδεολογικούς άξονες των ευρωπαϊκών δομών που θεσπίστηκαν από το Συνέδριο της Βιέννης. Όπως υπογραμμίζει ο ίδιος ο Mamiani, σκοπός του ήταν να παρουσιάσει τις λανθασμένες αντιλήψεις πάνω στις οποίες βασίζονταν έως τότε οι σχέσεις μεταξύ των κρατών και να εκθέσει τις βασικές αρχές ενός νέου ευρωπαϊκού δικαίου. Πεισμένος ότι η ελευθερία και η αυτονομία είναι αδιαπραγμάτευτο δικαίωμα των λαών και ότι οι κάτοικοι ενός κράτους θα πρέπει να είναι ενωμένοι για την εκπλήρωση των στόχων τους, διέκρινε στην ένωση όλων των δυνάμεων τον πιο αποτελεσματικό τρόπο για την εθνική ανεξαρτησία⁸⁸.

Μίλησε για τις έννοιες της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, το δικαίωμα των λαών για ανεξαρτησία, δεδομένου ότι κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να είναι σκλάβος κάποιου άλλου, ενώ τα ισχυρότερα κράτη θα έπρεπε να βοηθούν τα πιο αδύναμα που απειλούνται από τη βία και το φόβο, ώστε να αποκτήσουν την εθνική τους ανεξαρτησία⁸⁹.

Στο έργο γίνονται αναφορές στην Ελλάδα, την αρχαία και τη σύγχρονή, χρησιμοποιώντας παραδείγματα από τις αρχαίες πόλεις-κράτη της Ελλάδας και τις πολιτικές μορφές, φτάνοντας στη σύγχρονή του εποχή όπου οι Έλληνες διεκδίκησαν την ελευθερία τους από τους Οθωμανούς και ταυτόχρονα την εθνική και εδαφική τους υπόσταση.

Αναφέρει ότι στα βασίλεια της Μεγάλης Βρετανίας και τα κράτη της Γερμανίας, δημιουργήθηκαν πρώτα οι πόλεις και οι επαρχίες, διαφοροποιημένες η μία από την άλλη στη σκέψη των ανθρώπων. Στη συνέχεια αναγνώρισαν ότι αυτές ανήκαν σε μία και μόνη μεγάλη εθνικότητα με συγκεκριμένες ιδιότητες και προορισμένη από τον Θεό να εκπληρώσει την πορεία της ανθρώπινης ολοκλήρωσης. Τέτοιου είδους συνείδηση δημιουργήθηκε στους Σλάβους και αναβίωσε έντονα στους Έλληνες και στους Ούγγρους, τους Ρουμάνους, βαθιά και ανεξίτηλη και στους Ιταλούς. Ένας από τους λόγους που ώθησε σε αυτή την ανάγκη ήταν η κοινή χρήση των λαϊκών γλωσσών στην επικοινωνία και στη γραφή που δημιούργησε μεταξύ τους το αίσθημα της αδελφότητας⁹⁰.

Η Ιερά Συμμαχία όμως προσπάθησε να καταστείλει τα επαναστατικά κινήματα που άρχισαν να ξεσπούν σε διάφορα μέρη της Ευρώπης, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία. Έκριναν νόμιμη την καταπίεση των Τούρκων ενάντια στους Έλληνες, ενώ η εξέγερση των Ελλήνων επικρίθηκε σκληρά και θεωρήθηκε ότι υποκινήθηκε από ένα καταραμένο πνεύμα ανατροπής

⁸⁸ R. P. Uguccioni (επιμ.), *Un Pesaresse per la Nazione*, ό.π. σ.118-119.

⁸⁹ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo*, Tipografia di Gerolamo Marzorati, Torino 1859, σ.366-367.

⁹⁰ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.27.

και εξέγερσης που εμφανιζόταν παντού και που η Ιερά Συμμαχία προσπαθούσε να καταστείλει⁹¹.

Από την άλλη πλευρά, καθεμιά από τις Μεγάλες Δυνάμεις κατανοούσε τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ισορροπίας με τον δικό της τρόπο. Η επίτευξη της ισορροπίας που επεδίωκαν δε θα μπορούσε να υπάρξει για την Αυστρία χωρίς την υποτέλεια της Ιταλίας ή σύμφωνα με την άποψη της Αγγλίας με την εκδίωξη των Τούρκων από την Ευρώπη.

Ανάμεσα στα κράτη κυριαρχούσαν ανέκαθεν στοιχεία όπως η καχυποψία και η πολιτική ζήλεια. Οι αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι απέβλεπαν συνεχώς στο εξής, ότι εκεί που δεν μπορεί κανείς να επεκτείνει τις κατακτήσεις του, θα πρέπει τουλάχιστον να προσπαθεί να αποτρέψει τις κατακτήσεις των άλλων, ώστε να διατηρείται ανάμεσα στα δυνατότερα κράτη μια ισορροπημένη αντιπαράθεση δυνάμεων. Αυτό, τα σύγχρονα κράτη θέλησαν να το εφαρμόσουν ως αρχή δικαιοσύνης και ως θεμέλιο δικαίου⁹².

Μέσο άμυνας και οχύρωσης ενός κράτους είναι σύμφωνα με τον Mamiani, η αύξηση των κοινωνικών δυνάμεων του πληθυσμού, ο πλούτος, η ανάπτυξη των επιστημών, το εμπόριο. Είναι ανακριβές το ότι η δύναμη ενός κράτους μετριέται με το εύρος ή τη στενότητα της εδαφικής του επικράτειας. Απόδειξη αποτελεί το παράδειγμα της αρχαίας Αθήνας, όπου δεν ήταν πάνω από είκοσι χιλιάδες πολίτες εκείνοι που αντιμετώπισαν τους Πέρσες, εκείνοι που αμφισβήτησαν την πρωτοκαθεδρία της Σπάρτης και επιτέθηκαν στη Σικελία. Ο αριθμός των είκοσι χιλιάδων Αθηναίων πολιτών επιβεβαιώνεται από την απογραφή του Δημητρίου Φαληρέα⁹³, ο οποίος τους μέτρησε με τον τρόπο που μετρούσαν τους σκλάβους στις αγορές⁹⁴.

Η αρχαία πόλη της Αθήνας ήταν εκείνη που κυριάρχησε για ένα διάστημα σε όλη την Ελλάδα, έχοντας πλοία, λιμάνι και ανεπτυγμένο εμπόριο. Και αν ο Πλάτωνας, ο Ξενοφών, ο Αριστοτέλης και άλλοι αρχαίοι έκριναν μία μόνο πόλη ως επαρκή και μίλησαν για αυτήν με τον ίδιο τρόπο που μιλούμε για το κράτος και τη θεωρούσαν κυρίαρχη, πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν είχαν κατά νου από τη μια πλευρά τη μορφή των σύγχρονων κοινοβουλευτικών θεσμών και από την άλλη, ότι δεν αρκούν τα πλούτη μόνο μιας πόλης σε μια περιορισμένη εδαφική επικράτεια.⁹⁵ Τα κράτη που περικλείονται σε μια μόνο πόλη με στενή επικράτεια, όταν δεν ευνοούνται από τις περιστάσεις δεν μπορούν να ξεπεράσουν την μετριότητά τους και να

⁹¹ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.91.

⁹² T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.100.

⁹³ Για τον Δημήτριο Φαληρέα : Κυβέρνησε για δέκα χρόνια την Αθήνα (317-308). Το 309 έκανε απογραφή της , Αθήνας σύμφωνα με την οποία κατοικούσαν 21.000 πολίτες, 10.000 ξένοι και 400.000 δούλοι, διαθέσιμο στο : «Δημήτριος, Φάληρο 350-283 π. Χ.», [Δημήτριος - Δημήτριος από το Φάληρο - Ο Αρχαίος Έλληνας Δημήτριος \(moussa.gr\)](http://moussa.gr) , ημ. πρόσβασης 01-05-2023.

⁹⁴ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.104.

⁹⁵ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.238.

αφήσουν το στίγμα τους στην ιστορία. Οι Έλληνες που αισθάνθηκαν την ανάγκη να πολεμήσουν ενωμένοι τους Πέρσες, υμνήθηκαν από τον Πλούταρχο και πέρασαν στην ιστορία. Το ίδιο και ο Περικλής που κυριάρχησε στην Αθήνα και έγινε γνωστός σε όλη την Ελλάδα. Και οι άνδρες που απασχολούνται με τη δημόσια και όχι με την ιδιωτική ζωή θα ήταν σκόπιμο να επεκτείνουν τις φιλοδοξίες τους πέρα από τα όρια ενός μόνο δήμου και να φροντίσουν για μια ισορροπία ανάμεσα σε όλα τα μέλη της δημοκρατίας⁹⁶.

Σχετικά με το είδος των ανδρών που πρέπει να τοποθετηθούν στη δημόσια ζωή, αναφέρει ότι δεν είναι όλες οι φυλές ίδιες και επικαλείται την άποψη των Ελλήνων που θεωρούσαν τους εαυτούς τους τον υψηλότερο και τελειότερο απόγονο που προήλθε από τη γενιά του Προμηθέα⁹⁷.

Οι πνευματικοί άνθρωποι στην Ιταλία στην προσπάθειά τους να ορίσουν την έννοια του κοινωνικού ανθρώπου και την έννοια του κράτους, το κατόρθωσαν με την αναβίωση των κλασικών σπουδών, τις απόψεις και τις θεωρίες των Ελλήνων και Λατίνων πολιτικών βάσει των οποίων κηρύχθηκε η λαϊκή κυριαρχία, την οποία ούτε οι θεολόγοι αμφισβήτησαν. Με βάση τις αριστοτελικές πηγές συνειδητοποίησαν ότι η απόλυτη κυριαρχία του κοινωνικού σώματος υπήρξε κατάλληλη για την ανάταση του παπισμού, δημιουργώντας έτσι μία μείξη θεοκρατίας και δημοκρατίας⁹⁸.

Το έργο παρέχει μια συγκροτημένη ανάλυση του έθνους και της εθνικότητας με στοιχεία που βασίζονται σε ένα ιστορικό, φιλοσοφικό και νομικό υπόβαθρο. Το κείμενο του Mamiani χαρακτηρίζεται από στοιχεία πατριωτικά δίνοντας έμφαση στην εθνικότητα, ενώ ορίζει τα έθνη σαν την ξεχωριστή δημιουργία των χεριών του Θεού. Σε κάθε τόπο όπου οι άνθρωποι έχουν ενωθεί για να δημιουργήσουν μια πατρίδα, υπάρχει το κράτος, που είναι εντελώς αυτόνομο και απαραβίαστο, οποιαδήποτε κι αν είναι η καταγωγή, η γλώσσα, οι παραδόσεις και η θρησκεία των κατοίκων του. Επιπλέον ο Mamiani συμφιλιώνει την έννοια του έθνους και του κράτους, πιστεύοντας ότι το έθνος θα πρέπει να θεωρείται το θεμέλιο του κράτους και η αρχή της εθνικότητας να παραμένει το καλύτερο εργαλείο δημιουργίας μιας κοινής συνείδησης και ενδυνάμωσης της ιδέας της πατρίδας⁹⁹.

⁹⁶ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.240.

⁹⁷ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.201.

⁹⁸ T. Mamiani, *Di un nuovo diritto europeo.....*, ό.π. σ.201.

⁹⁹ E. Greppi, «The Risorgimento and the Birth of International Law in Italy», in G. Bartolini (Ed), *A History of International Law in Italy*, Oxford University Press, Oxford 2020, σ.96-97.

3.7 Prose letterarie

Στα παρακάτω κείμενα από το έργο του Mamiani *Prose letterarie*, που εκδόθηκε το 1867, μέσα από διάφορα θέματα που καταπιάνεται αναφορικά με την ποίηση, τη φιλοσοφία, την ιστορία της Ιταλίας, δε λείπουν οι αναφορές στις ελληνικές προσωπικότητες της αρχαιότητας, που αποτελούν πρότυπα για την εξέλιξη της ιταλικής σκέψης αλλά και της σκέψης του Mamiani. Στη συνέχεια, στο κείμενο *L'Acropoli e le antichità d'Atene*, ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός και η αναφορά στα μνημεία της αρχαιότητας, γίνονται αφορμή για έκφραση θαυμασμού και τη σύνδεση με τον ιταλικό πολιτισμό και τη σύγχρονη Ελλάδα, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι ο Mamiani αποτελεί μια μορφή γνήσιου φιλέλληνα, του οποίου η αρχαία Ελλάδα έχει διαποτίσει όλη του την ύπαρξη.

3.7.1 Prefazione alla scelta dei poeti italiani

Το κείμενο αποτελεί τον πρόλογο μιας συλλογής Ιταλών ποιητών της *età media* (*Scelta dei poeti italiani dell'età media*, 1848) με επιμέλεια του Mamiani και μέρος μιας μεγαλύτερης συλλογής που εκδόθηκε στο Παρίσι σε δώδεκα τόμους. Στον πρόλογο αυτό εξηγεί τα κριτήρια επιλογής των ποιητών και των έργων τους στη συλλογή, καθώς και τη χρονική ακολουθία τους. Η σειρά εμφάνισής τους καθορίζεται από την εποχή στην οποία ανήκουν, ενώ υπάρχει μια ποικιλία διαφορετικών στυλ, μέτρου και ρυθμών, με στόχο την επιλογή των ωραιότερων και πιο αντιπροσωπευτικών ποιημάτων από κάθε είδος. Η επιλογή δύο ωδών του Tasso οφείλεται για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Mamiani, στο γεγονός ότι παρουσιάζουν κοινά σημεία με τον Οράτιο και τους Λατίνους ελεγειακούς ποιητές, ενώ απουσιάζουν οι επιλογές ποιητών που με την μαγεία της τέχνης τους δεν ανανέωσαν και αναγέννησαν το αρχαίο στοιχείο. Ωστόσο υπάρχουν κι εκείνοι που ξεχνούν ή αγνοούν τη σπουδαία ποίηση των Λατίνων προγόνων τους, την ιερή εποποιΐα του Δάντη της οποίας θεμέλιο αποτελεί το γεγονός ότι όπως και τα ποιήματα του Ομήρου, περικλείει όλη τη γνώση του αρχαίου πολιτισμού¹⁰⁰.

Αιτιολογείται στη συνέχεια η επιλογή του έργου του Tasso, *Mondo Creato* το οποίο, παρά το γεγονός ότι δεν αποτελεί ένα από τα δημοφιλή έργα του, περιέχει ωστόσο ευγενή ποίηση που είναι άξια μεγαλύτερης φήμης από αυτήν που ίσως έχει. Σε αυτό το έργο περιέχονται τα σημαντικότερα συστήματα της αρχαίας μεταφυσικής και της χριστιανικής θεοδικίας μαζί με ό,τι πιο ποιητικό και ευφάνταστο πρότειναν οι θεωρίες του Αριστοτέλη, του Θεόφραστου, του Πλίνιου, του Διοσκουρίδη. Αυτό που κυριαρχεί στο *Mondo Creato* είναι

¹⁰⁰T. Mamiani, *Prose letterarie di Terenzio Mamiani*, Volume Unico, Barbera G. (Ed), Firenze 1867, σ.16-21.

εκείνο το μεγαλείο της σκέψης και του ύφους και αυτή η βιβλική αύρα μαζί με την πλατωνική σκέψη, που εμπνέει την κάθε σελίδα και τη γεμίζει με μεγάλη συναισθηματική θέρμη¹⁰¹.

Η ποίηση γενικότερα, σύμφωνα με τον Mamiani υμνεί την αγάπη και τα άλλα ανθρώπινα πάθη, αλλά υμνεί ταυτόχρονα και τα όπλα, τις εθνικές και πολιτικές περιπέτειες ενός ή περισσοτέρων ηρώων, ενός ή περισσοτέρων εθνών, υμνεί επίσης τη θρησκεία και όλα τα υπερκόσμια και ουράνια πράγματα. Σε όλα αυτά θα πρέπει να προστεθεί και η επιστήμη, που στον νου των ποιητών αποκτά μια χρωματική ποικιλία και γίνεται εργαλείο εκπαίδευσης του λαού. Το ποιητικό πνεύμα μετουσιώνει σε στίχους όλες αυτές τις έννοιες, προσπαθώντας ταυτόχρονα να εξηγήσει μία ανώτερη αξία και ένα συναίσθημα. Η πιο επιτυχημένη ένωση και πιο αυθεντική σύνθεση, είναι η τέλεια σύνθεση της σκέψης και της φαντασίας που εμφανίζεται στον Δάντη. Μοναδική σύγκριση με τον Δάντη, αποτελούν τα ποιήματα του Ομήρου, στα οποία υπάρχει το βαθύ πάθος της αγάπης και γενικότερα αυτό το λεπτό και πολύπλοκο αίσθημα που αφυπνίζει και προωθεί τον εκπολιτισμό. Η φαντασία στον Όμηρο είναι αξιοθαύμαστη και ιδιαίτερα στην Ιλιάδα καταπλήσσει. Το ομηρικό στυλ χρησιμοποιεί ως εργαλείο στοιχεία από όλα τα ιδιώματα και τα στολίζει με τη μεγαλοπρεπή απλότητα των ηρωικών χρόνων. Μετά τον Όμηρο κανείς ποιητής, κατά τη γνώμη του Mamiani, δεν μπορεί να συναγωνιστεί τον Δάντη, εκτός του Σαίξπηρ, που αποτέλεσε τη δόξα της Αγγλίας¹⁰².

Στη συνέχεια, αναφέρεται στην εποχή γύρω στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, εποχή που η λαϊκή ποίηση άρχισε να ανθίζει. Τότε, ένα σημαντικό γεγονός άρχισε να αναπτύσσεται και δεν ήταν άλλο από τη μελέτη και τη μεγάλη αγάπη για την κλασική μόρφωση και ένας υπερβολικός σεβασμός και θαυμασμός για τα ελληνικά και λατινικά πρότυπα. Μέσα από μια θεώρηση που ξεκινά από την αρχή εμφάνισης της λαϊκής ποίησης στην αυλή του Federico, έως τις σύγχρονες μέρες, γίνεται φανερό ότι η λατρεία των Ιταλών για τα ελληνικά και λατινικά γράμματα υπήρξε αδιάλειπτη και ήταν πάντα πιο ένθερμη και πιο οικεία σε αυτούς, παρά σε οποιονδήποτε άλλο λαό. Και σε αυτό τα σύγχρονα κράτη δεν έχουν ξεπεράσει την Ιταλία, που ενώ εκείνη την περίοδο η αγγλική και η γερμανική ποίηση έμοιαζε να υπερισχύει της ιταλικής από άποψη νεωτερικότητας, εντούτοις μόνο στην Ιταλία αναγεννήθηκε η τέλεια αίσθηση του ωραίου και η λεπτότητα της ελληνικής γοητείας. Από τα ελληνικά και λατινικά γράμματα ανατράφηκε ο Βοκκάκιος από παιδί και με αυτά συνέχισε στη ζωή του. Και αυτά δεν εμπόδισαν ούτε εκείνον, ούτε τον Δάντη, ούτε τον Πετράρχη στο να επιτύχουν την αυθεντικότητα στα έργα τους¹⁰³.

¹⁰¹ T. Mamiani, *Prose letterarie*.....ό.π. σ. 26.

¹⁰² T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.29-30.

¹⁰³ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.36-37.

Μία απόπειρα αναβίωσης της δαντικής ποίησης έγινε με την ποίηση του Tasso, προσπαθώντας να εκφράσει και να ενισχύσει τις φιλοδοξίες και τον ηρωισμό μιας εποχής και ενός έθνους και να αγγίξει τους πιο υψηλούς και ωφέλιμους στόχους, δημιουργώντας μια ποίηση πολιτική, θρησκευτική και γεμάτη σοφία. Στην ποίηση του Tasso υπάρχει όλη η λάμψη και η μεγαλοπρέπεια της κλασικής ποίησης και ξεχωρίζουν σε αυτόν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ιταλικού πνεύματος. Με την *Gerusalemme Liberata* άγγιξε το μεγαλείο και την ευγένεια της σύνθεσης και της μορφής που αρμόζει στους Ιταλούς, περισσότερο ίσως και από τους ίδιους τους Έλληνες και που περνά μέσα από την παράδοση του ρωμαϊκού μεγαλείου, έχοντας τις ρίζες της στις έννοιες και τη διδασκαλία του Πυθαγόρα¹⁰⁴.

Περνώντας στη συνέχεια και στους ποιητές του 17^{ου} αιώνα, ο Mamiani αναφέρει την επιλογή των ποιητών Chiabrera, Filicaja και Guidi στη συλλογή και εξηγεί γιατί υπήρξαν σπουδαίοι. Από αυτούς ο Chiabrera συγκεκριμένα, ήταν εκείνος που αναβίωσε και γιγάντωσε το πινδαρικό τραγούδι, κατόπιν το ανακρεοντικό και τέλος την ποίηση του Οράτιου, ενώ αυτό που αποδίδεται κυρίως στην ποίησή του είναι η αναγέννηση του Διθυράμβου¹⁰⁵.

Η ποιητική λογοτεχνική διαδρομή της Ιταλίας της *età media* με εκκίνηση από τον Δάντη έως και τον 17^ο αιώνα είναι συνυφασμένη στη σκέψη του Mamiani και την ιταλική σκέψη, με τα αρχαία ελληνικά ποιητικά πρότυπα, που αποτελούν πρότυπα αρμονίας και τέλειας ομορφιάς. Οι μεγάλοι Ιταλοί ποιητές εμπνεύστηκαν από αυτά τα πρότυπα, τα προσάρμοσαν στις ποιητικές τους δημιουργίες και αποτέλεσαν την εκκίνηση για να δημιουργήσουν καινούριες και αυθεντικές μορφές ποίησης. Το διαχρονικό μεγαλείο της ποίησης του Δάντη μπορεί να συγκριθεί σύμφωνα με τον Mamiani, μόνο με εκείνο του Ομήρου.

3.7.2 *Discorso proemiale nell'Accademia di filosofia italica*

Το συγκεκριμένο κείμενο αποτελεί τον πρόλογο ομιλίας στην *Accademia di Filosofia Italica*, που διαβάστηκε στις 10 Νοεμβρίου 1850. Αποτυπώνονται απόψεις του Mamiani σχετικά με την έννοια της φιλοσοφίας και τους στόχους της. Η φιλοσοφική του σκέψη ξετυλίγεται μέσα από αναφορές στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και την αρχαία ελληνική σκέψη που είναι πάντα σημείο αναφοράς στη διαμόρφωση της κοσμοθεωρίας του.

¹⁰⁴ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.41-43.

¹⁰⁵ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.50.

Απευθυνόμενος στα μέλη της Ακαδημίας, τους προτρέπει να καταβάλουν όλες τις δυνάμεις του πνεύματος και της ψυχής προκειμένου να επιτύχουν υψηλούς στόχους. Η μελέτη είναι το μέσο με το οποίο μπορεί κανείς να ξεφύγει από την αδράνεια, αλλά και να αναζητήσει την αλήθεια, να φωτίσει τις ανθρώπινες έννοιες και να αναπτύξει τη χρησιμότητα και την τελειότητα της πολιτικής ζωής. Η πιο υπέροχη τροφή του πνεύματος είναι, σύμφωνα με τον Mamiani η φιλοσοφία¹⁰⁶.

Ο Mamiani πιστεύει ότι δεν αρκεί να διαλογίζεται κανείς μόνο πάνω στην ιδέα των πραγμάτων και να απομακρύνεται από την ορατή πραγματικότητα και θεωρεί σαν παράδειγμα κόσμου, έναν κόσμο και μια δημοκρατία που οραματίστηκε ο μεγάλος ιδρυτής της Ακαδημίας, ο Πλάτωνας στις ιστορίες του, ανάμεσα στους ελαιώνες του Σουνίου, κοντά στον ναό της Μινέρβας Κεκροπίας και με το βλέμμα απλωμένο στα κατάφυτα νησάκια του απέραντου Αιγαίου. Η ανθρώπινη σκέψη ήταν εκείνη που βοήθησε τον άνθρωπο να ανεβεί στο άρμα του Φαίδρου (πλατωνικός διάλογος) και να προσεγγίσει τα αιώνια αρχέτυπα, αλλά και να επιστρέφει κατόπιν ξανά στους ανθρώπους, μέσα στην ταραχή των παθών, για να εφαρμόσει τα πρότυπα και τους κανόνες που έμαθε εκεί επάνω¹⁰⁷.

Αναφέρει ότι η φιλοσοφία αφορά τον ιδεαλισμό και την εμπειρία και κινείται στην ανακάλυψη της αλήθειας με όλες τις δυνάμεις του πνεύματος και της καρδιάς, διατεταγμένες με τον τρόπο μιας στενής φάλαγγας, έτσι ώστε η καθεμιά δύναμη ασκείται με σεβασμό στις άλλες για να έχουν αμοιβαίο όφελος και να αποτρέψουν από την κάθε πλευρά την έλλειψη και την υπερβολή. Η ανακάλυψη του καλού και του ωραίου συνίσταται ακριβώς σε αυτό, να αποφεύγει κανείς τις ακρότητες, να συμβιβάζει τις αντιθέσεις, να μειώνει σταδιακά τις αντινομίες από τις οποίες είναι γεμάτο το σύμπαν. Για αυτό και οι Έλληνες, όπως δηλώνεται στο έργο του Πλάτωνα *Τίμαιος*, απέδωσαν αυτό το θαυμάσιο έργο στον Θεό, ως τέχνη κατάλληλη και ανάλογη του μεγάλου Δημιουργού¹⁰⁸.

Σε άλλο σημείο αναφέρεται στο έργο των φιλοσόφων, το οποίο κινείται σε θεωρητικό επίπεδο, με συγκεκριμένα κριτήρια και κανόνες. Αναφέρει κάτι αξιοσημείωτο που παρατηρείται στα βιβλία της Ιλιάδας και αυτό είναι το ότι κανένα άλλο γεγονός δεν περιγράφεται τόσο διαφορετικά και συχνά, όσο το ανέβασμα και το κατέβασμα της θεάς Αθηνάς από τον ουρανό στη γη και από τη γη στον ουρανό. Ο Mamiani δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα αν η εικόνα αυτή είναι απλά ποιητική και στοχεύει στην ευχαρίστηση ή αν οι Έλληνες, αζεπέραστοι στους μύθους και τις αλληγορίες, θέλησαν με αυτό το συνεχές πέρασμα

¹⁰⁶ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.113.

¹⁰⁷ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.114.

¹⁰⁸ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.115.

της θεάς της σοφίας από την κατοικία των αθανάτων σε αυτήν των θνητών, να εκφράσουν και να συμβολίσουν το αξίωμα μιας ολοκληρωμένης φιλοσοφίας που συνίσταται αρχικά στην ανακάλυψη της υπέρτατης αλήθειας και των αρχέτυπων, ώστε μέσα από αυτά να συνάγουν τις κατώτερες αλήθειες. Θέλησαν κατόπιν, να δώσουν στις αλήθειες αυτές σώμα και ζωή, εφαρμόζοντάς τες με χάρη και σύνεση για το καλό της κοινωνίας και των πολιτών και τέλος, να διδάξουν τις μεθόδους και τις τέχνες του καλού και του όμορφου, ώστε οι άνθρωποι να είναι ικανοί να χτίσουν δυνατές ψυχές και να διαμορφώσουν τις συνήθειές τους. Σε αυτά τα τρία είδη πράξεων πρέπει να είναι συνεχές το ανέβασμα και το κατέβασμα του νου, από το συγκεκριμένο στο καθολικό, μέσω μιας μακράς και επίπονης διαδικασίας¹⁰⁹.

Η φιλοσοφική σκέψη του Mamiani κινείται στη σφαίρα επιρροής των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και κυρίως των θεωριών του Πλάτωνα που αποτέλεσαν την πηγή της σκέψης του και στη διαμόρφωση της φιλοσοφικής του θεώρησης.

3.7.3 Carlo Troya (*Discorso letto alla reale Accademia della Crusca, 2 di Settembre 1860*)

Στον ιστορικό Carlo Troya είναι αφιερωμένο αυτό το κείμενο που διαβάστηκε στη Βασιλική *Accademia della Crusca* στις 2 Σεπτεμβρίου 1860. Ο Mamiani θεωρεί ότι η ιστορία δεν είναι μόνο ένας καθρέφτης της ανθρώπινης φύσης και των γεγονότων που απορρέουν από αυτήν, αλλά και η αίσθηση της πολιτικής συνείδησης που κατακτήθηκε σταδιακά από τους ανθρώπους. Η ιστορία τελειοποιείται με τη θεωρία, που ανακαλύπτει και επιβεβαιώνει τα γεγονότα και με την εικασία, που θέτει τις σωστές αιτίες στα γεγονότα, όχι μόνο τις εξωτερικές και ορατές αλλά τις αόρατες και τις πιο βαθιές, όχι μόνο τις πρόσφατες, αλλά τις πιο μακρινές και αυθεντικές. Για αυτό η κριτική και η φιλοσοφία είναι τα δύο στοιχεία της ιστορίας που λάμπουν και τη φωτίζουν. Η ιστορία απαιτήσε να οικειοποιηθεί το φως και την ευγένεια της τέχνης από τις απαρχές της, από την εποχή ακόμη που ο Ηρόδοτος επικαλέστηκε τις Μούσες και έθεσε κάτω από την αθάνατη αιγίδα τους τα εννιά του βιβλία, αθάνατα κι αυτά όπως και οι Μούσες.

Το να αγγίζει κανείς τις κορυφές της κριτικής, της φιλοσοφίας και της τέχνης είναι μια τελειότητα επιθυμητή αλλά δύσκολα επιτεύξιμη. Και ο κόσμος εξακολουθεί να περιμένει εκείνον τον συγγραφέα που θα εξετάσει εξονυχιστικά την αλήθεια των γεγονότων όπως ο Ludovico Muratori, να τα περιγράψει όπως ο Θουκυδίδης ή ο Λίβιος, να τα εξηγήσει όπως ο Μακιαβέλι ή ο Vico. Για την Ιταλία, η σημαντικότερη ιστορική προσωπικότητα στον τομέα

¹⁰⁹ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.132-133.

της κριτικής και της πολυμάθειας, ανήκει στον Ναπολιτάνο Carlo Troya, ο οποίος έγραψε για την ιστορία της Ιταλίας την περίοδο του Μεσαίωνα (*Apparato alla Storia d'Italia del Medio Evo*) και του οποίου ο Mamiani περιγράφει τα χαρακτηριστικά της ζωής και του ιστορικού του πνεύματος¹¹⁰.

Στο κείμενο υπάρχει η διαπίστωση για τις απαρχές της επιστήμης της ιστορίας που ανάγονται στην αρχαία Ελλάδα με πρώτο τον Ηρόδοτο, ο οποίος τη συνέδεσε με την τέχνη και τον μύθο, ενώ αργότερα με τον Θουκυδίδη η ιστορία πέρασε στην αντικειμενική περιγραφή των γεγονότων, αποκτώντας την πραγματική της διάσταση.

3.7.4 L'Acropoli e le antichità d'Atene- Lettera prima

Στο έργο *Prose letterarie*, υπάρχουν δύο επιστολές του Mamiani που αφορούν την Ακρόπολη και τις αρχαιότητες της Αθήνας. Στην πρώτη επιστολή με ημερομηνία 12 Δεκεμβρίου 1861, ο συγγραφέας έχοντας μια ελεύθερη μέρα, αποφασίζει να περιηγηθεί στην αρχαία Αθήνα και περιγράφει την περιήγησή του στην Ακρόπολη και τα αρχαιολογικά μνημεία της Αθήνας. Δηλώνει λάτρης της τέλει, όπως τη χαρακτηρίζει ομορφιάς και θαυμαστής της θεϊκά εμπνευσμένης ελληνικής τέχνης που του γεννά τέτοια συναισθήματα που είναι δύσκολο να περιγραφούν με λέξεις. Τα βήματά του τον οδήγησαν στον ιερό λόφο της Ακρόπολης και καθώς βάδιζε σκεπτόταν πως το ένστικτο των Ελλήνων τους ωθούσε πάντα να αναζητούν νέα εδάφη, ένα ποτάμι και μια πηγή να ξεδιψάσουν, έναν βράχο να υπερασπιστούν. Και ο βράχος αυτός μετατράπηκε σε προπύργιο και ταυτόχρονα σε ιερό, δηλαδή προστάτευε την εθνική γη και τους εθνικούς θεούς¹¹¹.

Αποτέλεσε παράλληλα το σύμβολο του κράτους και της πατρίδας, ιδανικό που υπερασπίστηκαν οι Έλληνες από την αρχαιότητα, και ο Mamiani νιώθει βαθιά συγκίνηση στη σκέψη ότι αγγίζει τα ίδια πράγματα που άγγιζαν κάποτε άνθρωποι σπουδαίοι, φιλόσοφοι και πολιτικοί. Σε κανέναν άλλο λαό αυτή η διπλή έννοια της θρησκείας και της πατρίδας δεν υπήρξε τόσο έντονα στην ψυχή όσο στους Αθηναίους. Απόδειξη για αυτό αποτελεί και η διπλή υπόσταση της θεάς Παλλάδας Αθηνάς, η οποία απεικονίζεται οπλισμένη με δόρυ και ασπίδα και με μια σκαλιστή γοργόνα στο πέτο, προσφέροντας την προστασία της στη σοφία και στην τέχνη, αλλά ταυτόχρονα και στη δύναμη και στην επιστήμη. Όλα τα σύμβολα της Αθήνας

¹¹⁰ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.390-391.

¹¹¹ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.415.

όμως δε θα είχαν στολιστεί στην Ακρόπολη, αν δεν έβρισκε η τέχνη έναν προστάτη σαν τον Περικλή που ανέδειξε τη δόξα τους και το αληθινό πολιτικό μεγαλείο της Αθήνας¹¹².

Στη συνέχεια περιγράφονται τα Προπύλαια, σαν ένα είδος μεγάλου προθαλάμου και σύμφωνα με την έννοια της ίδιας της λέξης, πρόκειται για μεγάλες εξώπορτες που οδηγούν στους διάφορους ναούς και παρεκκλήσια της Ακρόπολης, όλα κατασκευασμένα από μάρμαρο πεντελικό, χτισμένα στην πλαγιά του λόφου, με σειρές από κολώνες και σκαλοπάτια, που από καμία πλευρά η ομορφιά τους δε μένει κρυφή σε όσους αρχίζουν να ανεβαίνουν με τα πόδια. Οι Αθηναίοι κάπως έτσι θα πρέπει να φαντάζονταν τους προθάλαμους και τις σκάλες του Ολύμπου¹¹³.

Γίνεται επίσης αναφορά στην Πινακοθήκη που φιλοξενεί τα αριστουργήματα της ελληνικής ζωγραφικής, στον ναό της Απτέρου Νίκης, στον οποίο η θεά Αθηνά Νίκη απεικονίζεται χωρίς φτερά για να μη φύγει ποτέ από την Αθήνα και στον οποίο υπάρχουν μέρη από πολύτιμα γλυπτά, μεταξύ των οποίων ένα που απεικονίζει τη θεά την ώρα που λύνει τα παπούτσια της, σαν να έχει μόλις από κάπου επιστρέψει. Στο σημείο αυτό ο Mamiani σχολιάζει το ότι σπάνια έχει βγει από την ελληνική σμίλη ένα έργο τόσο πολύτιμο και τόσο καλοδουλεμένο¹¹⁴.

Η περιγραφή του χώρου συνεχίζεται με λεπτομέρειες ώσπου φτάνει και στον Παρθενώνα και το Ερεχθείο, όπου κυριαρχεί ο πλούσιος στολισμός με αφιερώματα, βωμούς και άλλα έργα άξια θαυμασμού. Μεταξύ Παρθενώνα και Ερεχθείου δεσπόζει το κολοσσιαίο άγαλμα της Αθηνάς Προμάχου, της οποίας το κράνος και η αιχμή του δόρατός της, όταν τα χτυπούσε ο ήλιος, ήταν ορατά από τους ναυτικούς που πλησίαζαν στην Αθήνα¹¹⁵.

Ο αρχιτέκτονας Μνησικλής, αλλά και ο Περικλής και ο κάθε Αθηναίος πολίτης, είχαν κατά νου ότι οι ακροπόλεις έπρεπε να έχουν δύσκολη πρόσβαση και η είσοδός τους να μην είναι πολύ ορατή. Έτσι και η αθηναϊκή ακρόπολη, είχε μια διάταξη μέσα από στενούς και στριφογυριστούς δρόμους που ο συγγραφέας θεωρεί ότι δεν άλλαξαν στο πέρασμα του χρόνου. Πιστεύει επίσης ότι δεν είναι παράξενη η εντύπωση κάποιου μελετητή που πίστευε ότι με αφορμή τα Μεγάλα Παναθήναια, κάποιο μέρος της διαλύθηκε επίτηδες και ξαναχτίστηκε, όπως συνέβαινε με την Αγία Πύλη (Porta Santa) στη Ρώμη κάθε Ιωβηλαίο¹¹⁶.

Η ματιά δε χορταίνει στη θεά της ομορφιάς των μνημείων. Ποτέ άλλοτε δεν υπήρξε όπως αναφέρει ο Mamiani, μια τόσο τέλεια συμμετρία, ποτέ άλλοτε το απλό δεν ενώθηκε με

¹¹² T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.415.

¹¹³ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.417.

¹¹⁴ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.418.

¹¹⁵ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.421.

¹¹⁶ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.423.

τόση χάρη με το περίτεχνο, σε ένα τόσο μεγαλειώδες σύνολο¹¹⁷. Η ομορφιά και η αρμονία κάθε μνημείου αποτελεί μέρος μιας μεγάλης και πολύμορφης αρμονικής σύνθεσης. Προσπαθώντας για παράδειγμα στο Μόναχο να κατασκευάσουν το κολοσσιαίο άγαλμα της Αθηνάς Προμάχου δίνοντάς του τη μορφή της Βαυαρίας, δεν μπόρεσαν οι αρχιτέκτονές του να συνειδητοποιήσουν ότι το άγαλμα του Φειδία, στη μέση μιας τεράστιας πλατείας της Ακρόπολης είχε την ίδια μεγαλοπρέπεια και μεγαλείο με τα γύρω κτίρια, ενώ το γιγάντιο άγαλμα της Βαυαρίας βρισκόταν τοποθετημένο με τέτοιο τρόπο ώστε τα γειτονικά κτίρια έδειχναν πολύ υποδεέστερα. Το αντίθετο συνέβη με το μνημείο *dei Milanesi* στην πλατεία Castello στο Τορίνο, το οποίο βρίσκεται πολύ κοντά στο παλάτι Madama και μπροστά του μοιάζει περιορισμένο σε μέγεθος και φτωχό στη σύλληψη. Το ελληνικό άγαλμα αντίθετα έχει την ίδια μεγαλοπρέπεια με τα γύρω μνημεία και βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία με αυτά¹¹⁸.

Δεν υπάρχει άνθρωπος που να έχει επισκεφθεί αυτόν τον τόπο και να μην έχει νιώσει ευλάβεια και θαυμασμό, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Mamiani . Και αυτό το συναίσθημα της θρησκευτικής ευλάβειας το έχει νιώσει ο κάθε ταξιδιώτης αλλά και ο ίδιος ο Mamiani, που με δέος άγγιξε τις αρχαίες κολόνες και που αισθάνεται ότι ίσως με το χέρι του άγγιξε την ίδια πέτρα στην οποία κάποτε ακούμπησε ο Σωκράτης συζητώντας με τον Αλκιβιάδη ή κάποιον άλλον από τους μαθητές του, ενώ περνούσε από μπροστά τους η πομπή των Παναθηναίων.

Όλα αυτά τα μοναδικά και απροσδιόριστα συναισθήματα συζήτησε, καθώς λέει ο Mamiani επιστρέφοντας, με έναν Υπουργό, ο οποίος ανέφερε τη δική του εμπειρία, όταν νέος ακόμη, βρέθηκε στη Ρώμη και μέσα στη νύχτα ώστε να μην τον δει κανείς, αγκαλιάζοντας τις κολόνες στο Πάνθεο, αισθάνθηκε ότι με αυτή την επαφή που επαναλήφθηκε αρκετές φορές, το μεγαλείο του ρωμαϊκού πνεύματος πλημμύρισε την καρδιά και το νου του¹¹⁹.

Συνεχίζοντας ο ίδιος Υπουργός, αναφέρει ότι πάνω στα αθηναϊκά μάρμαρα και αγγίζοντας μια κολόνα, η ψυχή του Πλάτωνα συλλογίστηκε για πρώτη φορά τη θεωρία των ιδεών. Αλλά και άλλες σπουδαίες προσωπικότητες σε αυτήν την πόλη, έζησαν ταυτόχρονα μαζί με τους τριάντα χιλιάδες ελεύθερους πολίτες της Αθήνας, ο Φειδίας και ο Περικλής, ο Σωκράτης και ο Πλάτωνας, ο Δημοσθένης και ο Σοφοκλής, που ο κάθε ένας τους κατείχε στον μέγιστο βαθμό κάποια αρετή και στους οποίους η ιστορία του ανθρώπινου γένους οφείλει σε κάθε αιώνα ένδοξη μνεία. Και δεν υπήρχε, όχι μόνο στην Αθήνα αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο, ακόμη και σήμερα, κάποιος που να συγκρίνεται μαζί τους, να τους ξεπερνά, ή έστω να είναι ισάξιος τους ως προς αυτά που έχουν επιτύχει. Όλη η

¹¹⁷ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.425.

¹¹⁸ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.427.

¹¹⁹ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.415.

εφευρετικότητα και η αρετή συγκεντρώθηκαν σε έναν μικρό λαό, ενώ κανείς άλλος δεν μπόρεσε να φτάσει τη δημιουργική αρετή και ιδιοφυΐα του Μνησικλή, του Ικτίνου και του Φειδία¹²⁰.

Γιατί ο καθένας από αυτούς ήταν σπουδαίος στη δική του την τέχνη, ενώ δε θα πρέπει να αποκλειστεί από την κατηγορία των σπουδαίων ανθρώπων και ο Περικλής, ο οποίος κυβέρνησε για σαράντα χρόνια τους Αθηναίους.

Συνεχίζοντας, ο Υπουργός μιλά για μια άλλη όψη της Αθήνας που αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού και αναφέρει ότι από το πλήθος εκείνο των ανθρώπων που συνέρρεαν στην Ακρόπολη σε διάφορες περιστάσεις, στους τέσσερις ανθρώπους, οι τρεις βρίσκονταν σε κατάσταση δουλείας. Και εκείνοι που στην πομπή των Παναθηναίων κρατούσαν ομπρέλα πάνω από τα κεφάλια των πατρικών κοριτσιών που έφερναν τα ιερά αφιερώματα, ήταν άνθρωποι γεννημένοι στην Αθήνα αλλά από ξένους, επομένως ένα είδος υπηρέτη σε σχέση με τους πολίτες. Πιστεύεται ότι ο αριθμός αυτών ανερχόταν περίπου στις ογδόντα χιλιάδες, ενώ ο συνολικός αριθμός των δούλων, ξεπερνούσε τις τετρακόσιες χιλιάδες¹²¹.

Επιπλέον, απευθυνόμενος στον Mamiani, θεωρεί ότι όλος αυτός ο θησαυρός που διατέθηκε από τον Περικλή για να ομορφύνει την Ακρόπολη, αντλήθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του από τα λάφυρα και τις ληλασίες ελληνικών πόλεων που κερδήθηκαν μετά από σκληρούς πολέμους, ή από τις εισφορές που επιβλήθηκαν στους συμμάχους και τις επαρχίες ή τα νησιά που κατέλαβαν¹²².

Καθένας που περνούσε τις πύλες της Αθήνας συνειδητοποιούσε ότι υπήρχαν υπήκοοι και μη, βασίλευε η αυθαιρεσία των αρχόντων, κάθε δήμος ήταν η κεφαλή και το κέντρο του κόσμου και μόνο στο πλαίσιο του δήμου αισθάνονταν οι άνθρωποι το χρέος της αλληλεγγύης και της δικαιοσύνης, με την προϋπόθεση ότι δε θα υπερίσχυε το μίσος και η οργή των φατριών. Η Αθήνα ήταν τη μια μέρα κυρίαρχη, την άλλη στην υπηρεσία της Σπάρτης, αργότερα κάτω από τον μακεδονικό ζυγό. Και είναι γεγονός ότι δε γνώριζαν ούτε πώς θα υπερασπιστούν την εξωτερική ελευθερία, ούτε πώς να εφαρμόζουν και να προστατεύουν την εσωτερική. Έδωσαν στον Σωκράτη να πει κώνειο γιατί είχε διαφορετική άποψη για τους θεούς και τιμωρούσαν τους καλύτερους για το γεγονός ότι ήταν καλύτεροι. Το σώμα των δικαστών ήταν διχασμένο και οι τρεις εξουσίες, έτσι όπως τις εννοούν οι σύγχρονοι, δεν είχαν ούτε τη σωστή ισορροπία, ούτε ουσιαστική ενότητα σκέψης και δράσης. Επιπλέον ο νόμος παρέμβαινε σε όλες τις ιδιωτικές πράξεις και κανείς δεν μπορούσε να ξεφύγει από την εξουσία του κράτους. Επομένως

¹²⁰ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.430.

¹²¹ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.431.

¹²² T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.432.

στην πραγματικότητα δεν ήταν ποτέ ελεύθεροι, ούτε οι επιχειρήσεις, ούτε η οικογένεια, ούτε και η συνείδησή τους. Από αυτά προκύπτει ότι, ακόμη κι αν η ελευθερία εμφανίζεται στον ελληνικό λαό ως το μεγαλύτερο κοινωνικό αγαθό σήμερα, απείχε πολύ τότε από το να μπορεί κανείς να την απολαύσει με σιγουριά και ασφάλεια. Καταλήγει τέλος στο συμπέρασμα ότι, οι αλλαγές της ζωής των πολιτών και η επιστήμη της καλής διακυβέρνησης για να βλαστήσουν στη διάρκεια των αιώνων, θα πρέπει να είναι καρπός οδυνηρών και αναρίθμητων εμπειριών και να προκύψουν από τη βαθιά γνώση που θα αποκτήσει ο άνθρωπος του εαυτού του¹²³.

Αναφέρεται κατόπιν στη θρησκεία των Ελλήνων, λέγοντας ότι οι θρησκείες γενικότερα προσπαθούν να απομακρύνουν τον άνθρωπο από τη μελαγχολία και τους πειρασμούς της επίγειας ζωής, τονίζοντας τις δυστυχίες της. Η θρησκεία των Ελλήνων όμως, η οποία γεννήθηκε σε μεγάλο βαθμό μόνο από το λαϊκό ένστικτο, όπως και άλλοι κοινωνικοί θεσμοί, προσαρμόστηκε στα πάθη τους, την ευγένεια και την κομψότητα των ελληνικών λαών. Αυτό που απασχόλησε τους Έλληνες ήταν η παρούσα επίγεια ζωή, ενώ για την άλλη, είχαν μια αμφιταλαντευόμενη και δυσάρεστη ιδέα. Κάθε είδους σωματικές απολαύσεις και κάθε δύναμη και ικανότητα του πνεύματος που ήθελαν να αποκτήσουν, ήταν επιθυμητή και χωρίς τύψεις. Ακόμη και η δύναμη και η ευχαρίστηση θεωρούνταν πράγματα θεϊκά. Αν όμως η δύναμη στερούνταν ευγένειας και δεν αποσκοπούσε στη φήμη και τη δόξα, τότε ήταν κάτι το δυσάρεστο. Το ίδιο και οι απολαύσεις που στερούνταν χάρης, έμοιαζαν άσχημες και χοντροκομμένες¹²⁴.

Δεν υπήρχε πράγμα πιο αγαπητό και επιθυμητό στον ελληνικό λαό από ένα όμορφο και δυνατό σώμα, κατάλληλο για κάθε είδους άσκηση, για πόλεμο και αγαπητό στα μάτια των κοριτσιών. Για αυτό και ο θεός Απόλλωνας έγινε η τέλεια ιδέα τόσο της ενέργειας και της σωματικής ρώμης, όσο και της αρρενωπής ομορφιάς. Και η Αφροδίτη με τις ακόλουθές της τις Χάριτες, εξέφρασαν την ευχαρίστηση μαζί με τη χάρη, ενώ ο Δίας ήταν η υπέρτατη δύναμη που μέσα του προσωποποιήθηκε όλη η μεγαλοπρέπεια και η δύναμη της διοίκησης. Τιμωρούσε και έπαιρνε εκδίκηση, ήταν κυρίαρχος των κεραυνών και ήθελε να υμνείται διαρκώς η νίκη που πέτυχε κατά των Τιτάνων. Μαζί και ο Απόλλωνας, εξαίρετο αρχέτυπο κάθε είδους ηρωικής αρετής, κιθαρίστας μαζί και τραγουδιστής, κυρίαρχος όλων των εμπνεύσεων της ανθρώπινης τέχνης. Ένας αρχαίος συγγραφέας διηγείται ότι στη Θήβα, ο πιο ευγενής νέος της πόλης και ο πιο όμορφος και δυνατός ήταν ικανός να αναλάβει να γίνει ιερέας του Ισμηνίου Απόλλωνα. Μετά από αυτό κανείς δεν πρέπει να εκπλήσσεται που οι νικητές των δημόσιων

¹²³ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.433.

¹²⁴ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.435.

αγώνων έχαιραν εκτίμησης ως άνδρες διάσημοι και σπουδαίοι, θεωρούνταν οι πιο τυχεροί από τους Έλληνες και ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί στους θεούς. Σε αυτούς τους ανθρώπους έστηναν αγάλματα και αφιέρωναν μνημεία, ενώ οι λυρικοί ποιητές τους αφιέρωναν ύμνους αθάνατους¹²⁵. Η σωματική ομορφιά, καθώς και η γυναικεία ομορφιά, υπήρξε αντικείμενο λατρείας, θεμέλιο και αρχή της ευδαιμονίας, σύμβολο και πιστή αναπαράσταση των ουράνιων πραγμάτων¹²⁶.

Οι αρχαίοι θεοί, οι αρχαίοι φιλόσοφοι, τα στοιχεία του πολιτισμού, μετουσιώθηκαν πάνω στο μάρμαρο και τα άλλα υλικά τα οποία εξέφρασαν το εσωτερικό της ψυχής και τα πιο βαθιά ελληνικά συναισθήματα. Κλείνοντας την περιγραφή του ο Mamiani, εύχεται ο Θεός να του χαρίσει λίγη από τη λάμψη της σπίθας από τη φωτιά του Προμηθέα, με την οποία άναψε το πνεύμα των δημιουργών του Παρθενώνα¹²⁷.

Πέρα από την απλή περιγραφή του τόπου, των μνημείων της Ακρόπολης και τον έπαινο για αυτά τα δημιουργήματα, είναι φανερός ο στοχασμός και η κριτική παρουσίαση της αρχαίας Αθήνας, των αδυναμιών της και των προτερημάτων της, των αντιλήψεων για τους ανθρώπους, τους θεούς, τη θρησκεία. Μέσα από το πρόσωπο του Υπουργού που εκφράζει τη διαφορετική όψη της Αθήνας, βρίσκεται ο ίδιος ο Mamiani, που επιλέγει τον τρόπο αυτό για να εκφράσει όλο αυτό που βρίσκεται πίσω από όλα τα θαυμαστά μνημεία της Ακρόπολης, ανθρώπους και ιδέες, αντιλήψεις και κοσμοθεωρίες που αναμείχθηκαν και δημιούργησαν αυτά τα αξεπέραστα έργα τέχνης και ομορφιάς.

3.7.5 L'Acropoli e le antichità d'Atene- Lettera seconda

Η δεύτερη επιστολή με ημερομηνία 10 Αυγούστου 1862, αναφέρεται στο αρχαίο θέατρο του Διονύσου που την περίοδο εκείνη ένα μεγάλο μέρος του είχε βγει στο φως. Ο Mamiani αναφέρει ότι πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό γεγονός, καθώς είναι το πρώτο θέατρο σε όλη την Ευρώπη για δύο λόγους, λόγω της παλαιότητάς του και λόγω της ομορφιάς του. Είναι το πρώτο θέατρο που πρόσφερε ως θέαμα στον άνθρωπο τον ίδιο τον άνθρωπο, κάνοντας τον να κλαίει ή να γελά μέσα από τις διάφορες εναλλαγές της τύχης, μαθαίνοντάς τον να συμπεριφέρεται στις πραγματικές καταστάσεις με περισσότερη δύναμη και λογική¹²⁸.

¹²⁵ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.436.

¹²⁶ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.438.

¹²⁷ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.440.

¹²⁸ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.441.

Σε αυτό το θέατρο εντοπίζονται οι ρίζες της θεατρικής δημιουργίας και της δραματικής τέχνης, ενώ αποτέλεσε μοναδικό προνόμιο της ελληνικής φυλής να θέσει τις αρχές αυτής της τέχνης και να την ανάγει στα υψηλότερα επίπεδα ομορφιάς και τελειότητας¹²⁹.

Για το θέατρο αυτό υπήρξαν λίγες αναφορές στους συγγραφείς της αρχαιότητας, σχετικά με την κατασκευή και την αρχιτεκτονική του, παρά το ότι ήταν ένα θέατρο τόσο διάσημο. Η αναφορά στην ακριβή τοποθεσία του οφείλεται στις αναφορές του Πausanias, παρόλο που ήταν περιστασιακές, ενώ έγιναν πολλές ανασκαφές στο μέρος που υπέδειξε ο Pausanias, έως ότου ανακαλυφθεί, κατόπιν επιμονής των ανασκαφών του Πρώσου αρχιτέκτονα Strak, ο οποίος μάλιστα υπήρξε και συγγραφέας ενός πολύ επιτυχημένου βιβλίου σχετικά με τα αρχαία θέατρα. Πρώτα εμφανίστηκε η αρχή ενός μονοπατιού, όλο μαρμάρινο, και από πάνω σειρές καθισμάτων ή σκαλοπατιών που βρίσκονταν σε ημικύκλιο και στο τέλος της τρίτης σειράς σκαλοπατιών βρέθηκαν δύο μαρμάρινα καθίσματα που έφεραν τα ονόματα δύο πολιτικών προσωπικοτήτων¹³⁰.

Σε αυτά τα μάρμαρα οι αρχαίοι τραγικοί και κωμικοί ποιητές δημιούργησαν τα αριστουργήματά που όλος ο πνευματικός κόσμος δε σταματά να θαυμάζει και να θεωρεί αξεπέραστα. Παρουσιάζει με λεπτομέρεια την περιγραφή του αρχαίου θεάτρου, τα καθίσματα των αρχόντων και ιερέων, τις επιγραφές, τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν και τονίζει ότι ενώ υπέστη πολλές καταστροφές στη διάρκεια των αιώνων, τα απομεινάρια από τους κίονες, τα επιστύλια, τις ζωφόρους, δείχνουν ότι επρόκειτο για χώρο στολισμένο και μεγαλοπρεπή. Εκεί συναντάται ένας συνδυασμός ελληνικής και ρωμαϊκής τέχνης, αποτελώντας σημείο ανάμιξης ελληνικών και ρωμαϊκών μύθων και λατρείας¹³¹.

Η κυρίως σκηνή και το προσκήνιο θα πρέπει να ήταν πλούσια με ωραία γλυπτά και πολύτιμα στολίδια. Προς τη δυτική πλευρά δύο τμήματα κίωνων δωρικού ρυθμού στέκονταν ακόμη όρθια, ενώ από την άλλη πλευρά βρισκόταν ένας κομμένος κίονας. Στη δυτική πλευρά υπήρχαν οι προτομές τριών κολοσσών, δύο ντυμένων και ενός γυμνού. Στον ένα από τους ντυμένους κολοσσούς, είχε μείνει μόνο ένα κομμάτι από τον κορμό του αγάλματος, ο άλλος απεικόνιζε μια ναυτική θεότητα και ο τρίτος με μια πρώτη ματιά, έμοιαζε σαν Καρυάτιδα με τη μορφή ενός σατύρου. Από το μεγάλο κεφάλι σώζεται μόνο το κατώτερο τμήμα, δηλαδή το στόμα και η παχιά γενειάδα, έχοντας τη γκροτέσκο μορφή μιας θεατρικής μάσκας¹³².

¹²⁹ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.442.

¹³⁰ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.443-444.

¹³¹ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.446.

¹³² T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.447.

Από τις επιγραφές που βρέθηκαν, οι περισσότερες ήταν λαξευμένες σε βάθρα, από τα οποία έλειπαν τα αγάλματα. Υπήρχαν επιγραφές ελληνικές και λατινικές, της εποχής του Αυγούστου και του Τραϊανού, ενώ η πιο αξιομνημόνευτη επιγραφή βρισκόταν στην πέτρα που αποτελούσε τη βάση για το άγαλμα του Μενάνδρου, πάνω στην οποία ήταν χαραγμένο το όνομα του μεγάλου ποιητή, καθώς και τα ονόματα των δημιουργών του μνημείου που δεν ήταν άλλοι από τους δύο γιους του διάσημου Πραξιτέλη¹³³.

Στη συγκεκριμένη φάση που βρισκόταν οι ανασκαφές του θεάτρου, ήταν αδύνατον σύμφωνα με τον Mamiani να έχει μια οριστική μορφή, καθώς τα δύο τρίτα του δεν είχαν ακόμη αποκαλυφθεί και βρίσκονταν θαμμένα κάτω από τη γη. Ειδικά για το μέρος της σκηνής, αν και αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος της, δύσκολα μπορούσε να πει κανείς αν απέκτησε ρωμαϊκή μορφή στο πέρασμα του χρόνου ή αν διατήρησε την ελληνική¹³⁴.

Η περιγραφή της σκηνής, τα καθίσματα, οι κολόνες, τα κιονόκρανα, οι αναφορές σχετικά με τις διαφορές ανάμεσα στους ελληνικούς και ρωμαϊκούς ρυθμούς, τα αγάλματα και οι μορφές που απεικονίζουν, οι επιγραφές και γενικότερα η πλήρης, φωτογραφική περιγραφή του χώρου που ακολουθεί, ταξιδεύει τον αναγνώστη που περιηγείται με τη σειρά του νοερά στο θέατρο, ενώ οι αναφορές σχετικά με το αρχαίο θέατρο και τους συγγραφείς της αρχαιότητας παρουσιάζουν τη βαθιά γνώση του συγγραφέα για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και τον θαυμασμό του τόσο για τα αρχαία μνημεία, όσο και για τις μορφές της αρχαιότητας. Ταυτόχρονα η αρχαία ελληνική τέχνη συμπορεύεται και ενώνεται με τη ρωμαϊκή, γεγονός που δείχνει τη στενή σχέση των δύο λαών και πολιτισμών και παράλληλα το στενό δεσμό του συγγραφέα με το ελληνικό στοιχείο.

Ο Mamiani αναφέρει ότι μένουν ακόμη πολλά τμήματα του θεάτρου που θα πρέπει να ανακαλυφθούν, ενώ εκφράζει την ελπίδα ότι σύντομα θα δουν το φως του ήλιου και θα είναι άξια θαυμασμού από όλους τους λάτρεις της κλασικής αρχαιότητας. Τα έργα της ένδοξης αρχαιότητας θα φέρουν στο φως νέες σκέψεις, αφήνοντας πίσω τα λάθη του παρελθόντος, αποτελώντας έργα θαυμαστά που αξίζει και πρέπει να διατηρηθούν.¹³⁵

Μιλά επίσης για το απόσπασμα του Πλάτωνα που αναφέρει τη διενέργεια διαγωνισμών θεατρικών έργων μεταξύ των συγγραφέων και με κοινό τριάντα χιλιάδες θεατές, όσοι περίπου ήταν και οι ελεύθεροι Αθηναίοι πολίτες την εποχή του Περικλή. Λαμβάνοντας όμως υπόψη τις σειρές των καθισμάτων που έχουν ήδη ανακαλυφθεί και κατ' εκτίμηση τον αριθμό αυτών που υπολείπονται, ο Mamiani εκφράζει τη δυσπιστία του απέναντι σε αυτή την αναφορά,

¹³³ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.448-449.

¹³⁴ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.449.

¹³⁵ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.457.

λέγοντας ότι με τα υπάρχοντα δεδομένα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι ήταν αδύνατον να χωρούν τριάντα χιλιάδες θεατές, ακόμη κι αν τους φανταστούμε στριμωγμένους σαν τις μέλισσες ή τα χελιδόνια μέσα στη φωλιά. Αλλά και οι αρχαίοι επισκέπτες έκριναν μέτριο το μέγεθος του θεάτρου, επομένως δε θα ήταν δυνατή η χωρητικότητα τόσων ατόμων¹³⁶.

Από την άλλη πλευρά, όλος ο λαός της Αθήνας είχε δικαίωμα να επισκεφθεί το θέατρο και ο Περικλής με διάταγμα πλήρωνε την είσοδο στους οικονομικά ασθενείς. Ο κάθε Αθηναίος πολίτης επιθυμούσε την απόλαυση που του πρόσφερε το θέατρο και ταυτόχρονα, κατά τη διάρκεια διονυσιακών εορτών, επιτελούσαν μια πολύ σημαντική πράξη θρησκευτικής ευλάβειας. Αναμφισβήτητα επομένως, οι Αθηναίοι συμμετείχαν όλοι στις θεατρικές αναπαραστάσεις. Το ερώτημα που δημιουργείται είναι αν όλοι πήγαιναν την ίδια ημέρα και ώρα ή ανάλογα με την περιοχή που έμεναν ή τη φυλή στην οποία ανήκαν. Επιπλέον τα έργα αναπαριστώνταν παραπάνω από μία φορές, επομένως κανείς δεν αποκλειόταν από το να τα παρακολουθήσει. Και οι ηθοποιοί μετά από κάθε επιτυχημένη ερμηνεία, περπατούσαν στην πόλη στεφανωμένοι και το χειροκρότημα του λαού τους συνόδευε. Έτσι όλη η πόλη επιβεβαίωνε την αξία τους. Οι τριάντα χιλιάδες κάτοικοι της Αθήνας που αναφέρονται, σημαίνουν εκείνους τους πολίτες που κατείχαν την Αθηναϊκή ιθαγένεια¹³⁷.

Ο Πλάτωνας επομένως, καταλήγει ο Mamiani, θέλοντας να τονίσει την ομορφιά και τη μεγαλοπρέπεια του θεάτρου υπερέβαλε ως προς τη χωρητικότητα με στόχο να μεγεθύνει τη σπουδαιότητά του. Κλείνοντας την επιστολή, μιλά ξανά για το κείμενο του Πλάτωνα, το οποίο θεωρεί ότι μπορεί να παραμένει θολό και ανεξήγητο, ωστόσο είναι πάντοτε σταθερό και αδυσώπητο, όπως το πεπρωμένο¹³⁸.

Οι δύο επιστολές είναι γραμμένες το διάστημα που ο ίδιος ήταν πρέσβης του ιταλικού κράτους στην Ελλάδα και είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά όλα αυτά τα σημεία της αρχαίας Αθήνας που περιγράφει. Η ενασχόληση με φωτογραφική λεπτομέρεια στην περιγραφή του χώρου και των μνημείων, αναδεικνύουν επίσης τη μεγάλη σπουδαιότητα της ανακάλυψης του αρχαίου θεάτρου για τον Mamiani, που το θεωρεί γεγονός ύψιστης σημασίας, όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και ολόκληρη την ανθρωπότητα, τονίζοντας επιπλέον τη σημαντικότητα της τέχνης του θεάτρου για τους Έλληνες, μια τέχνη που πρόσφερε το ελληνικό γένος ως δώρο στην ανθρωπότητα.

¹³⁶ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.458.

¹³⁷ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.458-459.

¹³⁸ T. Mamiani, *Prose letterarie*ό.π., σ.460.

3.8 Urania

Με το περιοδικό «Ανθολογία» του G. P. Vieusseux που εκδιδόταν στην περιοχή της Τοσκάνης (1821-1833) συνεργάστηκαν σημαντικοί λόγιοι, ποιητές, φιλόσοφοι και πολιτικοί, μεταξύ των οποίων και ο Mamiani, ο οποίος έγραψε φιλελληνικά ποιήματα και κείμενα σχετικά με την Ελλάδα. Η διάπλαση του Mamiani οφείλεται κυρίως στη συναναστροφή του με τον κύκλο του περιοδικού που τον βοήθησε να ωριμάσει και να διαμορφώσει τις αξίες του που θα τον οδηγούσαν σε αυτό που αργότερα θα ονομαστεί φιλελεύθερος καθολικισμός¹³⁹.

Με τον Vieusseux ήρθε σε επαφή ο Mamiani κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Φλωρεντία, όπου αναγκαζόμενος να κερδίσει τα προς το ζην, έκανε μεταφράσεις από τα γαλλικά και δίδασκε ελληνικά στον πρωτότοκο γιο του Luigi Bonaparte. Ο Vieusseux του πρότεινε να εργασθεί για την Ανθολογία και έτσι σε ηλικία 28 ετών δημοσίευσε εκεί τα πρώτα του κείμενα¹⁴⁰.

Σε συνέχεια της Ανθολογίας του Vieusseux υπήρξε η ίδρυση της «Νέας Ανθολογίας» στη Φλωρεντία στις 31 Ιανουαρίου 1866 από τον καθηγητή Francesco Protonotari και από ορισμένες εξέχουσες προσωπικότητες με στόχο να διαδώσει σε διάφορες κατευθύνσεις ένα περιβάλλον γνώσης και αρχών, στο οποίο όλα τα πνεύματα να συμμετέχουν σε διαφορετικό βαθμό. Στόχος του περιοδικού ήταν η καλλιέργεια του πολιτισμού του νεοσυσταθέντος έθνους και η διάδοση των ουσιωδών ευρημάτων της επιστήμης και της τεχνολογίας¹⁴¹.

Ο Mamiani έγραψε κείμενα και στη «Νέα Ανθολογία» και ένα από αυτά αποτελεί και το διήγημα φαντασίας με τον τίτλο *Urania* (1867), βασισμένο στην αρχαία ελληνική θρησκεία, μυθολογία και τέχνη. Το διήγημα ξεκινά με μια φανταστική γιορτή για την επέτειο της γέννησης του Ιταλού ζωγράφου της Αναγέννησης, Ραφαήλ, όπου ήταν συγκεντρωμένοι πολλοί εξέχοντες καλλιτέχνες και συζητούσαν για τις επιδράσεις που δέχθηκε, Τότε ένας από τους παρευρισκόμενους, ο Γερμανός ζωγράφος Overbeck άρχισε να διηγείται έναν μύθο που συνδέεται με τον ζωγράφο.

Αναφέρει αρχικά ότι οι δάσκαλοι του Ραφαήλ δεν ήταν οι αρχαίοι Έλληνες ή τα λιγοστά λείψανα των γλυπτών που είδαν το φως του ήλιου μετά από ανασκαφές. Τα μάτια του και η εξαιρετική εφευρετικότητά του ανακάλυψαν από μόνα τους στα διάφορα ανθρώπινα

¹³⁹ Ι. Τσόλκας, «Άγνωστες Ιταλικές σελίδες για τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1832)», στο Γ. Ματαράγκας, F. Minutoli, Z. Κοκκαλίδου (επιμ.) *Η συμβολή των Ιταλών στην Ελληνική Επανάσταση, Προετοιμάζοντας την Ιταλική Παλιγγενεσία 1821-1832*, ETP Books, Αθήνα 2021, σ.417.

¹⁴⁰ P. Prunas, *l' Antologia di Gian Pietro Vieusseux, Storia di una rivista italiana*, Società Editrice Dante Aligheri di Albighi Segati & C., Roma-Milano 2015, p. 118, διαθέσιμο στο: [L'Antologia di Gian Pietro Vieusseux, di Paolo Prunas \(gutenberg.org\)](https://www.gutenberg.org/), ημ. πρόσβασης 18-08-2023.

¹⁴¹ G. Biagi (cura), *Nuova Antologia, Rivista di Lettere, Scienze e Arti*, Indici Trentenalli (1866-1895), Tipografia della Camera dei Deputati, Roma 1901, p. iii.

χαρακτηριστικά ένα τέτοιο αρχέτυπο τελειότητας και ομορφιάς, όπως ακριβώς έκαναν αρχικά οι Έλληνες καλλιτέχνες. Στη διάρκεια των αιώνων η ανακάλυψη του ιδεατού συνέβη κυρίως χάρη στο ένστικτο και δε βασίστηκε στη μίμηση προηγούμενων μοντέλων. Πολύ πριν τον Ραφαήλ, κανείς δε γνώριζε ότι η αισθητική τελειότητα του σύγχρονου κόσμου θα βρισκόταν στην λαμπρότητα της ελληνικής μορφής συνδεδεμένης με τη χριστιανική ιδέα¹⁴².

Ο μύθος που αρχίζει να διηγείται ο Overbeck ξεκινά με τη δημιουργία των θεών, οι οποίοι αρχικά υπήρξαν άγγελοι που τιμωρήθηκαν από τον Θεό για την μικροψυχία τους και εκδιώχθηκαν. Με το πέρασμα των χρόνων θέλησαν να μεταμορφωθούν σε θεούς και να πείσουν τους θνητούς να στήσουν βωμούς για χάρη τους, αποτρέποντάς τους να λατρεύουν τον ένα και μοναδικό θεό. Αναζητώντας το κατάλληλο μέρος για να το πετύχουν αυτό, επέλεξαν την Ελλάδα και την Ιταλία, σαν χώρες που οι άνθρωποί τους είναι ερωτευμένοι με την ομορφιά, την απλότητα του πνεύματος και την λατρεία των δυνάμεων της φύσης¹⁴³.

Μιλά στη συνέχεια για τον θεό Απόλλωνα, τη σταδιακή του μεταμόρφωση σε έναν από τους σπουδαιότερους θεούς και την επιλογή της περιοχής της Φωκίδας όπου έστησε το καταφύγιό του και τον πρώτο του ναό, θέλοντας να λέγεται πρώτος ανάμεσα στους θεούς και να καυχιέται ότι εκείνος ήταν το φως και ο ορατός ήλιος. Κάποια φορά παρουσιάστηκε ο θεός στον γλύπτη Αγασία από την Έφεσο που βρέθηκε στους Δελφούς και ήταν τέτοια η ομορφιά του σώματος και της κίνησής του που δεν μπορούσε να φανταστεί ο ανθρώπινος νους, ενώ είχε ταυτόχρονα και ένα μείγμα ανδρείας, χάρης και μεγαλοπρέπειας. Καθώς ο γλύπτης προσπάθησε να τον πλησιάσει, το όραμα του θεού εξαφανίστηκε, αποτυπώθηκε όμως τόσο βαθιά στη μνήμη και τη φαντασία του που αργότερα το χάραξε στο μάρμαρο και κοσμεί μια από τις αίθουσες του Βατικανού. Αυτός ήταν ο θεός Απόλλωνας στον οποίο υποκλίθηκαν περισσότερο από κάθε άλλο θεό η Ελλάδα και ένα μέρος της Ιταλίας. Προστάτης των τεχνών, συγκέντρωσε γύρω του εννιά όμορφες θεότητες τις Μούσες, εκείνες που είχαν κλίση στις διάφορες τέχνες, την ποιητική και τη ρητορική. Μια από αυτές και η Ουρανία (Celeste) με μια μελαγχολική διάθεση και πιο στοχαστική σε σχέση με τις άλλες. Ένιωθε κάθε τόσο μια φωνή μέσα της και μια ακαθόριστη αναταραχή. Μέσα στην ψυχή της βρισκόταν η αγάπη του ωραίου που προκαλούνταν από πρόσωπα, τοπία, από κάθε είδος τραγουδιού και ποίησης¹⁴⁴.

Σύντομα απομακρύνθηκε από τις ειδωλολατρικές τελετουργίες εκφράζοντας απέχθεια για αυτές και απομακρύνθηκε ταυτόχρονα και από τον θεό Απόλλωνα, περνώντας τις μέρες

¹⁴² T. Mamiani, «Urania», in *Nuova Antologia di Scienze, Lettere e Arti*, Tip. Dei Successori Le Mounier, Firenze 1867, p. 56-57.

¹⁴³ T. Mamiani, «Urania».....ό.π. σ. 58.

¹⁴⁴ T. Mamiani, «Urania».....ό.π. σ. 59-63.

της κλεισμένη σε ερημητήρια. Είχε μέσα της την αγάπη και τον θαυμασμό για κάθε είδους ομορφιά και ανθρώπινη εφευρετικότητα που σύντομα εισέβαλε στα εργαστήρια του γλύπτη Φειδία και του ζωγράφου Πολύγνωτου, στις οικίες του Σοφοκλή και του Αισχύλου δίνοντάς τους έμπνευση στη δημιουργία των έργων τους. Η Ουρανία ήταν μια Μούσα ξεχωριστή. Άρχισε να περιπλανιέται σε διάφορους τόπους φτάνοντας στην αρχαία Ελλάδα όπου τα έργα τέχνης, τα μνημεία, τα αγάλματα, η Ακρόπολη, έργα τέλειας ομορφιάς υπήρξαν άξια θαυμασμού και λατρείας. Η Ουρανία θεώρησε ότι οι άνθρωποι πρέπει να λατρεύουν αυτά τα έργα, παρά τον θεό που απεικονίζουν. Γιατί η τέχνη είναι πράγμα θεϊκό, έχει θεία έμπνευση και ανυψώνει τον άνθρωπο στα αστέρια¹⁴⁵.

Έφτασε στη συνέχεια στη Ρώμη. Στο σημείο αυτό ο Mamiani παρουσιάζει μια σύνδεση και συνέχεια του ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου. Ο λαός της Ρώμης όπως αναφέρει, υπήρξε ένας λαός με θρησκευτικότητα και ηθική που υπάκουε με ευλάβεια στους νόμους, προορισμένος να κυριαρχήσει πάνω στα έθνη και τους βαρβάρους. Η αιωνιότητα της Ρώμης και το μεγαλείο της θα έμενε ανεξίτηλο και μετά από αιώνες θα γινόταν πάλι η κεφαλή του πολιτισμού. Κατόπιν η Μούσα πήγε στην αρχαία Αθήνα, μια πόλη με την ένδοξη ιστορία της, τις μάχες, τις μεγάλες προσωπικότητες της εποχής, τον σοφό και φιλόσοφο Σωκράτη και την αρετή του, την Ασπασία και τον Αλκιβιάδη, σπουδαίες προσωπικότητες που δεν υποκλίθηκαν στις χαρές των αισθήσεων. Η μούσα περιπλανήθηκε στις κορυφές του Ολύμπου, στα μαντεία των Δελφών και της Δωδώνης, εκεί που υπήρχαν οι ρίζες των αρχαίων μυστηρίων και των χρησμών¹⁴⁶. Στην αρχαία Ελλάδα είχαν και τις απαρχές τους οι πρώτοι θεοί. Υπήρξε επίσης η χώρα της αρκαδικής ποίησης και του Πάνα, η χώρα της λυρικής ποίησης, του Πίνδαρου, του Βακχylίδη και του Καλλίμαχου που τα χέρια τους πιάνοντας τις λύρες έβρισκαν τους σωστούς τόνους και τα κατάλληλα εκφραστικά μέτρα¹⁴⁷.

Η αρχαία ελληνική Μούσα προσπαθώντας να ανακαλύψει τα μυστήρια του σύμπαντος, περιπλανήθηκε και στους ουρανούς, όπου άκουσε τους ουράνιους ήχους και συναντήθηκε με τον Άγγελο του ενός και μοναδικού Θεού. Διαπίστωσε τότε την έλλειψη θρησκευτικότητας στους ανθρώπους και τις διάσπαρτες θεότητες που υπήρχαν στον κόσμο. Διαπίστωσε επίσης ότι η ομορφιά και η αρμονία του σύμπαντος οφείλεται στον ένα και μοναδικό θεό, δημιουργό των πάντων. Η μούσα Ουρανία ήταν λάτρης της ομορφιάς και της τέχνης που αναπαριστούν τη μεγαλοπρέπεια του ενός και μοναδικού Θεού. Η ελληνική τέχνη ήταν εκείνη που τραγούδησε και απεικόνισε όλα τα μυθολογικά πρόσωπα και τους μύθους που τα συνόδευσαν,

¹⁴⁵ T. Mamiani, «Urania».....ό.π. σ. 65.

¹⁴⁶ T. Mamiani, «Urania».....ό.π. σ. 73-77.

¹⁴⁷ T. Mamiani, «Urania».....ό.π. σ. 249.

τους επτά βασιλιάδες της Θήβας, τον Οιδίποδα και την Ιοκάστη, τον Θησέα και την Αριάδνη και άλλους πολλούς¹⁴⁸.

Η μούσα θέλησε να επιλέξει έναν θνητό που θα ένιωθε στην καρδιά του τη χάρη και την ευχαρίστηση των μορφών με τέτοιο αγνό και άψογο τρόπο ώστε να τις κάνει να εκφράσουν τη δόξα και την ομορφιά του παραδείσου. Έναν άνθρωπο που θα έβαζε αυτή την ομορφιά μέσα στη μαγεία των χρωμάτων και θα έβαφε με τα πινέλα του το φως του ήλιου. Η μούσα Ουρανία μαζί με έναν Άγγελο του παραδείσου ήταν εκείνη που ενέπνευσε στους γονείς του Ραφαήλ και στον ίδιο, την ιδέα της τέλειαρς αρμονίας και ομορφιάς ώστε εκείνος να θεωρείται γιος μιας Μούσας κι ενός Αγγέλου¹⁴⁹.

Η ανάμιξη της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας με τη χριστιανική θρησκεία, το ιδανικό των τέλειων και αρμονικών μορφών της αρχαίας ελληνικής τέχνης ενώνονται με την αναγεννησιακή τέχνη, ως συνέχειά της σε μια πλήρη αρμονία και τελειότητα. Το θέμα της ένωσης των δύο πολιτισμών, του αρχαίου ελληνικού και της ιταλικής Αναγέννησης, συντελείται με πρωτοτυπία σκέψης και σύλληψης, τονίζοντας επιπλέον το γεγονός της θεϊκής προέλευσης της τέχνης. Με γλαφυρότητα στην περιγραφή και με έντονες οπτικές εικόνες, ο Mamiani περνά μέσα από την αρχαία ελληνική μυθολογία και όλον τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, θεωρώντας τον έναν κόσμο ιδεατής ομορφιάς και συμμετρίας που συνδέεται με τον ιταλικό πολιτισμό και τον χριστιανισμό, αποτελώντας την εκκίνηση και τη συνέχειά του. Η τελειότητα και η αρμονία συνίσταται στη σκέψη του σε αυτούς τους τρεις άξονες : Ελλάδα, Ιταλία και θρησκεία.

¹⁴⁸ T. Mamiani, «Urania».....ό.π. σ. 249-276.

¹⁴⁹ T. Mamiani, «Urania».....ό.π. σ. 277-281.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

4.1 *Rime volgari*

Ο Terenzio Mamiani σε πολύ νεαρή ηλικία, εξέδωσε το 1829 με το ψευδώνυμο Arnaldo, μια συλλογή ποιημάτων στο Lugano με τίτλο: *Rime volgari-Sei canzoni filelleniche*. Τα τρία πολιτικά ποιήματα της συλλογής αποτελούν τα πρώτα βήματα του Mamiani στον δύσκολο δρόμο της τέχνης και θεωρήθηκαν από τον ίδιο τον συγγραφέα σαν ποιήματα θλιβερά, τα οποία κατά την άποψή του δε θα έπρεπε να είχε εκδώσει, κρίση που ωστόσο αναθεώρησε στη συνέχεια στην έκδοση των ποιημάτων το 1836. Τα ποιήματα αυτά κινούνταν έξω από τη μίμηση των κλασικών και αναβίωναν το ευγενές και σοβαρό είδος των canzoni. Για να συνδράμει τον ένδοξο και τυραννισμένο ελληνικό λαό, ο αγώνας του οποίου ήταν αβέβαιος, θεώρησε ότι ο κατάλληλος τρόπος ήταν να παρουσιάσει στίχους και εγκώμια με στόχο να προκαλέσει στα μάτια όλης της Ευρώπης οργή και αγανάκτηση για τα πάθη της Ελλάδας. Τα φιλελληνικά canzoni είναι γεμάτα πετραρχικές αναμνήσεις, συχνά γεμάτα αλληγορίες, και πάντα με μια κομψότητα με την οποία ο Mamiani στόλιζε τα έργα του. Σε αυτά θέτει το θέμα του πολέμου μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας, την πτώση του Μεσολογγίου, τον θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη, με την Ιταλία να συμπάσχει με την Ελλάδα αφού κι εκείνη είναι θύμα των ξένων κατακτητών. Με αμεσότητα και τόλμη υψώνει το τραγούδι του στην ελευθερία της πατρίδας και επιστρέφει με τη σκέψη του στους αρχαίους Έλληνες ήρωες και στις Σταυροφορίες¹⁵⁰.

Στη συλλογή αυτή περιλαμβάνεται το ποίημα «Ωδή στον αυτοκράτορα της Ρωσίας Αλέξανδρο Α΄» (Alla imperiale maestà di Alessandro I, 1824), το οποίο ο Mamiani απευθύνει στον Τσάρο και από τους πρώτους στίχους ακόμη, ρωτά τον Ρώσο αυτοκράτορα γιατί καθυστερεί να επιτεθεί εναντίον των Οθωμανών και νιώθει προβληματισμό για την καθυστέρηση μιας εκστρατείας που θα του χαρίσει θαυμασμό και φήμη, μιας εκστρατείας στην οποία θα έχει σύμμαχο τον ίδιο τον Χριστό. Απευθυνόμενος στον Τσάρο σε β ενικό πρόσωπο, τον ξαναρωτά γιατί αργεί λοιπόν, τονίζοντας ότι θα πρέπει να ακολουθήσει το παράδειγμα του Μάρκου Μπότσαρη που βρυχάται σαν λιοντάρι, σκορπώντας το αίμα των Οθωμανών¹⁵¹. Ο πόλεμος αυτός θα είναι ιερός γιατί δε θα είναι απλά μια μάχη μεταξύ δύο λαών αλλά και μια μάχη του χριστιανισμού και του σταυρού εναντίον των απίστων. Είναι λες κι ένα ουράνιο χέρι

¹⁵⁰ A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani e le sue poesie*, ό.π. σ. 96-97.

¹⁵¹ Ι. Τσόλκας, «Ο διαφορετικός ιταλικός φιλελληνισμός».....ό.π. σ. 350.

με κλήρο καθόρισε την τύχη του να τεθεί επικεφαλής ενός τέτοιου αγώνα. Προτρέπει τον Τσάρο να ξεκινήσει αυτή την ιερή αποστολή, τώρα που είναι ακόμη ζεστή η στάχτη από τη Ναυμαχία της Πάτρας, κάνοντας αναφορές στις αλυσοδεμένες ελληνικές ψυχές, τα βουρκωμένα μάτια των κοριτσιών, στις μητέρες που πεθαίνουν, το αίμα που χύνεται. Μεμιάς περνά στο ποίημα ο Όμηρος, η αρχαία Ελλάδα και το Βυζάντιο, η σύγχρονη εποχή και η ελληνική επανάσταση με τον αγώνα του ελληνικού λαού για την εδαφική και εθνική του ολοκλήρωση. Η Ελλάδα με τους ιερούς τόπους και την ευγενική φλέβα ηρώων, ξεκινά από την αρχαιότητα με τη μορφή του Αχιλλέα, με τον οποίο παρομοιάζεται ο Τσάρος, τις ένδοξες νίκες στους Περσικούς πολέμους, φτάνοντας στα γεγονότα της σύγχρονης εποχής. Το ποίημα κλείνει με την πεποίθηση για τη θετική έκβαση της εκστρατείας και πεπεισμένος για τη νίκη, περιμένει να ακουστούν οι ήχοι των όπλων¹⁵².

Στο συνέδριο του Λάιμπαχ το 1821 η διστακτικότητα του Τσάρου Αλέξανδρου να στηρίζει τον ελληνικό αγώνα ευθυγραμμίζεται με τις αρχές της Ιεράς Συμμαχίας και από το γεγονός ότι κανένα ευρωπαϊκό κράτος δεν ήταν διατεθειμένο να στηρίζει τους Έλληνες. Η ελληνική επανάσταση άλλωστε ξέσπασε σε μια περίοδο στην οποία δεν υπήρχε χώρος για επαναστατικά κινήματα δεδομένου ότι τα ευρωπαϊκά κράτη προσπαθούσαν να αποκαταστήσουν την προ-επαναστατική Ευρώπη. Η εφαρμογή των κανόνων αυτών που αποφασίστηκαν στο Συνέδριο της Βιέννης και ανατέθηκε στην Ιερά Συμμαχία, είχε ως κύριο εκφραστή της τον Μέτερνιχ ¹⁵³.

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η δεύτερη ωδή που είναι αφιερωμένη στον αυτοκράτορα της Ρωσίας Νικόλαο Α΄ (1828 : *Alla imperiale maestà di Nikolao I,*) που διαδέχθηκε στον θρόνο τον αδελφό του και στον οποίο εναποθέτει ξανά τις ελπίδες του για επίθεση εναντίον των Οθωμανών. Επισημαίνει ότι μερικές φορές είναι αρετή το να πιάνει κανείς τα όπλα και τονίζει ότι έχει γεννηθεί για σπουδαία πράγματα και μεγάλη δόξα και όχι για να βασιλεύει αδρανής. Η επίκληση στον Τσάρο είναι κι εδώ άμεση: - Τι κάνεις λοιπόν, τί καθυστερείς; Και του θυμίζει τη δόξα του Βυζαντίου και την ανδρεία του Αχιλλέα¹⁵⁴. Τον συμβουλεύει να μη χρονοτριβεί γιατί η τύχη όρισε να είναι εκείνος που από τις λόγχες του θα ελευθερωθεί η Ελλάδα και ξεκινώντας, θα δει χίλια σπαθιά να ελευθερώνονται από τις θήκες τους. Τον καλεί να πολεμήσει στα πέρατα της γης τον εχθρό, αφού το τρομερό χέρι τον βάρβαρο θα αποδυναμώσει, ενώ εκεί όπου στοχεύει, είναι με αίμα γραμμένο ότι ο Μεγαλοδύναμος Θεός

¹⁵² T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani*.....ό.π., σ. 345-348.

¹⁵³ Ο. Οζέρ, «Ο Καποδίστριας στη Βιέννη: Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ελληνική Επανάσταση», *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, τ.1, Μάρτιος 2021 σ. 53.

¹⁵⁴ T. Mamiani, *Poesie di Terenzio Mamiani*.....ό.π., σ. 353-357.

θα τον συντρίψει. Με τα ποιήματα αυτά ο Mamiani παρουσιάζει τα φιλορωσικά του αισθήματα, απηχώντας τον αντίκτυπο από τη συνθήκη της Ανδριανούπολης και τον ρόλο της Ρωσίας στα ελληνικά πράγματα και στον πόλεμο κατά των Οθωμανών¹⁵⁵

Αφιερωμένο σε μια πολύ σημαντική μορφή της ελληνικής επανάστασης, τον Μάρκο Μπότσαρη είναι το τρίτο ποίημα που συνέθεσε το 1824 με τίτλο: «Invocazione dello stratego di Missolonghi alla morte», στο οποίο κάνει αναφορά στη γενναιότητα και την ανδρεία του Έλληνα ήρωα, που αποτελεί μια προσωπικότητα και πρότυπο αγνού ήρωα με τον οποίο έχει ασχοληθεί η πλειονότητα των Ιταλών καλλιτεχνών. Στο ποίημα αυτό παρουσιάζεται η μορφή του Μάρκου Μπότσαρη ο οποίος, αφού έζησε μια ζωή πολεμώντας τους Τούρκους, βρήκε το θάνατο στο Κεφαλόβρυσο του Καρπενησίου σε μάχη με τον Μουσταφά Πασά που κινούνταν προς το Μεσολόγγι¹⁵⁶.

Ο τίτλος του ποιήματος δεν αναφέρει το όνομα του Μπότσαρη, αφήνοντας στον αναγνώστη να κάνει την ταυτοποίηση, ενώ ταυτόχρονα αποκαλύπτει την επικείμενη συνομιλία του ήρωα με τον θάνατο. Στην πρώτη στροφή, ο Μπότσαρης καλεί τον θάνατο να βοηθήσει τους αγωνιστές του Μεσολογγίου, οι οποίοι βιώνουν μεγάλες συμφορές, καθώς έχουν μητριά την Τύχη. Μόνο ο θάνατος μπορεί, σαν άλλος ηνίοχος, να εξασφαλίσει σε αυτούς τους αγωνιστές την επουράνια ζωή που θα είναι καλύτερη από την επίγεια και μακριά από την οργή των τυράννων. Στην επόμενη στροφή, ο Μπότσαρης επικαλείται εκ νέου τον θάνατο, σαν φίλο και υποστηρικτή των αγωνιστών που θα βάλει τέλος στις δοκιμασίες τους. Παρουσιάζεται σαν τον θεό Δία που εμπόδισε την επικράτηση των Περσών στην Ελλάδα και σαν Ρωμαίος στρατηλάτης που γενναία νίκησε τους βαρβάρους. Στη συνέχεια αναφέρει ότι ο θάνατος είχε βοηθήσει και τον Προμηθέα που βρέθηκε δεμένος στον Καύκασο να ελευθερωθεί από τα δεινά του, δείχνοντας έτσι ότι δεν επηρεάζεται ούτε από την τύχη, ούτε από το πεπρωμένο. Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι του Μεσολογγίου, στέκονται μπροστά στον θάνατο δίχως φόβο, έτοιμοι να τον αντιμετωπίσουν, ενώ ο ίδιος ο Μπότσαρης παρακαλεί τον θάνατο να τον εμψυχώσει και να του δώσει δύναμη και κουράγιο. Με τον θάνατό τους, οι κάτοικοι του Μεσολογγίου θα έχουν ως κέρδος την καλή φήμη που θα κερδίσουν, αποτελώντας αντικείμενα θαυμασμού, κίνητρα ποιητικής έμπνευσης και λαμπρό παράδειγμα για όλους τους υπόδουλους λαούς. Ο Μπότσαρης στη συνέχεια, παρακαλεί τον θάνατο να διασκορπίσει τη στάχτη των ηρώων ώστε να βλαστήσει οπουδήποτε υπάρχει καταπίεση και σκλαβιά. Μετά την πτώση του

¹⁵⁵ Ι. Τσόλκας, «Άγνωστες Ιταλικές σελίδες για τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1832)», στο Γ. Μатарάγκας, F. Minutoli, Z. Κοκκαλίδου (επιμ.) *Η συμβολή των Ιταλών στην Ελληνική Επανάσταση, Προετοιμάζοντας την Ιταλική Παλιγγενεσία 1821-1832*, ETP Books, Αθήνα 2021, σ.419.

¹⁵⁶ Ι. Τσόλκας, «Ο διαφορετικός ιταλικός φιλελληνισμός».....ό.π. σ. 350.

Μεσολογγίου, ο θάνατος περιφέρεται στα χαλάσματα της πόλης και ο Μπότσαρης τον καλεί να πάρει τα κρανία και τα οστά των ηρώων και να στήσει τρόπαιο δίπλα στον γεμάτο τιμές θρόνο του¹⁵⁷.

Ο Mamiani εξυμνεί την ανδρεία και τον ηρωισμό του ήρωα, ενώ χαρακτηριστικό στοιχείο του ποιήματος στην τελευταία στροφή αποτελεί το γεγονός ότι ο θάνατός του κάνει τη γη να θρηνεί και ο Μπότσαρης καλεί το ελληνικό χρώμα να δεχτεί το αίμα του. Η Ελλάδα παρουσιάζεται σαν χώρα ηρώων, μεγαλοπρεπής, σεβαστή και καλοσυνάτη, άγια, δυνατή και δίκαια που στενάζει καθώς καλείται να εκδικηθεί για όλους τους αγωνιστές, να φουντώσει τη φλόγα και να τιμωρήσει τους ασεβείς¹⁵⁸. Αυτό θεωρείται το καλύτερο από τα τρία canzoni, ενώ οι τελευταίες στροφές του είναι αισιόδοξες. Παρόλο που εμφανίζεται η πετράρχικη επιρροή, η ποιητική φλέβα είναι πιο καθαρή, πιο υψηλή και πιο δυνατό το συναίσθημα¹⁵⁹.

Το βιβλίο αυτό ο Mamiani το αφιέρωσε στη νεκρή αγαπημένη του, παίρνοντας το όνομα Arnaldo, του πιο διάσημου, σεμνού εραστή και τροβαδούρου της Προβηγκίας. Η επιλογή των θεμάτων από τον Mamiani παρουσιάζει από τη μία πλευρά την οπτική του και τον σκεπτικισμό απέναντι στα γεγονότα και από την άλλη πλευρά δείχνει ότι η ποίηση, διατηρώντας τη γοητεία της αποτελεί ισχυρό μέσο πολιτισμού έχοντας ενεργό συμμετοχή στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, δημιουργώντας εικόνες και συναισθήματα ακόμη και σε εκείνους που δεν κινητοποιούνται από τα επιχειρήματα και τη λογική¹⁶⁰.

Ο Mamiani περίμενε με ανυπομονησία τη σύγχρονη κριτική για τους στίχους του, κυρίως από την *Ανθολογία*, θέλοντας να ξέρει, σύμφωνα με όσα έγραψε στον Vieusseux με αφορμή τα ποιήματα που έγραψε για τους Έλληνες και τα άλλα θέματα, αν έχανε ή όχι τον καιρό του γράφοντας στίχους. Η *Ανθολογία* ύμνησε τον Mamiani που επέλεξε σαν θέμα των φιλελληνικών του canzoni τις μορφές εκείνες τις οποίες μπόρεσε να διευρύνει η φαντασία του,

¹⁵⁷ Γ. Ζώρας, «Ο Terenzio Mamiani υμνητής του Μεσολογγίου και του Μάρκου Μπότσαρη», παρουσίαση στο *Convegno Internazionale Il filellenismo italiano e la rivoluzione greca del 1821*, Roma, 9-11 Novembre 2021, υπό δημοσίευση.

¹⁵⁸ Ι. Τσόλκας, «Ο διαφορετικός ιταλικός φιλελληνισμός».....ό.π. σ. 351.

¹⁵⁹ A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani*.....ό.π., σ. 98.

Ακολουθεί η τελευταία στροφή του ποιήματος (Βλ. *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta unite e ordinate con aggiunta di molte inedite*. Parigi 1843, σ.352).

O Grecia , o suol , ch'io bacio ancora , augusta
Culla d'eroi, madre benigna e pia ,
Tutto il mio cor t'invia , Tutta l'anima ti grida ultima vale ;
O santa , o forte, o giusta,
Il mio sangue ricevi , e in mezzo all'ira
E alla pietà sospira :
Sorgi, vendica noi , sforza il letale
Fato, raccendi i cor , fulmina, piomba
Sugli empj, o sia di te solo una tomba.

¹⁶⁰ Ι. Τσόλκας, «Άγνωστες Ιταλικές σελίδες για τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1832)».....ό.π. σ. 421.

αξιοποιώντας όχι μόνο τις αρχαίες μνήμες αλλά στάθηκε πάνω στις σκέψεις και τις κινήσεις που έχει εκφράσει πάνω σε αυτά τα γεγονότα ο σύγχρονος πολιτισμός. Και με αυτό το πρόσχημα, πέρα από τις σχέσεις και τις μάχες ανάμεσα σε Ρώσους, Τούρκους και Έλληνες, ύμνησαν κυρίως τον ποιητή που εξέφρασε την έννοια της πατρίδας και της αλήθειας¹⁶¹.

B. Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

4.2 Γενικά

Αφού ολοκληρώθηκε η ιταλική ενοποίηση και με έντονη την επίγνωση των στενών ιδεολογικών σχέσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και την Ιταλία, ο Cavour και ο Ricasoli, ο Υπουργός των Εξωτερικών της Ιταλίας, δε δίστασαν να επέμβουν στην εσωτερική πολιτική ζωή του ελληνικού κράτους. Η πολιτική του πρώτου ήταν συντηρητική και παρόλο που έβλεπε θετικά τις ελληνικές διεκδικήσεις, εν τούτοις τις θεωρούσε πρόωρες και πίστευε ότι το ελληνικό κράτος θα έπρεπε να υποστηριχθεί κυρίως στο έργο της εσωτερικής του συγκρότησης. Ο Ricasoli, με την αποστολή του Terenzio Mamiani ως πρώτο πρεσβευτή της Ιταλίας στην Ελλάδα, υποστήριξε τη δημιουργία στα Βαλκάνια μιας συνομοσπονδίας κρατών με την Ελλάδα κυρίαρχο κράτος, υποστηρίζοντας την ελληνική κυριαρχία πάνω στο σλαβικό στοιχείο. Είχε επιπλέον την πεποίθηση ότι οι Έλληνες δεν έπρεπε να προσπαθήσουν να υλοποιήσουν τις διεκδικήσεις τους με τη βία αλλά θα έπρεπε να εργάζονται για την απόκτηση μιας πολιτισμικής και οικονομικής υπεροχής¹⁶².

Ήδη από τον Μάρτιο 1861 είχε γνωστοποιηθεί στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών η αποστολή Ιταλού πρέσβη στην Αθήνα. Στις αρχές Μαΐου 1861, ο πρέσβης της Ιταλίας στην Κωνσταντινούπολη στρατηγός Durando, ενημέρωσε τον Μ. Ρενιέρη, πρέσβη της Ελλάδας εκεί, σχετικά με την επιθυμία της ιταλικής κυβέρνησης και του βασιλιά Vittorio Emanuele να στείλει ως πρέσβη στην Ελλάδα τον Terenzio Mamiani. Ο Ρενιέρης απέστειλε στον Α. Κουντουριώτη, Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, ένα αντίγραφο ενός τηλεγραφήματος που είχε στείλει ο Mamiani στον Durando για αυτόν τον σκοπό και αφορούσε ενυπόγραφη αίτηση του Ιταλού μονάρχη και του πρωθυπουργού του, να γίνει ο Mamiani αποδεκτός ως

¹⁶¹ A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani.....ό.π.*, σ. 98-99.

¹⁶² F. Scalora, *Sicilia e Grecia. La presenza della Grecia moderna nella cultura Siciliana del XIX secolo*, Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici "Bruno Lavagnini", Palermo 2018, p. 145-146.

απεσταλμένος πρέσβης της κυβέρνησης του βασιλιά της Ιταλίας, από την κυβέρνηση του βασιλιά της Ελλάδας, Όθωνα. Ο Κουντουριώτης το κοινοποίησε αμέσως στην βασιλική Αυλή, ωστόσο το σχετικό αίτημα θα έπρεπε να προωθηθεί μέσω της διπλωματικής οδού. Έτσι ο βασιλιάς Vittorio Emanuele II, με προσωπική επιστολή προς τον βασιλιά Όθωνα, έγραψε ότι προκειμένου να γίνουν πιο στενές οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, επέλεξε την αποστολή του Mamiani ως πρέσβη της Ιταλίας στην Ελλάδα, αιτιολογώντας την επιλογή στο πρόσωπό του στο ότι έχει επιδείξει υψηλές ικανότητες και ταλέντο στις διάφορες θέσεις των υπηρεσιών του κράτους που έχει αναλάβει, με αποτέλεσμα να κερδίσει την εμπιστοσύνη του¹⁶³.

Ο Mamiani όταν έφτασε στην Αθήνα, αιτήθηκε με επιστολή προς τον Α. Κουντουριώτη συνάντηση με τον βασιλιά Όθωνα, προκειμένου να του παραδώσει μια αυστηρά προσωπική επιστολή εκ μέρους του Ιταλού βασιλιά Vittorio Emanuele II. Παράλληλα, ζήτησε τη μεσολάβηση του Υπουργού Εξωτερικών ώστε να συναντηθεί και με τη βασίλισσα Αμαλία. Η επιθυμία του αυτή, πέρα από την τήρηση κανόνων εθιμοτυπίας, είχε και άλλες σκοπιμότητες, καθώς η βασίλισσα Αμαλία εκτελούσε χρέη Αντιβασίλισσας, έχοντας μεγάλα περιθώρια παρέμβασης στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Επιπλέον θα έπρεπε να αποδείξει και στην ελληνική κυβέρνηση και τη βασιλική αυλή ότι όλα εκείνα τα στοιχεία για τα οποία τον είχε επαινέσει στην επιστολή του ο Vittorio Emanuele, ίσχυαν. Η βασίλισσα Αμαλία απάντησε θετικά στο αίτημα του Mamiani, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες για αυτή τη συνάντηση¹⁶⁴.

Ο Terenzio Mamiani υπήρξε ο πρώτος πρέσβης του ιταλικού κράτους στην Αθήνα. Οι αναφορές που έκανε με αυτή την ιδιότητα σχετικά με την Ελλάδα, παρουσίαζαν μια Ελλάδα μέσα από τα μάτια ενός Ευρωπαίου φιλελεύθερου. Πίστευε ότι ο σκοπός της ιταλικής πολιτικής προς την Ελλάδα, θα πρέπει να είναι η διάδοση ενός μετριοπαθούς φιλελευθερισμού και η διάδοση των συνταγματικών θεσμών και του κοινοβουλευτισμού¹⁶⁵.

Μπήκε στη διπλωματία έχοντας βαθιά αφοσίωση σε αρχές και ταυτόχρονα διαθέτοντας ειλικρίνεια και αυστηρότητα, ως τυπικά γνωρίσματα ενός πνευματικού ανθρώπου. Όλος ο ελληνικός πολιτικός κόσμος επιδοκίμασε την επιλογή του Mamiani σε αυτό το αξίωμα, σαν έναν πνευματικό άνθρωπο και ταυτόχρονα φιλέλληνα. Η επιλογή στο πρόσωπό του θεωρήθηκε

¹⁶³ Α. Ξιούρας, *Ιδεολογία, Πολιτισμός και Διπλωματία στις Ελληνοϊταλικές σχέσεις, 1861-1878*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2019, σ. 35-36.

¹⁶⁴ Α. Ξιούρας, *Ιδεολογία, Πολιτισμός και Διπλωματία στις Ελληνοϊταλικές σχέσεις.....ό.π.* σ. 36-38.

¹⁶⁵ Σ. Μπίκα, *Τα έργα των Ιταλών ζωγράφων Lipparini και Marsigli στα πλαίσια του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού κατά την επανάσταση του 1821*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2012, σ.33.

απόδειξη φιλικών αισθημάτων του νεοσύστατου ιταλικού βασιλείου προς την Ελλάδα. Οι αναφορές του για την Ελλάδα, γραμμένες με τη γνώση ενός θεωρητικού ανθρώπου, παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον γιατί σκιαγραφούν την πολιτική ζωή της Ελλάδας, σύμφωνα με την οπτική ενός τυπικού εκπροσώπου του ευρωπαϊκού φιλελευθερισμού¹⁶⁶.

Στη διάρκεια της παραμονής του στην Ελλάδα ανέπτυξε στενή φιλία με τον Γεώργιο Κανάρη, τον γενναίο αγωνιστή της ελληνικής επανάστασης. Στην Ελλάδα επίσης έγραψε και τις επιστολές «Sull'Acropoli e Le Antichità di Atene» που βρίσκονται στη συλλογή *Prose letterarie* και τον Φεβρουάριο 1862 ολοκλήρωσε εκεί το φιλοσοφικό, πολιτικό και θρησκευτικό του έργο με τίτλο *Rinascenza Cattolica*.

Από την Αθήνα, πρότεινε στην κυβέρνηση του Τορίνο να στείλουν στην Ελλάδα νεαρούς αρχιτέκτονες, αρχαιολόγους και φιλόλογους για να μελετήσουν τη γλώσσα και τα αρχαία μνημεία. Ο Michele Amari, που ήταν εκείνη την περίοδο Υπουργός Δημόσιας Εκπαίδευσης, έθεσε σε εφαρμογή την πρόταση αυτή και άρχισε να έχει πολύ καλά αποτελέσματα και πολύ καλές προοπτικές για το μέλλον, όμως οι επόμενοι Υπουργοί την άφησαν στην άκρη. Έτσι απέτυχε η πρόταση του Mamiani που στόχευε στην ίδρυση ενός Ιταλικού Ινστιτούτου στην Αθήνα, ανάλογο με το Istituto Archeologico που βρισκόταν στη Γερμανία και τη Scuola d'Atene της Γαλλίας. Αυτό όπως ανέφερε ο ίδιος, δεν έπρεπε να το κάνει Ιταλία που ήταν η χώρα της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας και των τεχνών και επιπλέον με τον ελληνικό λαό διατηρούν μια κοινή καταγωγή και κοινές παραδόσεις από τον αρχαίο κόσμο και μοιράζονται την ίδια λεπτή αίσθηση του ωραίου¹⁶⁷.

Ο Mamiani άφησε την Ελλάδα, το καλοκαίρι του 1863, φροντίζοντας ωστόσο για τους Ιταλούς που διέμεναν στην Αθήνα, από τους οποίους πολλοί ήταν εργάτες στα ορυχεία του Λαυρίου και άλλοι είχαν υψηλές θέσεις σε ελληνικές εταιρείες (για παράδειγμα η ιταλική φιλανθρωπική εταιρεία είχε ως πρόεδρο τον Giambattista Serpieri, διευθυντή των ορυχείων, ένα εργοστάσιο αμαξών είχε διευθυντές τους Francesco e Raffaele Rossi από το Ρίμινι κ.λ.π.)¹⁶⁸.

Η δημοσιοποίηση των απόψεών του σχετικά με την ελληνική δημόσια ζωή προκάλεσε την αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης αλλά και της ιταλικής. Ο Ricasoli (πρωθυπουργός και υπουργός εξωτερικών τη χρονική περίοδο από 12 Ιουνίου 1862 έως 3 Μαρτίου 1863 που διαδέχθηκε τον Cavour μετά τον θάνατό του) του συνέστησε να κρατήσει αποστάσεις σχετικά με τα εσωτερικά ζητήματα της χώρας και να ακολουθήσει μια πολιτική πιο πραγματιστική.

¹⁶⁶ A. Liakos, *L'Unificazione italiana*.....ό.π., σ.33..

¹⁶⁷ D. Gaspari, *Vita di Terenzio Mamiani della Rovere*.....ό.π., p. 167-168.

¹⁶⁸ D. Gaspari, *Vita di Terenzio Mamiani della Rovere*.....ό.π., p. 169.

Πίστευε ότι ο στόχος θα πρέπει να ήταν η ανεξαρτησία της Ιταλίας και ταυτόχρονα φοβόταν ότι στο θέμα της διαδοχής του Όθωνα, ο Mamiani υποστηρίζοντας έναν από τους γιους του Vittorio Emanuele, θα ρίσκαρε να θυσιάσει τη φιλία της Ιταλίας με τις Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως με την Αγγλία. Θεωρούσε ότι η Ιταλία δεν έπρεπε να αναμιχθεί στα ελληνικά πράγματα, δίνοντας την εντύπωση ότι βρίσκεται στη σφαίρα επιρροής της αλλά να μείνει απλώς παρατηρητής¹⁶⁹.

4.3 Οι διπλωματικές αναφορές

Το 1859, έτος έναρξης του πολέμου της ιταλικής ενοποίησης συνέπεσε με μια μεγάλη πολιτική κρίση στην Ελλάδα που οι απαρχές της ξεκίνησαν τη δεκαετία 1850. Η κρίση αυτή αφορούσε την αδυναμία του βασιλιά Όθωνα να οικοδομήσει ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος, το οποίο θα κατόρθωνε να διαδραματίσει έναν ισχυρό ρόλο στην υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Η αρνητική κριτική στο πρόσωπο του βασιλιά εντοπιζόταν από τη μια πλευρά στον απολυταρχικό τρόπο εσωτερικής διακυβέρνησης και από την άλλη, στην αδράνειά του σχετικά με την εξωτερική πολιτική του κράτους και τις απαιτήσεις του φιλελεύθερου ριζοσπαστικού κινήματος για την προώθηση της Μεγάλης Ιδέας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η αντιπολιτευτική κίνηση εναντίον του Όθωνα δε δίστασε να αντιπαραβάλλει το πολιτικό τέλμα της Ελλάδας με το επιτυχές κίνημα της Ιταλίας. Η ιταλική ενοποίηση αναδείχθηκε σε εργαλείο χειραγώγησης της κοινής γνώμης υπέρ μιας μεταρρύθμισης που θα περιλάμβανε και την απομάκρυνση του Όθωνα. Η ιταλική ενεργητικότητα αντιπαραβαλλόταν με τη στασιμότητα της Μεγάλης Ιδέας, για την οποία υπεύθυνοι θεωρούνταν η αδράνεια του ελληνικού λαού και των κυβερνήσεων¹⁷⁰.

Επιπλέον, οι Έλληνες εθελοντές στα εκστρατευτικά σώματα του Garibaldi έστειλαν επιστολές και ανταποκρίσεις από την Ιταλία στον ελληνικό τύπο και διακήρυσσαν ότι δε θα δίσταζαν να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας σε συνεργασία με τους Ιταλούς συντρόφους τους¹⁷¹.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, οι διπλωματικές αναφορές του Mamiani που ακολουθούν κατά χρονολογική σειρά, περιγράφουν εικόνες από την κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας, σαν ένα ημερολόγιο με γεγονότα και εξελίξεις, αλλά και προσωπικές κρίσεις και σχόλια πάνω σε αυτά. Οι αναφορές αυτές καλύπτουν το χρονικό διάστημα από Ιανουάριο 1862 έως Ιανουάριο 1863 και αφορούν τα γεγονότα της εξέγερσης του Ναυπλίου, ως απόρροια της γενικότερης

¹⁶⁹ Α. Liakos, *L Unificazione italiana*ό.π. σ. 34.

¹⁷⁰ Α. Ξιούρας, *Ιδεολογία, Πολιτισμός και Διπλωματία στις Ελληνοϊταλικές σχέσεις*.....ό.π. σ. 25-28.

¹⁷¹ Α. Ξιούρας, *Ιδεολογία, Πολιτισμός και Διπλωματία στις Ελληνοϊταλικές σχέσεις*.....ό.π. σ. 29.

δυσαρέσκειας εναντίον του Όθωνα, το θέμα της διαδοχής του και τους πολιτικούς συσχετισμούς που αναπτύσσονταν, ερμηνεύοντάς τα σύμφωνα με τη δική του κρίση και οπτική.

16 Ιανουαρίου 1862. Προς τον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli

Η συγκεκριμένη αναφορά του Mamiani μιλά για το γεγονός του θανάτου του Αρχιεπισκόπου Αθηνών, αρχηγό και Πρόεδρο της Ιεράς Συνόδου, από την οποία εξαρτάται η διακυβέρνηση της εκκλησίας στο ελληνικό βασίλειο. Ο συγκεκριμένος Αρχιεπίσκοπος όπως αναφέρει, είχε παίξει σημαντικό ρόλο στην επανάσταση και τον αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία, ενώ η σπουδαιότητα της μορφής του ήταν τέτοια που ακόμη και ο βασιλιάς παρευρέθηκε στην κηδεία του. Ο Mamiani θεώρησε απαραίτητη και τη δική του παρουσία ως μέρος των καθηκόντων του να συμμετέχει σε όλες τις επίσημες δραστηριότητες της κοινωνικής ζωής του ελληνικού κράτους¹⁷².

Στη συνέχεια ο Mamiani παρουσιάζει τις απόψεις του για τη θρησκευτική ζωή της Ελλάδας και κυρίως για την κατάσταση του κλήρου. Σύμφωνα με αυτές, ο κλήρος στην Ελλάδα δεν επεμβαίνει στα πολιτικά πράγματα, δεν έχει πλούτη και φιλοδοξίες και όλος ο ελληνικός λαός εκφράζει απέναντί του σεβασμό και ειλικρίνεια. Ωστόσο υπήρχαν κατά τη γνώμη του, τρία σοβαρά μειονεκτήματα στην οργάνωσή του. Το πρώτο ήταν η φτώχεια του κατώτερου κλήρου, επομένως ήταν εύκολο να διαφθαρεί από χρήματα κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Το δεύτερο μειονέκτημα ήταν η έλλειψη μόρφωσης σε μεγάλο ποσοστό, αν και η Θεολογική Σχολή που εισήχθη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών είχε ήδη αρχίσει να αποδίδει καρπούς, ενώ το τελευταίο μειονέκτημα αφορούσε το γεγονός ότι η Σύνοδος ήθελε να διαχωρισθεί από εκείνη της Κωνσταντινούπολης, στην οποία θεωρεί ότι θα ήταν καλό να αφήσει την πρωτοκαθεδρία, επειδή εκείνη υποστήριζε την υπεροχή και την ηθική δύναμη της ελληνικής φυλής έναντι των σλαβικών φυλών που ανήκαν στην Ορθόδοξη Εκκλησία¹⁷³.

Την περίοδο εκείνη συνέβη και το γεγονός της απόπειρας δολοφονίας της βασίλισσας Αμαλίας από τον φοιτητή Αριστείδη Δόσιο, το οποίο και αναφέρει, καθώς και τη χάρη που του δόθηκε από τον βασιλιά Όθωνα, υποχρεώνοντάς τον σε καταναγκαστικά έργα¹⁷⁴. Το διάταγμα

¹⁷² Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, vol. 2, Istituto Poligrafico dello Stato,, Libreria dello Stato, Roma 1959, p.47.

¹⁷³ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 48.

¹⁷⁴ Π. Αναγνώστου, *Βασίλισσα Αμαλία: Απόψεις για την εκπαίδευση, την θρησκεία, την γυναίκα, την κοινωνία*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2022, σ. 34. «Τον

ανέφερε ότι η χάρη δόθηκε κατόπιν παρέμβασης της Αμαλίας, ενώ οι τρεις κατώτεροι αξιωματικοί που κατηγορούνταν ότι σχεδίασαν τον θάνατο του βασιλιά την ημέρα που αποβιβάστηκε στον Πειραιά, αθωώθηκαν από το Συμβούλιο πολέμου. Επιπλέον η δίκη που επρόκειτο να αρχίσει για τους κατηγορούμενους της εγκληματικής οργάνωσης που έφερε το όνομα *Συνωμοσία του Μάη*, με την ακύρωση του διατάγματος του Αρείου Πάγου για την εκδίκασή τους στη Χαλκίδα, είχε προγραμματισθεί να γίνει στην Αθήνα και θα ολοκληρώνονταν την τρέχουσα περίοδο. Η κυβέρνηση όμως, αν και κάλεσε τους κατηγορούμενους στην Αθήνα, άφησε να λήξει η χρονική περίοδος που θα μπορούσε να ολοκληρωθεί η δίκη και έτσι οι κατηγορούμενοι θα έπρεπε να μείνουν αρκετό καιρό στη φυλακή έως το άνοιγμα της νέας χρονικής περιόδου που θα μπορούσαν να δικαστούν .

Η αναφορά παρουσιάζει κυρίως τις απόψεις του Mamiani για τα μειονεκτήματα του ελληνικού κλήρου και της οργάνωσης της εκκλησίας. Τα σημαντικότερα στοιχεία όμως της αναφοράς, σχετίζονται με τη βασιλεία του Όθωνα, η οποία δεν είναι στέρη, ενώ η απόπειρα δολοφονίας της Αμαλίας και οι απόπειρες εναντίον του βασιλιά δηλώνουν μια γενικότερη δυσαρέσκεια προς τα βασιλικά πρόσωπα και την επιθυμία αλλαγής του καθεστώτος. Η ελληνική δικαιοσύνη επιπλέον δυσλειτουργεί, καθώς καθυστερεί η ολοκλήρωση δικών, γεγονός που προϋδεάζει για διάφορα και σοβαρά προβλήματα που ταλανίζουν το ελληνικό κράτος.

19 Φεβρουαρίου 1862. Προς τον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli

Στην αναφορά αυτή γίνεται λόγος για την επανάσταση του Ναυπλίου, γεγονός που κυριαρχεί στην επικαιρότητα της εποχής και που είχε ήδη ξεσπάσει από την 1^η Φεβρουαρίου με στόχο την ανατροπή του βασιλιά Όθωνα. Ήταν μια επανάσταση που υφαίνονταν καιρό όπως ενημερώνει ο Mamiani και για την οποία, αφού η κυβέρνηση είχε ήδη πληροφορηθεί, οι στασιαστές αναγκάστηκαν να επισπεύσουν το γεγονός, που αναμενόταν να συμβεί ταυτόχρονα στο Ναύπλιο και την Αθήνα.

Σεπτέμβριο του 1861, ένας φοιτητής του πανεπιστημίου ο Αριστείδης Δόσιος επιχείρησε ανεπιτυχώς να δολοφονήσει τη Βασίλισσα. Καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά η Βασίλισσα παρενέβη, και του δόθηκε χάρη και καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη. Χαιρετίστηκε ως ήρωας για την προσπάθειά του από ορισμένες φατρίες, αλλά η προσπάθεια αυτή προκάλεσε επίσης στους ανθρώπους αυθόρμητα συναισθήματα συμπάθειας προς το βασιλικό ζεύγος».

Το Ναύπλιο αποτελούσε, σύμφωνα με τον Mamiani, τη μοναδική σημαντική δύναμη για το ελληνικό βασίλειο. Υπήρξε για χρόνια η έδρα της κυβέρνησης, έχοντας ολιγάριθμο πληθυσμό αλλά κυρίως πλούσιο. Η φρουρά του που αποτελούνταν από δύο τάγματα, συμμετείχε στην επανάσταση αυτή, ενώ ψυχή της επανάστασης ήταν ένας συνταγματάρχης που ονομαζόταν Αρτέμιος¹⁷⁵. Με τους επαναστάτες ενώθηκε επίσης και το ιππικό που είχε έρθει από το Ναύπλιο, ενώ άλλη είδηση ανέφερε ότι κάποιος νεαρός που ονομαζόταν Χρήστος Γρίβας και ήταν αδελφός μιας κυρίας της αυλής της βασίλισσας Αμαλίας, είχε οργανώσει ξεσηκωμό στην Τρίπολη και οδηγούσε μια ομάδα από εθελοντές.

Η κυβέρνηση από την άλλη πλευρά βρισκόταν σε επαγρύπνηση. Έστειλε αποστολή με στρατιώτες, άλογα και κανόνια στο Ναύπλιο και έστειλε ένα μέρος τους να καταλάβουν μια ισχυρή θέση πάνω από τη θάλασσα που ονομαζόταν Μύλοι, για να κλείσει το λιμάνι στους επαναστάτες. Ο βασιλιάς αποβιβάστηκε στην Κόρινθο, όπου υπήρχε άλλο στρατιωτικό τμήμα και αφού εμψύχωσε τους στρατιώτες με λόγια ενθαρρυντικά, επέστρεψε στον Πειραιά. Σε βοήθεια της κυβέρνησης η Τράπεζα εκταμίευσε για λογαριασμό της Κυβέρνησης το ποσό των δύο εκατομμυρίων δραχμών, βοήθεια που ήταν απολύτως απαραίτητη γιατί τα ταμεία ήταν εντελώς άδεια¹⁷⁶.

Στη συνέχεια ο Mamiani εκφράζει τις προσωπικές του απόψεις σχετικά με την επανάσταση του Ναυπλίου. Σύμφωνα με την κρίση του, υπήρξε περισσότερο μια επανάσταση των στρατιωτικών και των επισήμων, παρά των πολιτών. Αυτό το γεγονός, ότι δηλαδή οι πολιτοφύλακες συμμετείχαν σε επαναστατικά κινήματα και εγκατέλειπαν τόσο γρήγορα την υπεράσπιση του βασιλιά, των νόμων και της τάξης που τους είχαν εμπιστευθεί, ήταν κατά τη γνώμη του πολύ κακό για το έθνος και απαράδεκτο η υποκίνηση της εξέγερσης να προέρχεται από αυτούς. Αναφέρει κατόπιν, ότι το 1843 που έγινε η αλλαγή του πολιτεύματος από ολοκληρωτικό σε κοινοβουλευτικό, αυτό ήταν επίσης έργο του στρατού. Ο βασιλιάς όμως, παρά την προσπάθειά του, δεν μπόρεσε να το υποστηρίξει και ούτε μπόρεσε να αποτρέψει τη μεροληψία και τις απάτες των αυλικών. Επιπλέον, η επανάσταση του Ναυπλίου που προετοιμαζόταν από καιρό, δεν είχε τις βάσεις για να επιτύχει γιατί δεν είχε αρχηγούς αξιοπίστους που να εμπιστεύεται ο ένας τον άλλον και ανάμεσα στους πολίτες, υπήρχε κυρίως

¹⁷⁵ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 150.

Βλ. επίσης «Μίχος Αρτέμιος (1803-1873)», διαθέσιμο στο : [Μίχος Αρτέμιος \(1803 – 1873\) | 150 ΧΡΟΝΙΑ ΝΑΥΠΛΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1862 \(nafpliakiepanastasi.com\)](https://nafpliakiepanastasi.com) , ημ. πρόσβασης 01-05-2023.

«Ο Αρτέμιος Μίχος ήταν αγωνιστής της Επανάστασης του 1821. Γεννημένος στα Γιάννενα, πολέμησε σε πολλές μάχες στη Δυτική Στερεά και το Μεσολόγγι, όπου αγωνίστηκε ηρωικά έως την έξοδο. Υπήρξε διοικητής του 5^{ου} τάγματος πεζικού στο Ναύπλιο κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του Ναυπλίου, στην οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο. Εξαιρέθηκε από την αμνηστία που δόθηκε από τον Όθωνα στις 24 Μαρτίου και μαζί με άλλους, με γαλλικό και αγγλικό ατιμόπλοιο έφυγαν από το Ναύπλιο για Αίγυπτο, Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη».

¹⁷⁶ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 150.

πονηριά, παρά θάρρος και βαθιά αγάπη για το δημόσιο καλό. Σε αυτούς τους παράγοντες θα έπρεπε να προστεθεί και η εξαιρετική δυσκολία του ίδιου του εγχειρήματος. Δεδομένου επίσης ότι ο πραγματικός σκοπός της επανάστασης ήταν η εκδίωξη του τωρινού βασιλιά, θεωρεί ότι θα ήταν σκόπιμο να προτείνουν άμεσα τον διάδοχό του. Αντίθετα η προσωρινή κυβέρνηση στο Ναύπλιο δεν τόλμησε να ανακηρύξει την πτώση του και το αίτημα για Συντακτική Βουλή δεν έγινε απόλυτα κατανοητό από τον λαό¹⁷⁷.

Περιγράφει ένα κράτος στο οποίο οι νόμοι δεν τηρούνται, οι θεσμοί έχουν παραμορφωθεί, ενώ κυριαρχεί η έλλειψη κάθε νομιμότητας και υπακοής στο Σύνταγμα, ακόμη και από αυτούς που διαμαρτύρονταν για αυτά τα φαινόμενα.

Συνεχίζοντας για την επανάσταση στο Ναύπλιο και την καταστολή της, που γινόταν όπως αναφέρει, με αργούς ρυθμούς, ήταν εύκολο να προδιαγράψει κανείς την αρνητική έκβασή της, παρόλο που θεωρούσε ότι η κυβέρνηση στερούνταν ηθικής δύναμης. Ξέσπασε σε μια πόλη στην οποία ήταν συγκεντρωμένο το μεγαλύτερο τμήμα των υλικών πολέμου όλου του στρατού, είχε με το μέρος της πολλούς ανώτερους αξιωματικούς και όλη την Πελοπόννησο ανοιχτή και ανυπεράσπιστη. Παρόλα αυτά, ενώ πέρασαν πέντε ή έξι ημέρες, δεν έκανε καμία πρόοδο και άφησε το χρονικό περιθώριο στην κυβέρνηση να λάβει έκτακτα μέτρα. Ο Mamiani θεωρεί αυτονόητο το γεγονός ότι μια εξέγερση, αν δεν προχωρήσει, υποχωρεί.

Επιπλέον στο Ναύπλιο, ήλπιζαν και στην εξέγερση της Αθήνας που στην πραγματικότητα παρέμεινε απροσπάτευτη. Στην Αθήνα όμως κατοικούσαν οι πιο εύποροι του ελληνικού βασιλείου, στους οποίους ο κίνδυνος της αναρχίας προκαλούσε μεγάλο φόβο. Οι μισοί από τους πολίτες ζούσαν από την Αυλή ή είχαν σε αυτήν συγγενείς και φίλους. Τέλος, εκεί ζούσαν βουλευτές και γερουσιαστές που λάμβαναν μεγάλη σύνταξη από την οποία θα έπρεπε να παραιτηθούν με την αλλαγή του υπάρχοντος συστήματος και τη μετατροπή του σε άλλη μορφή κοινοβουλευτισμού. Σαν τελική κρίση αναφέρει ότι κατά τη γνώμη του η επανάσταση δε θα έχει επιτυχία, πράγμα που φαινόταν και κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού της, αλλά και στην παρούσα φάση που ξέσπασε, με μάλλον έντονο τρόπο. Το συμπέρασμα που προκύπτει σύμφωνα με τον Mamiani από όλα τα παραπάνω και που η κυβέρνηση και ο βασιλιάς αρνούνταν να πιστέψουν, είναι η σχεδόν καθολική αντίδραση εναντίον τους και εναντίον του συστήματος που θέλουν να ακολουθήσουν. Γιατί ο βασιλιάς, αντίθετα σε αυτό που ορίζει μια συνταγματική κυβέρνηση, ήθελε να επεμβαίνει στα πάντα και να ρυθμίζει όλα τα ζητήματα του κράτους. Και πράγματι, θα ήταν ήδη καταδικασμένος αν η αγάπη για τη

¹⁷⁷ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 151.

μοναρχία δεν ήταν βαθιά ριζωμένη στον απλό λαό και τους Έλληνες πατριώτες, ως σύμβολο του έθνους και της ύπαρξης της Ελλάδας.

Ένα άλλο ζήτημα που εντοπίζει ο Mamiani ότι θα προέκυπτε αν τα πράγματα στο ελληνικό κράτος χειροτέρευαν, ήταν αυτό της ασφάλειας των Ιταλών συμπατριωτών του που διέμεναν στην Ελλάδα, αναφέροντας το παράδειγμα Ιταλού εμπόρου που διέμενε στην περιοχή Ξεροχώρι όπου, όπως ισχυρίζεται, δεν υπήρχε ίχνος κρατικής εξουσίας και εξέφραζε τον φόβο αν συνεχιζόταν η εξέγερση, ότι θα έπρεπε να εγκαταλείψει το μέρος για λόγους ασφάλειας, θέτοντας έτσι σε σοβαρό κίνδυνο τα συμφέροντά του¹⁷⁸.

Στη συνέχεια αναφέρει μια επιστολή που έφτασε από τον Ιταλό βασιλιά προς τον Όθωνα και ο Mamiani ζήτησε ακρόαση από τον βασιλιά, προκειμένου να την παραδώσει. Αναφέρει τις λεπτομέρειες αυτής της συνάντησης λέγοντας ότι ο Όθωνας αφού έλαβε την επιστολή, μίλησε με πολύ καλά λόγια για τον Ιταλό βασιλιά αλλά και τον ίδιο τον Mamiani, ενώ για αρκετή ώρα του ζητούσε πληροφορίες για την κατάσταση που βρισκόταν η Ιταλία και κυρίως για τις συνθήκες του στρατού. Εκείνος, αφού του έδωσε πληροφορίες, καταδίκασε την επανάσταση και διαβεβαίωσε για τη βοήθεια και την ηθική συμπαράσταση της Ιταλίας. Στη διάρκεια της συζήτησης ο βασιλιάς, ίσως επίτηδες, απέφυγε κάθε αναφορά που παρέπεμπε στην εξέγερση του Ναυπλίου¹⁷⁹.

Τελειώνοντας την αναφορά του ο Mamiani, παραθέτει επισυναπτόμενο το μανιφέστο των επαναστατών, στο οποίο αναγράφονταν οι στόχοι της εξέγερσης του Ναυπλίου. Το μανιφέστο ξεκινά με αναφορά στην ημερομηνία της 25^{ης} Μαρτίου, ημέρα μνήμης της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 που ελευθέρωσε τον τόπο από τεσσάρων αιώνων σκλαβιά. Αγώνας κοπιαστικός αλλά ευγενής που χάρισε στην Ελλάδα την τιμή, την ελευθερία, τη ζωή και την αναγέννηση του έθνους. Κι ενώ η δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους γέμισε τον λαό ελπίδα, η κακή πολιτική, το διεφθαρμένο σύστημα που παραπέμπει σε σκλαβιά, φέροντας ως σύμβολο την παρανομία και την προδοσία, μόλυνε με τη δυσωδία του τον αέρα της ελευθερίας, ώσπου έφτασε η ημέρα σωτηρίας του έθνους, η 1^η Φεβρουαρίου 1862 που το ηρωικό Ναύπλιο έδωσε μοιραίο χτύπημα ενάντια στο σύστημα, ξαναφέροντας τον αέρα της ελευθερίας. Οι βασικές αρχές της εθνικής σωτηρίας αφορούν την πτώση του υπάρχοντος συστήματος και την εγκαθίδρυση νέου που θα εγγυάται την ελευθερία του λαού, διάλυση των θεσμών που ιδρύθηκαν με βίαια μέσα και σύσταση Εθνοσυνέλευσης που θα εγγυάται την ανάκτηση της καταπατημένης ελευθερίας του έθνους και την εκπλήρωση κάθε επιθυμίας του.

¹⁷⁸ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 152.

¹⁷⁹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 152-153.

Καλείται λοιπόν ο λαός να ξεσηκωθεί, υψώνοντας τα χέρια και τις προσευχές στον Θεό για την επίτευξη του στόχου και να συνδράμει με κάθε δύναμη ώστε να ξανακερδίσει την πίστη και τις υγιείς αρχές της πατρίδας¹⁸⁰.

Ο Mamiani περιγράφει στιγμές και γεγονότα από την επανάσταση στο Ναύπλιο μέσα από τη δική του οπτική, εκφράζοντας τις απόψεις του σχετικά με αυτά και ταυτόχρονα την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, όπου κυριαρχεί η διαφθορά, η αναρχία και η βασιλική παρέμβαση σε όλα τα θέματα του κράτους. Παρόλα αυτά δεν πιστεύει στην επιτυχία της επανάστασης αλλά ούτε και στη σκοπιμότητά της.

27 Φεβρουαρίου 1862. Στον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli

Ο Mamiani συνεχίζει τις αναφορές για τα γεγονότα της επανάστασης του Ναυπλίου, η οποία, όπως πληροφορεί, έχει κοστίσει σε ανθρώπινες ζωές στρατιωτών και αξιωματικών, γεγονός που ωθεί όλους να συνειδητοποιήσουν την πολύ σοβαρή κατάσταση που βρίσκεται το ελληνικό βασίλειο. Εκτός από τον κίνδυνο για το ξέσπασμα ενός μεγάλου πολέμου, μέρα με τη μέρα μεγάλωνε και η ελληνική οργή ενάντια στο Στέμμα.

Δίνει κατόπιν πληροφορίες για τα στρατεύματα, ξεκινώντας από τα βασιλικά, αναφέροντας ότι ανέρχονται σε μόλις τρεις χιλιάδες άντρες, καθώς η κυβέρνηση ήθελε να κρατήσει κάποια σώματα στην Αθήνα, την Πάτρα, το Μεσολόγγι και διάφορα άλλα σημεία. Θεωρεί ότι οι πιθανότητες επιτυχίας των στρατευμάτων του βασιλιά ήταν μεγάλες, ωστόσο η επιμονή των εξεγερμένων ή η εξέγερση ενός ανώτερου αξιωματικού θα μπορούσε να τα νικήσει. Διοικητής των βασιλικών στρατευμάτων ήταν ο στρατηγός Χαν, ελβετικής καταγωγής, άνθρωπος έντιμος, καλός στρατιώτης και πιστός στον βασιλικό οίκο. Ακριβώς λόγω της ξενικής του καταγωγής δε δίσταζε να χυθεί αίμα ελληνικό προκειμένου να κατακτήσει τα τρία εξωτερικά οχυρά του Ναυπλίου. Ακόμη και στην περίπτωση όμως οι πολιορκημένοι έχαναν αυτά τα οχυρά, μπορούσαν να αντέξουν ακόμη μερικούς μήνες. Από την άλλη πλευρά, τα στρατεύματα του βασιλιά δεν είχαν ούτε πολιορκητικό κανόνι, ούτε αρκετά στρατεύματα για να αποκλείσουν την πόλη. Επομένως δεν μπορούσαν να επιτεθούν εύκολα και έτσι καθίσταται φανερή η αδυναμία και η μειονεκτική θέση της κυβέρνησης¹⁸¹.

Όσον αφορά τα στρατεύματα του Ναυπλίου, αναφέρει ότι εκεί βρίσκονταν χίλιοι στρατιώτες και μερικές εκατοντάδες εθελοντές, με άφθονα πυρομαχικά και όπλα και πολλές

¹⁸⁰ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 152.

¹⁸¹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 181.

προμήθειες. Το υποκατάστημα της αθηναϊκής τράπεζας θα τους παρείχε χρήματα αν υπήρχε ανάγκη αλλά και αρκετοί ιδιοκτήτες γης και τραπεζίτες θα ήταν πρόθυμοι να τους βοηθήσουν οικονομικά.

Στη συνέχεια σκιαγραφεί τους αρχηγούς του στρατού στο Ναύπλιο, δίνοντας πληροφορίες για τον χαρακτήρα τους. Οι αρχηγοί ήταν τρεις : ο Αρτέμης (Μίχος), ο Κορωναίος και ο Ζυμβρακάκης. Ο πρώτος, πρᾶος χαρακτήρας και ήρεμος, ήδη αρκετά προχωρημένος στα χρόνια που φημιζόταν για την τιμιότητα και την ικανότητά του. Ο Κορωναίος ήταν ένας από τους αξιωματούχους που κατηγορούνταν για εγκλήματα και βρίσκονταν φυλακισμένοι στο Ναύπλιο περιμένοντας τη δίκη και που η επανάσταση τον απελευθέρωσε. Άνθρωπος αποφασιστικός και πολύ πρακτικός όσον αφορά το εμπόριο, αλλά με ελάχιστες αξιέπαινες συνήθειες. Όσον αφορά τον Ζυμβρακάκη, δεν είχε ακουστεί κάποια κακή φήμη, ήταν νέος, μορφωμένος και πολύ καλός στα όπλα.

Αυτό που προκαλούσε έκπληξη στον Mamiani σχετικά με την εξέγερση του Ναυπλίου ήταν το πώς η πόλη του Ναυπλίου και οι υπερασπιστές της δε βρίσκονταν αποδιοργανωμένοι βλέποντας τα σχέδιά τους να έχουν ναυαγήσει σε μεγάλο βαθμό, καθώς μόνο η πόλη της Τριπολιτσάς ανταποκρίθηκε στο κάλεσμα της εξέγερσης, την οποία ο γιος του διάσημου Κολοκοτρώνη είχε κατακτήσει στο όνομα του βασιλιά, αλλά δίχως να μπορεί να την υποστηρίξει.

Ο Mamiani επισυνάπτει στην αναφορά του φύλλο από την κυβερνητική εφημερίδα *Précurseur*, η οποία από τις 23 έως τις 27 του μήνα Φεβρουαρίου όπως αναφέρει, δεν έδινε καμία είδηση και αυτές που κατέγραφε τις προηγούμενες ημέρες ήταν γεμάτες ρητορεία και οι τοπογραφικές πληροφορίες που έδινε στους αναγνώστες, λανθασμένες. Ωστόσο, του φαινόταν λίγο παράξενο σε μια τόσο επίσημη εφημερίδα η κυβέρνηση να μη δημοσιεύει κάποιο απόσπασμα από τις καθημερινές αναφορές του στρατηγού Hahn, εντούτοις η δύναμη της αλήθειας την ανάγκασε να ομολογήσει ότι τα τρέχοντα γεγονότα στην Ελλάδα αποτελούσαν ένα τρομερό μάθημα τόσο για τους ηγεμόνες όσο και τους κυβερνώντες¹⁸².

Στη συνέχεια επαναλαμβάνει την άποψή του σχετικά με την επανάσταση, την οποία θεωρεί κυρίως στρατιωτική, που δεν έχει τον τρόπο να διαδοθεί και να εκπληρώσει τον στόχο της. Η ενδεχόμενη νίκη της κυβέρνησης θεωρεί ότι θα επιτευχθεί είτε με συμβιβασμό, γεγονός που θα την αποδυναμώσει ακόμη περισσότερο, είτε με τη δύναμη των όπλων και σε αυτή την περίπτωση θα χυνόταν πολύ αίμα. Η χρήση δύναμης από την πλευρά του βασιλιά, αν και αναγκαία, θα οξύνει τη δυσαρέσκεια στο πρόσωπο του και των Υπουργών και θα διπλασιάσει

¹⁸² Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 182.

την οργή εναντίον τους. Για όλους αυτούς τους λόγους ο Mamiani θεωρεί ότι και στο μέλλον δεν πρόκειται να υπάρξει σταθερότητα στην Ελλάδα, ούτε και πρόκειται να συνεχιστεί η βασιλεία του Όθωνα δίχως την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Τα γεγονότα της Ελλάδας θεωρεί πιθανό να διαρκέσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα και για αυτό ζητά από τον Ricasoli, αν εκείνος κρίνει, να του δοθούν πιο εξειδικευμένες οδηγίες¹⁸³.

Στον Πειραιά βρίσκονταν ήδη τέσσερα πολεμικά, γαλλικά καράβια μεταξύ των οποίων ένα που ονομάζεται *Zenobia* με υψωμένη τη σημαία του Αντιναύαρχου Touchard. Επιπλέον μια ρωσική φρεγάτα, με την ονομασία *Oleg* και δύο αγγλικά καράβια, ένα πλοίο και μια κορβέτα. Αυτό που έλειπε σύμφωνα με τον Mamiani ήταν και ένα ιταλικό καράβι που όλοι ανέμεναν και που δεν έβλεπαν, για αυτό παρακαλεί για την όσο το δυνατόν γρηγορότερη αποστολή ενός ιταλικού караβιού, ώστε να δουν και την ιταλική σημαία να ανεμίζει στα ελληνικά λιμάνια¹⁸⁴.

Στην Ελλάδα υπήρχε, όπως αναφέρει ο Mamiani, η συνήθεια να αποδίδεται στη Ρωσία και τις ενέργειές της οτιδήποτε παράξενο συνέβαινε στο ελληνικό βασίλειο. Η εξέγερση στο Ναύπλιο θα μπορούσε να θεωρηθεί έργο της Ρωσίας που δυσανεστήθηκε με την άφιξη των νεαρών Βαυαρών πριγκίπων και ταυτόχρονα μια αφετηρία για να λυθεί το ζήτημα της διαδοχής του Όθωνα. Ο Mamiani όμως δε συμμερίζεται αυτή την άποψη. Παραδέχεται πάντως ότι η Ρωσία κατάφερε να αμβλύνει την επικράτηση του ελληνικού στοιχείου και να ανυψώσει την επικράτηση των σλαβικών λαών στις τουρκικές επαρχίες της Ευρώπης. Όσον αφορά την αγγλική πρεσβεία, ήταν σχεδόν ανύπαρκτη λόγω της ασθένειας του άξιου αρχηγού της Thomas Wyse. Η μικρή δράση της Αγγλίας στην Ελλάδα αντισταθμίστηκε από τη Γαλλία και τον Υπουργό της, Bourée, ο οποίος ήταν πολύ δραστήριος και τον είχε σε εκτίμηση η Αυλή, περισσότερο εξαιτίας του φόβου προς τη Γαλλία, παρά από ειλικρινή συμπάθεια.¹⁸⁵

Ο Mamiani εξακολουθεί να σκιαγραφεί πρόσωπα και καταστάσεις, παρουσιάζει και κρίνει γεγονότα. Η ματιά του εμπεριέχει ιστορική άποψη και προσωπικές κρίσεις για όσα διαδραματίζονται. Χρησιμοποιεί στοιχεία που είδε, άκουσε και διάβασε, παρέχοντας ένα χρονολογικό ημερολόγιο της Ναυπλιακής Επανάστασης με πλήθος στοιχείων που είναι ήδη γνωστά αλλά και αγνώστων και μικρών λεπτομερειών που ήταν σε θέση να γνωρίζει λόγω της θέσης του, φωτίζοντας ακόμη περαιτέρω αυτό το κομμάτι της ελληνικής ιστορίας.

¹⁸³ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 183.

¹⁸⁴ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 183.

¹⁸⁵ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 183-184.

8 Μαρτίου 1862. Στον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Ricasoli

Ο Mamiani συνεχίζει την αναφορά στην εξέλιξη των γεγονότων της επανάστασης. Στο Ναύπλιο, σύμφωνα με τα λεγόμενα της κυβέρνησης, εξακολουθούσε η αναρχία και η σύγχυση, ενώ οι φίλοι των επαναστατών ήταν πεπεισμένοι για τη θετική έκβαση της εξέγερσης. Από την άλλη πλευρά η κυβέρνηση βρισκόταν σε εγρήγορση, είχε κατάσχει επιστολές, φυλάκιζε υπόπτους, αναφέροντας χαρακτηριστικά την περίπτωση του συγγραφέα Λεβίδη, πρόσωπο που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στην Ελλάδα και μεταγλωττιστή της εφημερίδας *La Speranza*, τον οποίο θέλησαν να φυλακίσουν και τον προστάτευσε ο βασιλιάς¹⁸⁶.

Ο Mamiani αναφέρει επίσης την εφημερίδα που εκδόθηκε από την προσωρινή κυβέρνηση του Ναυπλίου με την ονομασία *Il Greco Costituzionale (Ο Συνταγματικός Έλληνας)*, στην οποία καταχωρήθηκε ένα είδος Υπομνήματος προς τις τρεις προστάτιδες Δυνάμεις. Αναφέρει ακόμη ότι ελάχιστοι ή και κανείς από τους πολίτες δε γνώριζε ή είχε στην κατοχή του αυτό το έγγραφο γιατί η κυβέρνηση εμπόδιζε τη διάδοσή του. Ο Mamiani παραθέτει στον Ricasoli τα βασικά σημεία του Υπομνήματος που αφορούν τα εξής:

- Γίνεται αποδεκτή η αρχή της μοναρχίας στην Ελλάδα όπως καθορίστηκε στο Συνέδριο του Λονδίνου, καθώς και οι θεμελιώδεις προϋποθέσεις που καθορίστηκαν εκεί για το ελληνικό βασίλειο.
- Τηρούνται οι αρχές, οι υποχρεώσεις και οι απαιτήσεις των διεθνών σχέσεων.
- Είναι αυτονόητο ότι δε θα υπάρξει εμπόδιο στη σύγκληση Συντακτικής Συνέλευσης, ως μόνη λύση για τις ακραίες δυσλειτουργίες της παρούσας κυβέρνησης¹⁸⁷.

Η τελική κρίση του Mamiani σε σχέση με την επανάσταση είναι ότι, αν και κατακριτέα σε πρώτη φάση, προέκυψε σε μεγάλο βαθμό από τη γενική δυσαρέσκεια και τις νόμιμες επιδιώξεις του ελληνικού έθνους. Παρά το γεγονός ότι η επανάσταση του Ναυπλίου στρεφόταν κατά του Όθωνα, εντούτοις οι επαναστάτες υποστήριζαν το θεσμό της μοναρχίας, σεβόμενοι τις διεθνείς συμφωνίες και συνθήκες και με βάση το Υπόμνημα, δεν ερχόταν σε σύγκρουση με τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις.

20 Μαρτίου 1862. Στον Πρόεδρο του Συμβουλίου και Υπουργό Εξωτερικών Rattazzi

Οι νεότερες εξελίξεις σχετικά με το Ναύπλιο, με βάση αυτή την αναφορά του Mamiani, αφορούσαν τον έλεγχο της επανάστασης από τα βασιλικά στρατεύματα και την αποκατάσταση

¹⁸⁶ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 202-203.

¹⁸⁷ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 203.

της ηρεμίας στο νησί της Σύρου, όπου είχαν ξεσπάσει κι εκεί ανάλογες ταραχές, με τη βοήθεια στρατευμάτων που μετέφερε εκεί η κορβέτα Αμαλία¹⁸⁸.

Στην Αθήνα ωστόσο υπήρχε ακόμη ταραχή. Ένας αριθμός ένοπλων αγροτών συγκεντρώθηκε κοντά στην Αθήνα, οδηγούμενοι από τον γιατρό Γκόντα με στόχο να δημιουργήσουν στην πόλη αναταραχή. Αυτοί συναντήθηκαν με μια περίπολο χωροφυλάκων και λογχιστών και μετά από πολλούς πυροβολισμούς, εξαφανίστηκαν, χωρίς να υπάρξει κάποιος θάνατος, κάτι που ωστόσο δεν το αναφέρει με μεγάλη βεβαιότητα. Στο Ναύπλιο αποφασίσθηκε να γίνει ανακωχή και παράδοση της πόλης με την προϋπόθεση να δοθεί αμνηστία. Ο στρατηγός Hahn συμφώνησε σε πενήνήμερη ανακωχή, ωστόσο για το αίτημα της αμνηστίας απάντησε πως δεν είχε αρμοδιότητα να το προωθήσει στην κυβέρνηση.

Αναφέρει στη συνέχεια ότι η πρώτη φάση της επανάστασης ολοκληρώθηκε με νικητές και ηττημένους και από τις δύο πλευρές, προκαλώντας μεγάλη και βαθιά αναταραχή στο ελληνικό βασίλειο. Η δεύτερη φάση της αφορούσε την αποκατάσταση της ηρεμίας των πνευμάτων και την αναδιοργάνωση του κράτους. Η φήμη που ακουγόταν ήταν ότι ο βασιλιάς δεν είχε πρόθεση να δώσει αμνηστία με εξαίρεση τους απλούς στρατιώτες και τους χαμηλούς αξιωματικούς που λόγω του μεγάλου αριθμού τους και της μεγάλης υπακοής που τους επιβλήθηκε, θα έμεναν αναγκαστικά ατιμώρητοι. Γενικότερα, αναφέρει ότι ο βασιλιάς σκόπευε να δώσει χάρη σε οποιοδήποτε άτομο θεωρούσε ότι το άξιζε λόγω ιδιαίτερων και εξαιρετικών περιστάσεων. Εκφράζοντας την προσωπική του άποψη στο σημείο αυτό, θεωρεί ότι η αμνηστία περιέχει μεγάλους κινδύνους και όχι την τιμωρία, ενώ θεωρεί καλύτερο οι άμεσα εμπλεκόμενοι να απομακρυνθούν με κάποιο πλοίο υπό την ανοχή του βασιλιά¹⁸⁹.

Μιλά στη συνέχεια για την περιορισμένη εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στα γεγονότα του Ναυπλίου, καθώς οι πρεσβείες τους απείχαν από κάθε παρέμβαση είτε υλική είτε ηθική, ακολουθώντας σχετικές οδηγίες και παρόλο που ο απεσταλμένος της Γαλλίας βρισκόταν σε διαρκή επικοινωνία με την Αυλή και τους επικεφαλής των Υπουργείων, αυτό γινόταν ανεπίσημα, έχοντας ιδιωτικό χαρακτήρα. Τα αγγλικά και γαλλικά πλοία που εστάλησαν στη Σύρο είχαν αποστολή μόνο να προστατεύσουν τους ανθρώπους και τις περιουσίες τους σε περίπτωση που απειληθούν. Ο Ιταλός πρόξενος εκεί δεν είχε καμιά προστασία από τα ιταλικά πλοία, όμως ο ίδιος προστάτευε όσο καλύτερα μπορούσε τους

¹⁸⁸ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 232.

Σχετικά με την επανάσταση στη Σύρο, βλ. Χ. Λούκος, «Η αντιοθωνική εξέγερση στην Ερμούπολη (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 1862) και η ιδιαιτερότητα αυτής έναντι των εξεγέρσεων του Ναυπλίου και των άλλων πόλεων», διαθέσιμο στο :

[,ceb7-ceb1cebdcf84ceb9cebfceb8cf89cebdceb9cebaseae-ceb5cebeceadceb3ceb5cf81cf83ceb7-cf83cf84ceb7cebd-ceb5cf81cebccebf8dcf80cebfcebb.pdf \(wordpress.com\)](#), ημ. πρόσβασης 30-06-2023.

¹⁸⁹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 233.

συμπατριώτες του, ύψωνε την ιταλική σημαία πάνω από το σπίτι του, συγκαλώντας τις περισσότερες οικογένειες Ιταλών υπηκόων που βρίσκονταν στη Σύρο¹⁹⁰.

Στη συνέχεια εκφράζει μια συνολική κρίση για την επανάσταση, ότι δεν αφορούσε μια απλή εξέγερση στρατιωτικών με την έννοια που θεωρούσαν οι Υπουργοί και η συνοδεία τους. Ο στρατός, μετά την επιτυχία που σημείωσε το 1843, δεν εγκατέλειψε ποτέ τις πολιτικές του σκέψεις και την άποψη ότι αποτελέσει το καταφύγιο της λαϊκής ελευθερίας. Αυτή η αίσθηση έγινε τόσο βαθιά στους στρατιωτικούς, καθώς αποτελούσαν σχεδόν όλοι μέλη των πιο επιφανών οικογενειών της χώρας, έχοντας συνηθίσει να βρίσκουν διέξοδο στην πολιτική και να θεωρούν κατά κάποιον τρόπο τους εαυτούς τους υπεύθυνους της μοίρας του κράτους. Στα παραπάνω θα έπρεπε να προστεθεί ότι και το Στρατιωτικό Κολλέγιο του Πειραιά έδινε στους νέους στρατιωτικούς πρόσβαση σε ιδέες φιλελεύθερες και εχθρικές στην κυβέρνηση. Όταν επομένως αποφάσισαν οι στρατιωτικοί να υψώσουν σημαία ενάντια στην κυβέρνηση θεωρούσαν ότι προσβάλλουν τη στρατιωτική τιμή αλλά ότι εκπληρώνουν ένα ιερό καθήκον σώζοντας την καταπιεσμένη και ταλαιπωρημένη πατρίδα τους. Αυτό βέβαια δε σήμαινε ότι δεν υπήρχαν στη μέση ζήλειες, φιλοδοξίες και άλλοι προσωπικοί λόγοι, όμως η συνωμοσία εξαπλώθηκε από μια ακαθόριστη αλλά ειλικρινή αγάπη για την ελευθερία και την Παλιγγενεσία της Ελλάδας. Αυτό που έβλεπαν διαρκώς ήταν οι νόμοι και οι θεσμοί να καταλύονται και η κυβέρνηση να δίνει πρώτη το παράδειγμα της ανομίας και της καταστρατήγησης του δικαίου. Και είναι αλήθεια ότι πολύ λίγοι ήταν οι πολίτες που πήραν μαζί με τον στρατό τα όπλα και επιτέθηκαν ενάντια στην κυβέρνηση γιατί ο βασιλιάς και οι Υπουργοί του είχαν πολλούς φίλους και υποστηρικτές. Η δυσαρέσκεια όμως ήταν έντονη και διαρκώς αυξανόταν¹⁹¹.

Ο Mamiani πίστευε επιπλέον ότι η ελληνική γενιά της εποχής του ήταν πολύ κατώτερη σε σθένος και πολεμική θέρμη από εκείνη που διεξήγαγε έναν μακρύ και απελπισμένο πόλεμο εναντίον των Τούρκων. Αυτή η γενική πνευματική χαλάρωση είχε σαν αποτέλεσμα ότι οι περισσότεροι πολίτες ούτε βοηθούσαν, ούτε πολεμούσαν την κυβέρνηση. Όταν όμως ξεσηκώθηκαν τα στρατεύματα, ο λαός ακολούθησε το παράδειγμά τους σε διάφορες πόλεις, στο Ναύπλιο, το Άργος, την Τριπολιτσά, τη Σύρο, τη Χαλκίδα.

Όλα αυτά τα γεγονότα ο Mamiani κρίνει ότι είναι αρκετά για να δείξουν τη σύγχυση των σκέψεων και των λαϊκών παθών και σε πόσο δύσκολη θέση βρισκόταν η βασιλεία στην Ελλάδα, παρόλο που υπήρξε νικήτρια της επανάστασης. Οι φυλακές θα γέμιζαν με

¹⁹⁰ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 233-234.

¹⁹¹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 234-235.

κατηγορούμενους για εγκλήματα και ο γενικός εκνευρισμός θα ήταν ακραίος αν ο βασιλιάς δεν είχε σκοπό να σεβαστεί τις δημόσιες ελευθερίες και να αλλάξει τον τρόπο διοίκησής του. Πιστεύει όμως ότι, αν αδράξει την ευκαιρία της νίκης, τότε το κράτος μπορεί να αναδιοργανωθεί και να σημειώσει μεγάλη πρόοδο. Αυτό είναι κάτι που ο Mamiani επιθυμεί με όλη του την καρδιά, τρέφοντας τεράστια ελπίδα μέσα του¹⁹².

Τέλος, ενημερώνει ότι αποστέλλει συνημμένο, μαζί με την αναφορά του, το τελευταίο τεύχος της εφημερίδας *Précurseur* στην οποία υπήρχαν πολλές λεπτομέρειες για όποιον ήθελε να μελετήσει την εξέλιξη των γεγονότων στην Ελλάδα. Παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη εφημερίδα είναι, όπως αναφέρει, μεροληπτική απέναντι στην κυβέρνηση, παρέχει ωστόσο χρήσιμες πληροφορίες και εκτιμήσεις σχετικά με τα ελληνικά γεγονότα¹⁹³.

Με την αναφορά αυτή κλείνει ο κύκλος της επανάστασης του Ναυπλίου και σταδιακά αρχίζει να αποκαθίσταται η ηρεμία, ενώ τίθενται συνολικές εκτιμήσεις για τα γεγονότα, για τον ελληνικό λαό και το ζήτημα της αμνηστίας. Παρά τη νίκη των στρατευμάτων του βασιλιά, ηττημένοι υπήρξαν και από τις δύο πλευρές. Ο Mamiani υποκινούμενος από φιλελληνικά συναισθήματα ελπίζει στην αποκατάσταση της ειρήνης και τη γρήγορη αναδιοργάνωση του ελληνικού κράτους.

10 Απριλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Η επανάσταση έχει σταματήσει και τα αποτελέσματά της, όπως γράφει στην αναφορά του ο Mamiani, είναι πλέον ορατά, θέτοντας σε αμφιβολία την ύπαρξη της ελληνικής κυβέρνησης, δημιουργώντας δυσaréσκεια στους χριστιανικούς πληθυσμούς της τουρκικής ανατολής και αφυπνίζοντας τις διπλωματικές διαδικασίες. Στο σημείο αυτό ασκεί κριτική στους Έλληνες που λόγω του μεγαλείου του αρχαίου πολιτισμού τους, έχουν κάποια αλαζονεία και θεωρούν ότι ο κόσμος ασχολείται διαρκώς μαζί τους.

Αναφέρει κατόπιν πώς διαμορφώνονται τη δεδομένη στιγμή οι σχέσεις του ελληνικού βασιλείου με τις τρεις προστάτιδες Δυνάμεις, οι οποίες δεν ήταν καθόλου ικανοποιημένες ούτε από τον λαό, ούτε από την κυβέρνηση και ήταν μόνο παρούσες για να αναγκάσουν την Ελλάδα να πληρώσει το χρέος που εγγυήθηκαν. Η Ρωσία αυτό που επιθυμούσε για το ελληνικό βασίλειο ήταν να το θέσει υπό τον έλεγχό της και να αποδυναμωθεί, αναλαμβάνοντας την πρωτοκαθεδρία οι ανατολικοί σλαβικοί πληθυσμοί. Η Αγγλία από την άλλη πλευρά

¹⁹² Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 235-236.

¹⁹³ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 236.

ενοχλούνταν από την επιμονή των Ιονίων Νήσων που ήθελαν να ενωθούν με την Ελλάδα και δεν την ενδιέφερε η κακοδιοίκηση της Ελλάδας. Σε αυτό θα έπρεπε να προστεθεί και η συνεχιζόμενη ζήλεια της για την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Γαλλία τέλος, θα έπρεπε περισσότερο από τις τρεις Δυνάμεις να επιθυμεί την ευημερία της Ελλάδας. Η ένοπλη επέμβασή της στα γεγονότα του 1854 εξακολουθούσε να είναι ζωντανή στο πνεύμα του ελληνικού λαού, που όμως από την άλλη πλευρά δε διέκρινε στους απεσταλμένους της Γαλλίας ούτε φιλελεύθερες αρχές ούτε συνοχή έργων.

Σε σχέση με τα τελευταία γεγονότα οι τρεις Δυνάμεις συμφώνησαν να απέχουν από κάθε είδος παρέμβασης, εκτός από το ότι με την άφιξη ορισμένων πολεμικών πλοίων έδειξαν την αποφασιστικότητά τους να προστατεύσουν αποτελεσματικά τα πρόσωπα και τις περιουσίες των υπηκόων τους. Αναφέρει επίσης ότι δε γνωρίζει τι θα έκαναν οι τρεις Δυνάμεις τώρα που ο θρόνος του Όθωνα άρχιζε να παρουσιάζει σημάδια κλονισμού. Υπήρχε μάλιστα και μια φήμη διαδεδομένη στην Αθήνα, στην οποία όμως δε δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα, ότι το Λονδίνο σκεφτόταν να προβεί στη διαδοχή του βασιλιά με τη χρήση νέων πρωτοκόλλων¹⁹⁴.

Τέλος, κρίνει σκόπιμο να αναφερθεί εκ νέου στις ενδόμυχες προθέσεις των επαναστατών. Εκείνοι παρόλο που δεν είχαν δηλώσει ότι είχαν στόχο την πτώση του βασιλιά, στην ουσία επιθυμούσαν έναν άλλο πρίγκιπα και ήταν πεπεισμένοι ότι θα το κατόρθωναν με τη σύγκληση μιας συντακτικής συνέλευσης. Στη Σύρο ο λαός φώναζε επευφημώντας τον γιο του Vittorio Emanuele. Ανάλογες φωνές ακούγονταν και στη Σμύρνη. Μια ελληνική εφημερίδα στην Τεργέστη επιβεβαίωνε ότι ο μόνος τρόπος για να ηρεμήσουν τα πράγματα στο ελληνικό έθνος και να αναβιώσει το ένδοξο πεπρωμένο του, ήταν να στεφθεί βασιλιάς ένας από τους γιους του Vittorio Emanuele. Οι ίδιες δημοσιεύσεις γίνονταν και στην Κέρκυρα, όπου εκεί θέλησαν να προχωρήσουν σε περαιτέρω ενέργειες ώστε να δώσουν σε αυτά τα δημοσιεύματα κάτι παραπάνω από μια ιδιωτική επικύρωση.

Ο Mamiani θεωρεί καθήκον του να εκθέσει όλες τις λεπτομέρειες που γνωρίζει για την κατάσταση στην Ελλάδα. Γεγονός ήταν ότι η ιταλική αντιπροσωπεία υπήρξε πολύ αντίθετη και στη συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση και στο να υποκινήσει παρόμοιες εξεγέρσεις στην Ελλάδα. Το σημαντικότερο στοιχείο όμως που παραδέχεται, είναι ο θαυμασμός του ελληνικού λαού προς την ιταλική κυβέρνηση και η αγάπη και η εμπιστοσύνη που τρέφει για το ιταλικό έθνος¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 279-280.

¹⁹⁵ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 280-281.

Ο Mamiani προσδιορίζει τον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων στα γεγονότα του Ναυπλίου, αναφέρει λεπτομέρειες και όσα στοιχεία γνωρίζει είτε από προσωπικά ακούσματα, είτε από εφημερίδες της εποχής, εκφράζοντας ταυτόχρονα τη δική του κρίση και καταλήγοντας στον δεσμό αυτό που υπάρχει ανάμεσα στο ελληνικό και το ιταλικό έθνος, την αγάπη, την εμπιστοσύνη και τον θαυμασμό της Ελλάδας προς την Ιταλία, που φθάνει έως την υποστήριξη Ιταλού υποψηφίου για τον ελληνικό θρόνο.

17 Απριλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Η αναφορά αυτή του Mamiani μιλά για τον ρόλο της ιταλικής αντιπροσωπείας στην Ελλάδα σε αυτές τις έκτακτες και πολύ σοβαρές όπως τις χαρακτηρίζει καταστάσεις για το ελληνικό βασίλειο και τις προσωπικές του απόψεις σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε μετά τη λήξη των γεγονότων του Ναυπλίου, κάνοντας ταυτόχρονα ένα είδος προσωπικού απολογισμού για το μέχρι τότε διάστημα που βρισκόταν στην Ελλάδα.

Η ιταλική πρεσβεία στην Ελλάδα ιδρύθηκε όπως αναφέρει, από τη μια πλευρά για να επιβλέπει την κατάσταση στην Ανατολή και από την άλλη πλευρά για να αυξήσει την επιρροή της σε αυτή την ευγενή γενιά ανθρώπων, όπως χαρακτηρίζει τους Έλληνες. Στο πλαίσιο αυτό θεωρεί ότι οι αναφορές του σχετικά με τις καταστάσεις και τα γεγονότα υπήρξαν πολυάριθμες, δίνοντας έμφαση στις αληθινές και τις πιο βαθιές αιτίες των γεγονότων. Όσον αφορά την άσκηση επιρροής στον ελληνικό λαό, θεωρεί ότι κάτι τέτοιο θα φαινόταν πολύ εύκολο, δεδομένου ότι ο ελληνικός λαός εκείνη την περίοδο ήταν φιλικά διακείμενος στην Ιταλία και τον βασιλιά Vittorio Emanuele. Στην πραγματικότητα όμως αποδείχθηκε ότι ήταν πολύ δύσκολο λόγω του διχασμού του λαού ανάμεσα σε αυτούς που ήταν υπέρμαχοι της ελευθερίας και σε εκείνους που ήταν ολοκληρωτικά πιστοί στην κυβέρνηση. Θεωρεί ότι οι πρώτοι ήταν πολύ περισσότεροι, αλλά υπήρχε και ένα μεγάλο μέρος ανθρώπων που κατηγορούσε έντονα την κυβέρνηση, ταυτόχρονα όμως την υπηρετούσαν από τον φόβο της αναρχίας και της απέχθειας για κάθε είδους εξέγερση¹⁹⁶.

Με βάση όλα τα παραπάνω, ο Mamiani δηλώνει ότι υποστηρίζει τη νομιμότητα και δεν υπήρχε ποτέ περίπτωση να συμμετέχει, ούτε καν ηθικά, στο ξέσπασμα ή τη συνέχιση μιας επανάστασης. Δηλώνει επίσης ότι δεν έκρυψε ποτέ τις απόψεις του για τις κυβερνητικές ενέργειες, οι οποίες έκρινε ότι απείχαν πολύ από αυτές που απαιτεί ένα αληθινό και γνήσιο κοινοβουλευτικό σύνταγμα. Θεωρώντας τον εαυτό του έναν άνθρωπο που έχει γεράσει

¹⁹⁶ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 297.

έχοντας κερδίσει την αγάπη και τον θαυμασμό σε όλα τα δημόσια αξιώματα που του έχουν ανατεθεί και που έχει την τιμή να εκπροσωπεί τον βασιλιά Vittorio Emanuele στην Ελλάδα, έναν βασιλιά μεγαλόψυχο και προστάτη κάθε ελευθερίας, δεν μπορεί να κολακεύει εκείνους που καθιέρωσαν την πολιτική υποκρισία και έχουν παραχαράξει όλους τους θεσμούς και τους νόμους. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε να αρνηθεί τον εαυτό του και να προδώσει τη χώρα του. Η αποδοκιμασία του δε στράφηκε ποτέ προς το πρόσωπο του βασιλιά αλλά ένιωθε μια βαθιά λύπη προς αυτό το πρόσωπο που έπρεπε κάθε μέρα να εκτίθεται στη μομφή και το μίσος.

Επιπλέον, από τη θέση που κατείχε, κατόρθωσε να πείσει τόσο την ελληνική κυβέρνηση όσο και την αντιπολίτευση ότι η Ιταλία ήταν ίσως η μόνη χώρα που αγαπούσε την Ελλάδα από καρδιάς και χωρίς απώτερο σκοπό. Δε θα ήταν επίσης ωφέλιμο ούτε για την Ελλάδα, ούτε για την Ιταλία να πέσει η Ανατολή στα χέρια μιας από τις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης, ούτε κάποια από αυτές να υπερισχύσει έναντι των άλλων.

Χαίρεται που αυτές οι απόψεις του κατέληξαν να εκτιμηθούν ιδιαίτερα από τον κόσμο και να γίνουν κάτι παραπάνω από ανεκτές από την Αυλή και ενώ στην αρχή οι πράξεις και τα λόγια του αντιμετωπιζόνταν με καχυποψία, ο βασιλιάς πείστηκε για τις φιλικές προθέσεις της ιταλικής κυβέρνησης¹⁹⁷.

Από όλες τις αναφορές που έστειλε στο διάστημα αυτό των εννέα μηνών που κατείχε αυτή τη θέση, προκύπτει κατά τη γνώμη του, ότι η δυσaréσκεια των Ελλήνων για την ισχύουσα τάξη πραγμάτων υπήρξε πολύ διαδεδομένη και διαρκώς μεγάλωνε και στράφηκε στον ίδιο τον βασιλιά, ο οποίος υποστήριζε τη Μεγάλη Ιδέα, προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να συμπλεύσει με την κοινή γνώμη. Με μεγάλη βεβαιότητα αναφέρει ότι ο βασιλιάς είχε στείλει και απεσταλμένους σε διάφορα σημεία για αυτόν τον σκοπό.

Παρόλα αυτά όμως, μετά το 1854 δεν υπήρχε πλέον πίστη στα σχέδια και τις επιχειρήσεις του βασιλιά. Έτσι, στην τωρινή χρονική περίοδο που υπήρχε μια γενικότερη δυσaréσκεια, διάλυση του στρατού και άδεια θησαυροφυλάκια, το μίσος κατά της βαυαρικής δυναστείας διαδόθηκε ευρέως¹⁹⁸. Επιπλέον, τα πράγματα δεν υπήρχε περίπτωση να βελτιωθούν για την Ελλάδα κατά τη γνώμη του, γιατί η χώρα είναι φτωχή και κατεστραμμένη. Τα πάθη και οι προσωπικές φιλοδοξίες μεγαλώνουν το κακό που προέρχεται από την έλλειψη εκπαίδευσης του πλήθους και την έλλειψη πολιτικής παιδείας. Θεωρεί ότι οι δυνάμεις που είναι αληθινά φιλικές προς το ελληνικό βασίλειο και στον βασιλιά του, θα πρέπει να

¹⁹⁷ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 297-298.

¹⁹⁸ Για τα γεγονότα 1854-1857 βλ. Κ. Μπούσαλης, «Κεφάλαιο 21 Αθήνα: Στο έλεος της ξενοκρατίας», διαθέσιμο στο : [Κεφάλαιο 21 ΑΘΗΝΑ: Στο έλεος της ξενοκρατίας \(historyreport.gr\)](http://www.historyreport.gr) , ημ. πρόσβασης 06-07-2023.

συμβουλευσουν τον βασιλιά με κατάλληλο και αποτελεσματικό τρόπο να αλλάξει ουσιαστικά τον τρόπο διακυβέρνησής του. Αυτό είναι κάτι όμως που πιστεύει ότι δύσκολα θα συμβεί, ενώ αν ο τρόπος αυτός δεν αλλάξει, η Ελλάδα θα παραμείνει διχασμένη, ταραχώδης, πολύ αδύναμη και το στέμμα του βασιλιά σε πολύ σοβαρό κίνδυνο¹⁹⁹.

Ένα είδος απολογισμού επιχειρεί σε αυτή την αναφορά του, τεκμηριώνοντας με επιχειρήματα ότι έφερε επιτυχώς εις πέρας το έργο του στην Ελλάδα. Μέσα από αυτό προκύπτει ταυτόχρονα ότι η δική του δυσaráσκεια σχετικά με τον βασιλιά δε στρέφεται προς το πρόσωπό του ή τη βασιλεία γενικότερα, αλλά προς τον τρόπο διοίκησης και αυτό είναι που πρέπει να αλλάξει για να βελτιωθεί η κατάσταση στο ελληνικό κράτος.

24 Απριλίου 1862. Προς τον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Παρά το ότι ξεπεράστηκαν τα γεγονότα του Ναυπλίου, η κατάσταση που περιγράφει ο Mamiani για την Ελλάδα παραμένει θολή και οι προβλέψεις δυσοίωνες. Η χώρα δείχνει να επιθυμεί την ηρεμία περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, την τάξη και την ασφάλεια των περιουσιών, ενώ ένα μεγάλο μέρος των πολιτών ήταν πεπεισμένο ότι θα εμφανίζονταν ξανά οι παλιές συμμορίες ληστών, όπως συνέβαινε και άλλες φορές σε κάθε σοβαρή αναταραχή.

Από την άλλη πλευρά η δυσaráσκεια θεωρεί ότι δε μειώθηκε και η επιθυμία για μια ουσιαστική αλλαγή του πολιτικού συστήματος υπήρχε γενική και πολύ έντονη. Μέσα από την εξέγερση του Ναυπλίου η κυβέρνηση βγήκε φτωχότερη σε αξιοπρέπεια και ηθική δύναμη από πριν, κανείς δεν εκτιμούσε τους Υπουργούς και η περιφρόνηση ήταν καθολική και βαθιά. Παράλληλα τα ταμεία ήταν τόσο εξαντλημένα που για να καλυφθούν κάθε είδους πληρωμές και έξοδα, το Υπουργείο εκείνες τις ημέρες είχε μόνο μισό εκατομμύριο δραχμές όπως αναφέρει, που είχε δανείσει η Τράπεζα και που θα έπρεπε να χρησιμοποιηθούν σε διάφορων ειδών αποζημιώσεις και πολιτικές δίκες.

Κάποιες γερμανικές εφημερίδες θέλοντας να υπερασπιστούν την πολιτική του βασιλιά Όθωνα, έκριναν ότι η εξέγερση στο Ναύπλιο θα έπρεπε να ενταχθεί σε μια σειρά γεγονότων μαζί με πολλά άλλα που συνέβησαν στην Ελλάδα τα τελευταία τριάντα χρόνια και τα οποία ο βασιλιάς τα χειρίστηκε με επιτυχία. Υποστηρίζουν επιπλέον ότι ο βασιλιάς ήταν καλός και σοφός αλλά βασίλευε σε έναν ταραχώδη και δυστυχισμένο λαό. Απέδιδε επίσης τις επιμέρους εξεγέρσεις που σημειώθηκαν το 1833 και συνεχίστηκαν έως το 1840 σαν έργο αρχηγών

¹⁹⁹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 298-299.

ληστών που προσπαθούσαν να διατηρήσουν το έθιμο να ζουν ανεξάρτητα από κάθε νόμο και να δείχνουν ελάχιστο σεβασμό για την περιουσία των άλλων.

Ο Mamiani πιστεύει ότι αν ο βασιλιάς απέλυε τους Υπουργούς και κυρίως αν εγκατέλειπε την πρόθεση να κυβερνήσει τη χώρα προσωπικά, συγκαλύπτοντας αυτή του την πρόθεση κάτω από τους συνταγματικούς θεσμούς, μπορούσε να αποκατασταθεί στα μάτια της κοινής γνώμης και να αλλάξουν τα πράγματα προς το καλύτερο. Δεν μπορεί να υποστηρίξει βέβαια ότι αυτή η αλλαγή βρίσκεται κοντά στο να πραγματοποιηθεί. Δηλώνει όμως ότι η αγάπη του για την Ελλάδα τον πείθει να ελπίζει ενάντια στην ελπίδα²⁰⁰.

Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι ακόμη θολή, υπήρχαν φόβοι για εμφάνιση ληστών και αρπαγή περιουσιών. Ο Mamiani πιστεύει ότι βρίσκεται στο χέρι του βασιλιά η αλλαγή της κατάστασης που πρέπει να παρέμβει με τρόπο αποτελεσματικό, πράγμα ωστόσο που θεωρεί δύσκολο. Η μεγάλη του αγάπη όμως για την Ελλάδα τον ωθεί να συνεχίζει να ελπίζει ότι θα βρεθεί λύση που θα οδηγήσει στην πολιτική και κοινωνική αναγέννηση της χώρας.

1 Μαΐου 1862. Στον Υπουργό των Εξωτερικών Durando

Από πρόσωπο της εμπιστοσύνης του βασιλιά, ο Mamiani πληροφορήθηκε ότι στις επόμενες ημέρες οι παρόντες Υπουργοί θα αντικατασταθούν, ενώ επικεφαλής του νέου Υπουργείου τον πληροφόρησε ότι αντιπρόσωπος του βασιλιά στο Λονδίνο θα ήταν ο Τρικούπης, άνθρωπος πολύ άξιος και με πολύ καλή φήμη, αλλά αρκετά μεγάλος στα χρόνια και με προβλήματα υγείας. Δεδομένης όμως της έλλειψης έντιμων και ικανών πολιτικών, θεωρεί ότι η επιλογή ήταν καλή.

Οι σημερινοί Υπουργοί απαίτησαν από τον βασιλιά, για να αποκατασταθεί στα μάτια της κοινής γνώμης, να προβεί σε μερικές ενέργειες ευπρόσδεκτες στον λαό. Η μία ήταν η σύσταση και λειτουργία της Εθνοφρουράς σύμφωνα με κανόνες που ακολουθούσαν στην Ιταλία και το Βέλγιο και η άλλη αφορούσε γενική αμνηστία ή με πολύ λίγες εξαιρέσεις.

Από την άλλη πλευρά, κρίνει ότι η φιλελεύθερη γνώμη ήταν σθεναρά αντίθετη στο υπάρχον πολιτικό σύστημα και απογοητευμένη προς το πρόσωπο του βασιλιά, που επεδείκνυε ένα υπερβολικό αίσθημα βασιλικής εξουσίας και μικρό βαθμό οξυδέρκειας. Παρόλα αυτά θεωρεί ότι ήταν πεπεισμένος για την αναγκαιότητα ουσιαστικής αλλαγής του τρόπου διακυβέρνησής του. Αυτό που θεωρούσε βέβαιο επίσης, είναι ότι αν δε δεσμευτεί με σαφή

²⁰⁰ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 313-314.
«L' amore della Grecia mi persuade a sperare contro la Speranza».

τρόπο και με αποδείξεις ότι θα σέβεται στο εξής το Σύνταγμα, όλες τις ελευθερίες, ότι θα διασφαλίζει τη νόμιμη εκλογή των βουλευτών και θα βάλει τέλος στη διαρκή του ανάμιξη, στην Ελλάδα θα εξακολουθούν οι εσωτερικές διαφωνίες, οι φυλακές θα γεμίσουν, θα μηδενιστεί η επιρροή του ελληνικού στοιχείου στην Ανατολή και θα υπάρξει άνοδος του σλαβικού στοιχείου με την υποστήριξη της Ρωσίας²⁰¹.

Στο μεταξύ η Αυλή, οι Υπουργοί και οι δικοί τους, προσπαθούσαν επιμελώς να κάνουν τους ανθρώπους να σκέφτονται περισσότερο από ποτέ τη Μεγάλη Ιδέα και να προσπαθούν να δημιουργούν αναταραχές στην Ανατολή. Έφτασαν ακόμη στο σημείο να λένε ότι οι δύο βασιλιάδες, της Ελλάδας και της Ιταλίας προχώρησαν σε συμφωνίες και μυστηριώδεις συνομιλίες. Έτσι είχε προκύψει μια ολόκληρη σειρά ειδήσεων, προσδοκιών, υποσχέσεων και κρίσεων που ο Mamiani πιστεύει ότι έχουν ελάχιστα ή και καθόλου θεμέλια, αλλά που είναι αρκετά για να τα αντιληφθεί η οθωμανική και αγγλική πρεσβεία, οι οποίες είναι διατεθειμένες να πιστέψουν σε τέτοιου είδους ίντριγκες και μηχανορραφίες²⁰².

Το χειρότερο από όλα ήταν ότι αυτή η κυβέρνηση, ενώ ασχολούνταν με αυτά τα πράγματα, παραμελούσε πράγματα που έπρεπε να κάνει, με αποτέλεσμα οι σχέσεις της με το Μαυροβούνιο, τη Σερβία και τις άλλες επαρχίες της ευρωπαϊκής Τουρκίας να μην είναι ούτε στενές, ούτε καθημερινές, όπως θα έπρεπε²⁰³.

Η αλλαγή της κυβέρνησης, η ίδρυση Εθνοφρουράς και η γενική αμνηστία σφραγίζουν την επανάσταση του Ναυπλίου, χωρίς ωστόσο να έχουν εκλείψει οι λόγοι που την έκαναν να ξεσπάσει. Ο Mamiani επισημαίνει τις λανθασμένες κινήσεις του βασιλιά, καθώς καλλιεργεί διαρκώς τη Μεγάλη Ιδέα δίχως να ασχολείται με τα εσωτερικά του κράτους και τις εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας.

Αθήνα 15 Μαΐου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Στην αναφορά αυτή ο Mamiani ενημερώνει για τα τρέχοντα γεγονότα που αφορούν την άφιξη του νέου Άγγλου Υπουργού Elliot στην Αθήνα για να συναντήσει τον βασιλιά Όθωνα και τα διατάγματα αμνηστίας που αφορούσαν τις επιμέρους εξεγέρσεις²⁰⁴.

Όλα στην Ελλάδα τα χαρακτηρίζει για μια ακόμη φορά ως προβληματικά, τους ανθρώπους διεφθαρμένους, τους θεσμούς διαστρεβλωμένους. Οποιοδήποτε μέτρο δεν ήταν

²⁰¹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 332-333.

²⁰² Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 333.

²⁰³ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 334.

²⁰⁴ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 354-355.

αρκετό για να κλείσει ο θλιβερός κύκλος της παρανομίας και της ανικανότητας στον οποίο το ελληνικό κράτος είχε εισέλθει και μέσα σε τόσο σοβαρές και πιεστικές καταστάσεις, θεωρεί ότι το χειρότερο όλων ήταν ο αργός και αναποφάσιτος χαρακτήρας του βασιλιά.

Και ο τύπος όμως δεν υπήρξε αμέτοχος σε όλα αυτά. Σημειώνεται ότι σε λιγότερο από δύο μήνες κυκλοφόρησαν τρία φυλλάδια από τον Τύπο, ένα στο Παρίσι, ένα στις Βρυξέλλες και ένα στη Σμύρνη, όλα κατά της σημερινής κυβέρνησης και χωρίς οίκτο στο πρόσωπο του βασιλιά. Ανάλογες εκδόσεις υπήρξαν και στις εφημερίδες των Ιονίων Νήσων και στις ελληνικές εφημερίδες της Τεργέστης, του Λονδίνου και της Βιέννης. Αντίθετα, ο τύπος που ήταν με το μέρος της κυβέρνησης σιωπούσε, μην έχοντας καθόλου εξουσία. Από το σύνολο των γεγονότων προκύπτει η αδιάφορη στάση της κυβέρνησης που οδηγούσε αναπόφευκτα αυτή τη βασιλεία στην καταστροφή²⁰⁵.

Τελειώνοντας την αναφορά του, ο Mamiani προτείνει στον Durando, παρακαλώντας τον, να εξετάσει την εκδοχή η ιταλική κυβέρνηση να χρησιμοποιήσει όλη την ηθική της δύναμη για να επαναφέρει την Ελλάδα σε ορθή συνταγματική οδό και να εμποδίσει να χάσει το ελληνικό στοιχείο την αξία και τη σημασία του στο μεγάλο Ανατολικό Ζήτημα και να κυριαρχήσει το σλαβικό στοιχείο, όπως θα ήθελε η Ρωσία²⁰⁶.

Μετά την τυπική αναφορά των γεγονότων, ο Mamiani για μια ακόμη φορά παρουσιάζει την προβληματική πολιτική και κοινωνική εικόνα της Ελλάδας, την οποία παρουσίαζε ταυτόχρονα ο ελληνικός και ο ξένος τύπος της εποχής. Ωστόσο, χωρίς να περιορίζεται μόνο στην αναφορά των γεγονότων, αφήνει να φανούν τα φιλελληνικά του αισθήματα και η πρόθεσή του να βοηθήσει το ελληνικό κράτος να βγει από τη δίνη της διαφθοράς και της έλλειψης συνταγματικών θεσμών. Θεωρεί ότι η Ιταλία μπορεί να καταφέρει να βοηθήσει την Ελλάδα προς αυτή την κατεύθυνση, έχοντας επιπλέον το όφελος να μην επικρατήσουν οι σλάβοι στην Ανατολή.

Αθήνα 22 Μαΐου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Ο Mamiani ενημερώνει για δύο συνομιλίες που είχε με τον νέο Άγγλο Υπουργό Elliot. Στην πρώτη, αναφέρει ότι εκείνος είχε έρθει στην Ελλάδα έχοντας αναλάβει μια συγκεκριμένη αποστολή την οποία, αν και δε γνωρίζει με βεβαιότητα, συμπεραίνει ωστόσο ότι εστάλη από την Αγγλία προκειμένου να εξετάσει τις πολιτικές συνθήκες του ελληνικού βασιλείου και τον

²⁰⁵ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 355.

²⁰⁶ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 356.

αντίκτυπό τους στις γειτονικές επαρχίες και κυρίως όσον αφορά την ειρήνη και την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από τη μια πλευρά η σοβαρότατη εξέγερση του Ναυπλίου και από την άλλη οι αξιοσημείωτες νίκες των εξεγέρσεων του Μαυροβουνίου και της Ερζεγοβίνης, προκαλούσαν κάποια ανησυχία στη βρετανική κυβέρνηση.

Αναφέρει ότι ο νέος Υπουργός, ο οποίος ήταν πολύ φίλος της Ιταλίας και των καταπιεσμένων λαών, με λύπη του συνειδητοποίησε ότι ούτε η κυβέρνηση, ούτε ο ελληνικός λαός δεσμεύονταν από τις υπάρχουσες συνθήκες με την Οθωμανική Πύλη. Παραδέχτηκε με λύπη του ότι όλοι στην Ελλάδα, μορφωμένοι και μη, πλούσιοι ή φτωχοί, γέροι ή νέοι, έτρεφαν την ελπίδα, ή ακόμη καλύτερα τη βαθιά πίστη, ότι ο Οθωμανικός ζυγός πρέπει να εκδιωχθεί από παντού και σύντομα και η ελληνική κυβέρνηση να εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη. Στη συνέχεια εκτιμά ότι αυτό το κοινό αίσθημα, μην μπορώντας να ικανοποιηθεί από την ελληνική κυβέρνηση, αποτέλεσε την κύρια αιτία της δυσαρέσκειας όλων και των κατηγοριών που εκτοξεύονταν καθημερινά κατά του βασιλιά Όθωνα. Επιπλέον, μπορούσε να φοβηθεί ότι ο ελληνικός λαός είτε μόνος, είτε με τη βοήθεια του βασιλιά θα έμπαινε ανοιχτά σε σύγκρουση εναντίον των σλαβικών πληθυσμών ανατρέποντας τις ισορροπίες στην περιοχή²⁰⁷.

Ο Άγγλος Υπουργός για όλα αυτά τα θέματα ζήτησε τη γνώμη του Mamiani. Εκείνος υποστήριξε ότι δε θα μπορούσε να αρνηθεί το γεγονός ότι όλο το ελληνικό έθνος επιθυμούσε με λαχτάρα να επεκταθεί και να συνθέσει ένα ενιαίο βασίλειο, συμπεριλαμβανομένου και του Βυζαντίου. Οι σόφρονες όμως αντιλαμβάνονταν την αδυναμία του κράτους και δεν είχαν καμία πρόθεση να πάνε σε ανοιχτό πόλεμο με την Τουρκία. Επιπλέον, κάτι που θεωρούσε πολύ σημαντικό ήταν το γεγονός ότι στους απογόνους του Κολοκοτρώνη και του Μπότσαρη δεν υπήρχε η ορμή και το πείσμα του πολέμου της ανεξαρτησίας.

Στο μυαλό των συνετών Ελλήνων πολιτών βρισκόταν η σκέψη ότι ο καλύτερος τρόπος να προσεγγίσουν τον στόχο τους θα ήταν επίμονη ηθική προπαγάνδα και το νέο βασίλειο να αναπτύξει όλους τους θεσμούς, τις επιστήμες και να γίνει πρότυπο όλων των κοινωνικών και πολιτικών αρετών. Έτσι θα μπορούσε η Ελλάδα να ηγηθεί των χωρών που βρίσκονται μεταξύ του Ελλησπόντου και του Δούναβη. Αυτές οι ελληνικές θέσεις θεωρεί ότι δεν είναι δυνατόν να μη γίνουν αποδεκτές από την Αγγλία, όσο και αν επιθυμούν να εξασφαλίσουν την ακεραιότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας²⁰⁸.

²⁰⁷ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 369-370.

²⁰⁸ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 370.

Η κυβέρνηση του Όθωνα αντιμετώπισε τη δυσκολία πραγματοποίησης των εθνικών φιλοδοξιών, αλλά δεν ήταν αυτή η μόνη και αληθινή αιτία της καθολικής δυσαρέσκειας. Ο Mamiani δεν μπορεί να γνωρίζει αν μια Ελλάδα διχασμένη, αδύναμη και κακοδιοικούμενη θα συντελούσε στην ηρεμία της Τουρκίας, όμως μια Ελλάδα σε διαρκή εξέγερση, θα μπορούσε να αναστατώσει την Ανατολή. Για όλα αυτά παρακάλεσε τον Υπουργό να χρησιμοποιήσει την εξουσία που είχε ως εκπρόσωπος του Ηνωμένου Βασιλείου, να πείσει τον βασιλιά για την ανάγκη άμεσης αλλαγή του συστήματος και να βάλει τέλος σε αυτή την άσχημη κωμωδία που παίζεται χρόνια τώρα στην Ελλάδα. Σίγουρα δε θα ήταν χρήσιμο για την Αγγλία να αποδυναμωθεί το ελληνικό στοιχείο και να ενδυναμωθεί το σλαβικό με τη βοήθεια της Ρωσίας.

Κλείνοντας και ολοκληρώνοντας τα βασικά σημεία των συνομιλιών του με τον Βρετανό Υπουργό, ο Mamiani αναφέρει ότι πήρε το μέρος των φτωχών Ελλήνων και μπόρεσε να τον κάνει να καταλάβει ότι η φιλελεύθερη και ειλικρινής ιταλική διπλωματία στην Ελλάδα δεν έχει απώτερο σκοπό, παρά μόνο επεδίωκε την ανασύσταση και το καλό μιας από τις ευγενέστερες φυλές της ανθρωπότητας²⁰⁹.

Αθήνα 5 Ιουνίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Στην αναφορά αυτή επιχειρεί μια περίληψη των γεγονότων που αφορούσαν τις αναταραχές στην Ελλάδα και τη σχέση τους με τις υποθέσεις της Ανατολής

Η Αυλή και ο βασιλιάς κινούσαν τα νήματα για την προώθηση της Μεγάλης Ιδέας. Έχουν ήδη αναφερθεί από τον Mamiani τα κάπως μυστηριώδη ταξίδια και οι συναντήσεις του για το θέμα αυτό με τον Λομβάρδο, βουλευτή στα Ιόνια Νησιά, τις οποίες ακολούθησαν κάποιες συζητήσεις που έγιναν ανάμεσα σε Ελλάδα και Ιταλία, όπου συζητήθηκαν σχέδια για τη Μεγάλη Ιδέα στην οποία εναποθέτουν τις ελπίδες τους οι Έλληνες για την απελευθέρωση του έθνους, καθώς και την ίδρυση μιας ελληνο-σλαβικής αυτοκρατορίας.

Όλα τα παραπάνω όμως θεωρεί ότι ήταν μια κωμωδία που έπαιζε ο βασιλιάς, ο οποίος στερούνταν εφευρετικότητας, θάρρους και επιδεξιότητας που απαιτούνται για έναν τόσο υψηλό σκοπό. Πάνω από όλα όμως θεωρεί ότι του έλειπε η πίστη σε έναν τόσο σπουδαίο στόχο. Είχε αναλωθεί τόσο πολύ στην προσποίηση και είχε ξοδέψει τόση εξουσία και επιρροή για αυτό, που κάθε ριψοκίνδυνη επιχείρηση και κάθε καινοτομία τον αποθάρρυνε και τον τρώμαζε. Το τελικό συμπέρασμα του Mamiani είναι ότι η Μεγάλη Ιδέα ήταν ένας μηχανισμός

²⁰⁹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 369-370.

διπλωματίας στα χέρια του βασιλιά και της κυβέρνησης για να υποστηρίξει στους υπηκόους του ότι όλα τα κακά προέρχονταν από τη στενή εδαφική υπόσταση του ελληνικού βασιλείου²¹⁰.

Οι πιο δραστήριοι Έλληνες πατριώτες, από τους οποίους ελάχιστοι πίστεψαν στον βασιλιά Όθωνα πριν μερικά χρόνια, ενώ τώρα ήταν σίγουρο ότι δεν πίστευε κανείς από αυτούς, θεωρούσαν ότι το ελληνικό έθνος ήταν ανίκανο για οποιαδήποτε συνεργασία στο ανατολικό ζήτημα εφόσον είχαν αυτόν τον Βαυαρό βασιλιά ή τους Βαυαρούς απογόνους του. Αυτοί ασχολούνταν κυρίως με τα εσωτερικά θέματα της Ελλάδας παρά με τα εξωτερικά. Και αν ξεσπούσε μια σφοδρή επανάσταση στην τουρκική αυτοκρατορία, εκείνοι θα ασχολούνταν πρώτα να αλλάξουν αρχηγό και κυβέρνηση και κατόπιν να τη συνδράμουν. Από αυτό προκύπτει ότι η Ελλάδα σήμερα είναι ανίκανη για οποιοδήποτε ισχυρό και οργανωμένο κίνημα έξω από τα σύνορά της²¹¹.

Οι συνομιλίες και οι διαπραγματεύσεις του βασιλιά για την προώθηση της Μεγάλης Ιδέας, έχουν σύμφωνα με τον Mamiani πολιτικό και διπλωματικό στόχο, καθώς θεωρεί ότι ο Όθωνας εκμεταλλεύεται τις επιδιώξεις του ελληνικού λαού προκειμένου να καλύψει την ανικανότητά του να επιλύσει τα σοβαρά προβλήματα που υπάρχουν, ενώ επικαλείται ως πηγή όλων των συμφορών τα περιορισμένα εδάφη του ελληνικού κράτους.

Αθήνα 12 Ιουνίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Ο Mamiani πληροφορήθηκε το ταξίδι των γιων του βασιλιά Vittorio Emanuele στην Ανατολή και θεώρησε μεγάλη ζημιά το γεγονός ότι δεν επισκέφθηκαν την Ελλάδα, την πιο κλασική χώρα όλης της αρχαιότητας. Στην άποψη του Durando ότι οι τρέχουσες συνθήκες δεν ήταν κατάλληλες για αυτή την επίσκεψη, εκθέτει μια σειρά από επιχειρήματα για τα οποία θα έπρεπε να γίνει η επίσκεψη στις ελληνικές επαρχίες από τους βασιλικούς πρίγκιπες. Αναφέρει αρχικά τη μοναδική συμπάθεια του ελληνικού λαού για την Ιταλία και τη μεγάλη αναγέννηση της Ελλάδας αν είχε βασιλιά έναν γιο του Vittorio Emanuele.

Ο Mamiani έχει αυτή την επιθυμία για την Ελλάδα, λέγοντας ότι δεν είναι δυνατόν η πρόνοια που προστατεύει την τύχη του ελληνικού έθνους, να μην μπορεί να επιτρέψει στον Vittorio Emanuele να δώσει έναν του γιο στην πιστή φίλη του την Ελλάδα. Παρόλα αυτά σε αυτή του την επιθυμία δε δίνει μεγαλύτερη σημασία από αυτή που πρέπει, ωστόσο θεώρησε σκόπιμο να ενημερώσει τον Ιταλό Υπουργό Εξωτερικών λίγο πιο διεξοδικά σχετικά με τις

²¹⁰ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 413.

²¹¹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 413-414.

παραπάνω σκέψεις του. Θεωρεί ότι κατόπιν όσων ανέφερε, ο Υπουργός θα μπορούσε να ξανασκεφτεί τη σκοπιμότητα της επίσκεψης των πριγκίπων στην Ελλάδα²¹².

Παίρνοντας και ως δεδομένο την απογοήτευση προς το πρόσωπο του Όθωνα και τη Βαυαρική δυναστεία γενικότερα, δε θέλει να σιωπήσει για αυτό το γεγονός που αφορά ταυτόχρονα και την εθνική πολιτική της Ιταλίας, γιατί οι παραδόσεις, η γειτνίαση, η ναυτική παράδοσή της σπρώχνουν την Ιταλία προς τη θάλασσα και τα εδάφη της ελληνικής και τουρκικής Ανατολής, οπότε θα ήταν τρέλα να μην εκμεταλλευθεί η Ιταλία αυτή την επιρροή που δημιουργείται και πολλαπλασιάζεται από μόνη της²¹³.

Στο νου του Mamiani αρχίζει πλέον να σχηματίζεται έντονα η ιδέα ανόδου στον ελληνικό θρόνο ενός Ιταλού πρίγκιπα, ένας από τους γιους του Vittorio Emanuele σαν λύση για την αναγέννηση του ελληνικού κράτους, δεδομένου ότι ανέκαθεν οι δύο χώρες συνδέονταν με στενούς δεσμούς και αισθήματα αλληλεγγύης.

Αθήνα 10 Ιουλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Αφού αναχώρησε ο Άγγλος Elliot, ο Mamiani πληροφορεί για την ευρεία αποδοχή του Υπουργικού ελληνικού προγράμματος από τον Άγγλο Λόρδο John Russel, το οποίο του έστειλε ως αντίγραφο με την έκθεσή του στις 12 Ιουνίου. Παρόλο που άλλες φορές ο Λόρδος αμφέβαλλε για τις υποσχέσεις του ελληνικού Υπουργείου και δεν τις είδε να εκπληρώνονται, αυτή τη φορά τα λόγια του βασιλιά δείχνουν τη θέλησή του να προχωρήσει στα συνταγματικά μονοπάτια, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει.

Πιστεύει επίσης ότι ο Elliot είχε κοινοποιήσει στις ελληνικές αρχές την πρόθεση της βρετανικής κυβέρνησης να εγκρίνει το ψήφισμα της Βουλής των Ιονίων Νήσων για την εξίσωση των πλοίων τους στις εμπορικές συναλλαγές με εκείνα του ελληνικού βασιλείου, ακόμη και στο παράκτιο εμπόριο. Στο σημείο αυτό τονίζει ότι κάτι τέτοιο θα ήταν δύσκολο να συμβεί, καθώς πιστεύει ότι υπάρχει στους Έλληνες μεγάλη ζήλια σε σχέση με το εμπόριο και γενικότερα απέναντι σε κάθε συμπατριώτη τους που βρίσκεται εκτός του ελληνικού εδάφους²¹⁴.

Παραδέχεται ότι τα ιταλικά συμφέροντα απαιτούν να είναι ακμαίο το ελληνικό στοιχείο, ως το μόνο αντίβαρο στον σλαβισμό που επεκτείνεται διαρκώς και που χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο από τη Ρωσία. Ωστόσο το ελληνικό αυτό στοιχείο ήταν

²¹² Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 435.

²¹³ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 436.

²¹⁴ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 525.

πολύ αδύναμο λόγω των εσωτερικών συγκρούσεων και εντελώς απροετοίμαστο για ενδεχόμενη, ξαφνική σύγκρουση μεταξύ των Τούρκων και των χριστιανικών πληθυσμών που είναι υποταγμένοι σε αυτούς.

Συνεχίζοντας, επαναλαμβάνει την κατάσταση του ελληνικού κράτους, την έλλειψη ικανών ηγετών της εξέγερσης, την έλλειψη ηθικού σθένους από την κυβέρνηση και την σχεδόν απόλυτη δυσπιστία στο πρόσωπο του βασιλιά, τον οποίο μόνο η αναγκαιότητα και το παρόν σύστημα τον διατηρούσαν στη θέση του. Τα ταμεία του κράτους σχεδόν άδεια και οι Έλληνες τραπεζίτες που κατοικούσαν εκτός Ελλάδας που έως τότε χρηματοδοτούσαν την πατρίδα τους, δήλωσαν την πρόθεσή τους να σταματήσουν, μετανιώνοντας επίσης και για τα ποσά που απέστειλαν. Τα χρήματα αυτά είτε δεν έγινε γνωστό που χρησιμοποιήθηκαν, ή όπως αναφέρει, δόθηκαν για πράγματα εντελώς αντίθετα με τις προθέσεις των δωρητών. Σαν γενικό συμπέρασμα προκύπτει το γεγονός ότι η Βουλή ανέθεσε σε μια κυβέρνηση μισητή τη μεταρρύθμιση των θεσμών στους οποίους στηρίζεται η ελευθερία και ολόκληρο το συνταγματικό οικοδόμημα.

Κλείνοντας, επαναλαμβάνει εκ νέου το βαθύ και ειλικρινές αίτημα στην ιταλική κυβέρνηση να υποστηρίξει την ελληνική κυβέρνηση, κάνοντάς την να αναγνωρίσει την ακραία σοβαρότητα των περιστάσεων, να συμφιλιωθεί πλήρως με τον λαό και να ασπαστεί με ειλικρίνεια τις δημόσιες ελευθερίες. Παρόλο που η εξουσία του βασιλείου της Ιταλίας δεν τολμά να ανταγωνιστεί αυτήν της Αγγλίας, ωστόσο έχει γίνει αξιοσέβαστη στον ελληνικό λαό και μέρα με την ημέρα αποτελεσματικότερη²¹⁵.

Στο σημείο αυτό ο Mamiani με δεδομένα τα προβλήματα που υπήρχαν στο ελληνικό κράτος, θεωρεί ότι η Ιταλία θα έπρεπε να ασκήσει την επιρροή της στην Ελλάδα για την εφαρμογή των θεσμικών κανόνων και την παγίωση του κοινοβουλευτισμού και από την πλευρά της ότι θα μπορούσε να βοηθήσει αποτελεσματικότερα τους Έλληνες από την Αγγλία. Για τους λόγους αυτούς απευθύνει θερμή παράκληση στην Ιταλική κυβέρνηση, στην οποία στηρίζει τις ελπίδες του για την ανασύσταση του ελληνικού κράτους.

Αθήνα 24 Ιουλίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Σε αυτήν την αναφορά περιγράφονται οι φόβοι για επικείμενη αποβίβαση του Garibaldi στην Ελλάδα με τη φήμη αυτή να κυκλοφορεί σε όλα τα στόματα και την κυβέρνηση να

²¹⁵ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 526.

λαμβάνει μέτρα σε ξηρά και θάλασσα. Η φρεγάτα *Αμαλία* και η κορβέτα *Όθων*, παρακολουθούσαν τα νερά της ανατολικής ακτής του ελληνικού βασιλείου, ενώ στη Βόνιτσα, προς τα σύνορα της Ηπείρου, έφιπποι χωροφύλακες μοιράστηκαν κατά μήκος της παραλίας για να ενημερώνουν για κάθε νέα από εκείνη την πλευρά. Ο Mamiani από πληροφορίες που είχε από Υπουργό των Εξωτερικών Σχέσεων κ. Ηλιόπουλο, αναφέρει ότι αγγλικά πλοία ετοιμάζονταν στην Κέρκυρα και τη θάλασσα της Σικελίας ώστε να αντιμετωπίσουν τον Garibaldi σε περίπτωση που επιχειρούσε αποστολή, ωστόσο δεν είχε καμία περαιτέρω πληροφορία για αυτό. Από την άλλη πλευρά ο Έλληνας Υπουργός δήλωσε ότι ήταν πολύ ικανοποιημένος από την ιταλική κυβέρνηση και επιπλέον ότι η κυβέρνηση του βασιλιά θα χρησιμοποιούσε κάθε νόμιμο μέσο για να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε είδους ναυτιλιακή αποστολή.

Η ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν σε αμφιβολία για το αν τα σχέδια του Garibaldi στρέφονταν στο ελληνικό βασίλειο ή αλλού και για αυτό υπήρχε μεγάλος φόβος και ανησυχία. Παρόλο που δεν μπορούσε ο ίδιος ο Mamiani να μαντέψει τα σχέδια του Garibaldi, θεωρεί ότι, με βάση τις πληροφορίες που συλλέγει, οι φόβοι και οι ανησυχίες της κυβέρνησης είχαν κάποια βάση και πιστεύει ότι αν ο Garibaldi επιθυμούσε κάποιου είδους επιχείρηση, θα έστρεφε πιο εύκολα τη σκέψη του στην Ελλάδα από ότι σε οποιοδήποτε άλλο μέρος.

Ο Mamiani καλεί τον Garibaldi με τη φωνή όλων των Ελλήνων, να δώσει λύση στο πρόβλημα της Ελλάδας, να αποβιβαστεί στο ελληνικό έδαφος και σαν τη σκόνη να σαρώσει τον Όθωνα και την αυλή του, να απομακρύνει τη γενική δυσaréσκεια, να καλέσει τον λαό να εκλέξει μια Συντακτική Βουλή, να οργανώσει τον στρατό, να μπει στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία πριν εισβάλλουν γαλλικά και αγγλικά στρατεύματα και να προσφέρει τη δύναμη του ονόματός του στους Μαυροβούνιους και τους Σέρβους²¹⁶.

Τορίνο 13 Νοεμβρίου 1862. Ο Υπουργός Εξωτερικών Durando στον Υπουργό της Αθήνας Mamiani

Ο Υπουργός Εξωτερικών Durando, στις 13 Νοεμβρίου 1862 με έγγραφό του προς τον Mamiani επιθυμεί να του δώσει πιο συγκεκριμένες κατευθύνσεις για τη στάση που πρέπει να κρατήσει στη συγκεκριμένη πολιτική φάση της Ελλάδας, κατά την οποία έχει ήδη προηγηθεί

²¹⁶ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*.....ό.π. p. 586.

η επανάσταση της 23^{ης} Οκτωβρίου που οδήγησε στην ανατροπή του Όθωνα²¹⁷. Ο Durando ήρθε σε συνεννόηση με τον Ιταλό Υπουργό Ναυτιλίας ώστε να αποσταλούν άμεσα δύο πολεμικά πλοία στο λιμάνι του Πειραιά, προκειμένου να προστατεύσουν τα συμφέροντα των συμπατριωτών τους, όπου χρειαστεί.

Αυτό που ενδιέφερε στη συγκεκριμένη φάση σύμφωνα με τον Durando, δεν ήταν η ανάλυση των αιτίων που οδήγησαν σε αυτή την επανάσταση, η οποία δεν προκάλεσε έκπληξη σε όσους γνώριζαν την κατάσταση της χώρας, αλλά η επιθυμία της Ιταλίας για τη θετική εξέλιξη των πραγμάτων στην Ελλάδα, μια χώρα με την οποία έχουν τόσες ιστορικές αναλογίες, γειτονικούς δεσμούς, αλληλεγγύη και κοινά οικονομικά και ηθικά ενδιαφέροντα²¹⁸.

Οι Έλληνες στην παρούσα φάση καλούνταν να επιλέξουν τον νέο ηγεμόνα τους, χωρίς ωστόσο να αγνοηθεί ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων και οι συνθήκες που έθεσαν τις Δυνάμεις αυτές σε ειδικό καθεστώς έναντι της Ελλάδας και από τις οποίες απορρέουν δικαιώματα και υποχρεώσεις. Κατά συνέπεια, μια μορφή διακυβέρνησης που θα ερχόταν σε αντίθεση με το γενικό πολιτικό σύστημα που διέπει την Ευρώπη, δε θα τις έβρισκε σύμφωνες. Κάτι τέτοιο λοιπόν θεωρεί ότι θα ήταν απερίσκεπτο εκ μέρους της Ελλάδας, ενώ το δικαίωμα συγκρότησης του ελληνικού κράτους θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις απόψεις των Μεγάλων Δυνάμεων²¹⁹.

Οι νέες οδηγίες επομένως αφορούν στο να τηρήσει ο Mamiani πιστή και συνετή στάση απέναντι στη νέα ελληνική κυβέρνηση και να συμπράξει με επιφύλαξη, στο μέτρο που απαιτεί η σκοπιμότητα, για τα πραγματικά συμφέροντα της Ελλάδας. Συνεπώς οι σχέσεις του με την προσωρινή ελληνική κυβέρνηση δεν πρέπει να λάβουν επίσημο χαρακτήρα και θα πρέπει να είναι εντός των ορίων που σηματοδοτεί η παρούσα κατάσταση των πραγμάτων. Σε περίπτωση που υπάρξουν νέα δεδομένα θα πρέπει να ζητήσει εκ νέου οδηγίες ώστε να μπορέσει να συμβιβάσει τα εγκάρδια αισθήματα που τρέφει η Ιταλία προς την Ελλάδα με τα καθήκοντα και την εκτίμηση που απαιτούν η θέση της και οι σχέσεις της με τις άλλες χώρες²²⁰.

Αυτό που ζητείται από τον Mamiani είναι να τηρήσει μια στάση ουδέτερη απέναντι στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας και τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται για το ελληνικό κράτος, καθώς η πολιτική κατεύθυνση της Ιταλίας είναι να διατηρήσει μεν τις καλές σχέσεις με την Ελλάδα ως χώρα γειτονική και με δεσμούς φιλίας, αλλά ταυτόχρονα να μην

²¹⁷ Για τα γεγονότα της επανάστασης Οκτωβρίου 1862 βλ. Ζ. Αντωνίου, *Ο βασιλεύς της Ελλάδος Όθων και η διαχείριση της μνήμης του από την ελληνική ιστοριογραφία*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 14.

²¹⁸ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, Prime serie 1861-1870, vol. III, Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, Roma 1965, p.159.

²¹⁹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.160.

²²⁰ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.161.

προκαλέσει τη δυσαρέσκεια των Μεγάλων Δυνάμεων που έχουν ενεργό ρόλο στις υποθέσεις του ελληνικού κράτους. Θεωρεί ότι οι παρούσες συνθήκες δεν επιτρέπουν την εδαφική διεύρυνση την οποία φιλοδοξεί το ελληνικό κράτος και επίσης, εξαιτίας της πολυπλοκότητας της κατάστασης, θεωρεί ότι θα ήταν δύσκολο να ανέλθει στο θρόνο ένας από τους γιους του βασιλιά Vittorio Emanuele λόγω της διαφορετικής θρησκείας του που θα έπρεπε να αρνηθεί, ακόμη και αν τον επέλεγαν οι Έλληνες, ακόμη και αν το επικροτούσαν οι Μεγάλες Δυνάμεις.

Αθήνα 14 Νοεμβρίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Στην παρούσα φάση επικρατούσε ηρεμία στο ελληνικό κράτος, χωρίς ωστόσο να λείπουν οι αμφιβολίες και οι κίνδυνοι για το μέλλον. Το μεγάλο πρόβλημα της Ελλάδας που αναγνωρίζει ο Mamiani ήταν τα ατομικά πάθη και οι υπέρμετρες φιλοδοξίες που έπρεπε να χαλιναγωγήσει η νέα κυβέρνηση, με την εκλογή βουλευτών που να υπηρετούν πιστά τη χώρα.

Στη συνέχεια αναφέρει σχετικά με τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων στο ζήτημα της επιλογής νέου βασιλιά ότι κατά τη γνώμη του, θα επιθυμούσαν να μην επέμβουν και να αφήσουν στους Έλληνες την ελευθερία επιλογής, ωστόσο η οποιαδήποτε επιλογή της ελληνικής κυβέρνησης δεν απάλλασσε τις τρεις Δυνάμεις από την επιβολή της απαγόρευσης στα μέλη των οικογενειών τους να ανέλθουν στον ελληνικό θρόνο. Μέσα από τα φύλλα εφημερίδων, ιταλικών και ξένων, αναφέρει ότι φαινόταν ξεκάθαρα ότι οι τρεις Δυνάμεις συμφώνησαν πλήρως μεταξύ τους να μην επέμβουν στο ζήτημα του ελληνικού θρόνου, καθώς και η πρόθεση της Αγγλίας να αντιτεθεί στην υποψηφιότητα ενός Ιταλού πρίγκιπα²²¹.

Η υποψηφιότητα τέλος του Άγγλου πρίγκιπα Αλφρέδου, η οποία δημιουργήθηκε και γιγαντώθηκε όχι μόνο από μερικούς Έλληνες τραπεζίτες του Λονδίνου αλλά και από κυβερνητικούς παράγοντες, εξηγεί τη σιωπή της Αγγλίας σχετικά με την υποψηφιότητα ενός Ιταλού πρίγκιπα. Η υποψηφιότητα αυτή κέρδιζε συνεχώς έδαφος, αναφέροντας σχετικά ένα περιστατικό που συνέβη στη Σύρο, όπου μια ομάδα νεαρών, φέρνοντας το πορτραίτο αυτού του πρίγκιπα, έβαλαν μια κορόνα στο κεφάλι του με την επιγραφή Αλφρέδος, ο βασιλιάς των Ελλήνων, 1862, ενώ την επόμενη ημέρα πολλοί περισσότεροι νέοι επανέλαβαν τις επευφημίες τους προς τον πρίγκιπα Αλφρέδο. Το γεγονός αυτό έφτασε και στην Αθήνα, όπου έγινε δεκτό με ενθουσιασμό και επιδοκimasίες. Ο Υπουργός Scarlett όμως παρακάλεσε άμεσα την κυβέρνηση να εμποδίσει τέτοιου είδους εκδηλώσεις, τις οποίες δεν έβλεπε με καλό μάτι²²².

²²¹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.164.

²²² Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.165.

Στη συνέχεια ο Mamiani αναφέρει ότι στα Ιόνια Νησιά είχε δημιουργηθεί η σκέψη για ένα δεύτερο ελληνικό βασίλειο που θα σχηματιζόταν από τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο και στο οποίο θα προσαρτώνταν και τα Επτάνησα, με την προϋπόθεση ότι το νέο κράτος θα είχε για βασιλιά έναν από τους γιους της βασίλισσας Βικτώριας. Αυτή τη σκέψη θεωρήθηκε ότι την προκάλεσε η Αγγλία στα Ιόνια Νησιά ώστε να παρεκκλίνουν από τον στόχο τους να αποτελέσουν αναπόσπαστο τμήμα του ελληνικού βασιλείου. Την υποστήριξαν και ορισμένοι Έλληνες τραπεζίτες και έμποροι στο Λονδίνο, οι οποίοι θα μπορούσαν να πλουτίσουν ευκολότερα με μια αγγλική βασιλική αυλή στην Αθήνα. Όμως ο Υπουργός Scarlett δήλωσε ο ίδιος στον Mamiani ότι ο νεαρός πρίγκιπας δε θα δεχόταν αλλά και ο Λόρδος Russel σε συζήτηση με τον Scarlett τον προειδοποίησε ρητά ότι δεν επιθυμούσε η κυβέρνηση της βασίλισσας να ακούσει λέξη για την υποψηφιότητα του Αλφρέδου, ούτε για ένα δεύτερο ελληνικό βασίλειο, ούτε για τη διαδοχή του στη θέση του Όθωνα.

Ήδη οι αγγλικές εφημερίδες *Times* και *Morning Post* ακύρωναν αυτή την υποψηφιότητα, επικαλούμενοι τη ρητή απαγόρευση του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου ή ίσως θεωρώντας ότι η Ευρώπη δε θα συναινούσε ποτέ να δει έναν Άγγλο πρίγκιπα στον θρόνο της Ελλάδας. Σίγουρα θα επικρατούσε ο φόβος να κυριαρχήσει η Αγγλία στην τουρκική Ανατολή, στο Αρχιπέλαγος, την Αδριατική και τη Μαύρη Θάλασσα, στην οποία δεν πηγαίνει κανείς παρά μόνο μέσω των ελληνικών υδάτων.

Ο ελληνικός λαός, σύμφωνα με τη γνώμη του, διακατέχονταν από ευμετάβλητη σκέψη, μη σταθερά πολιτικά φρονήματα και ανωριμότητα. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι δε θα έπρεπε να δοθεί μεγάλη σημασία στα γεγονότα της Σύρου και η τάση για έναν Ιταλό πρίγκιπα να εξακολουθεί να υφίσταται. Στην παρούσα φάση, η πλήρης και άμεση επιτυχία της εξέγερσης κατά του Όθωνα ενθουσίασε την ελληνική σκέψη που επιζητούσε την άμεση υλοποίηση των στόχων της²²³.

Σε συζήτηση που είχε με τον νέο Υπουργό Εξωτερικών τον κ. Διαμαντόπουλο, αναφέρει ότι η ελληνική κυβέρνηση, με αφορμή την υποψηφιότητα του πρίγκιπα Αλφρέδου, θέλει να μάθει αν η Ευρώπη θα αφήσει την Ελλάδα ελεύθερη να επιλέξει βασιλιά, ακόμη και ανάμεσα στους πρίγκιπες των προστάτιδων Δυνάμεων, καθώς το Πρωτόκολλο της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830 με το οποίο συγκροτήθηκε το ελληνικό κράτος με τα όριά του και τη μορφή διακυβέρνησής του, απέκλειε από τον θρόνο κάθε πρίγκιπα που προέρχεται από οικογένειες των Μεγάλων Δυνάμεων.

²²³ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.165-166.

Αν αυτό το απαγορεύσουν, εκείνος δε βλέπει κάποιον άλλο καλό και αποδεκτό υποψήφιο από έναν Ιταλό πρίγκιπα και συγκεκριμένα αναφέρει τον πρίγκιπα του Carignano. Η ελληνική κυβέρνηση ζητά επιπλέον τη συνδρομή και την υποστήριξη ενός γενναίου και δυναμικού έθνους όπως θεωρεί ότι είναι η Ιταλία.

Τέλος, το γεγονός ότι οι αγγλικές εφημερίδες ενώ αναφέρουν τις υποψηφιότητες του Κόντε της Φλάνδρας, του πρίγκιπα του Leuchtenberg και του πρίγκιπα Αλφρέδου, σιωπούν εντελώς για εκείνη ενός Ιταλού πρίγκιπα, του φαίνεται παράξενο και ηθελημένο²²⁴.

Το θέμα της διαδοχής του ελληνικού θρόνου είναι επίκαιρο όσο ποτέ, ενώ κυριαρχεί στην ελληνική σκέψη υποψηφιότητα του Άγγλου πρίγκιπα Αλφρέδου. Ωστόσο, υπάρχει αναμονή για τις εξελίξεις και για τη στάση των Μεγάλων Δυνάμεων, καθώς η συγκεκριμένη υποψηφιότητα αντιβαίνει στους όρους του Πρωτοκόλλου του 1830.

Αθήνα 14-15 Νοεμβρίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Παρόλο που ζητήθηκε σύνεση και ουδετερότητα από τον Mamiani σε σχέση με την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, εκείνος ενημερώνει ότι, ενεργώντας σαν έντιμος άνθρωπος και ειλικρινής φίλος αυτής της χώρας και απαντώντας με πίστη στην εμπιστοσύνη και την ιδιαίτερη εκτίμηση που του δείχνουν κάθε φορά οι άνδρες της νέας ελληνικής κυβέρνησης, τους συνέστησε κυρίως δύο πράγματα, να υπάρχει δημόσια τάξη και επαγρύπνηση σχετικά με τους οπαδούς του Mazzini. Εκείνοι απάντησαν ότι στην Ελλάδα δεν ευδοκιμούν τέτοιου είδους άνθρωποι, όμως στην Ευρώπη τα πράγματα είναι διαφορετικά και όπου ξεσπούν επαναστάσεις, τέτοιου είδους άνθρωποι είναι πάντα παρόντες.

Η πολιτική κατάσταση στην παρούσα φάση δεν ευνοούσε τις συνθήκες για σύγκρουση με την Οθωμανική Πύλη και ήταν κάτι που η ελληνική κυβέρνηση δεν το επιθυμούσε καθόλου. Σε σχέση με την εσωτερική οργάνωση της Ελλάδας, την πειθαρχία των νέων εθνοφρουρών ή οποιοδήποτε άλλο θέμα, οι Έλληνες δεν πίστευαν ότι χρειάζονται τις υποδείξεις κάποιου, ούτε τη βοήθεια ξένων εθελοντών, στους οποίους θα πρέπει να παρέχουν τροφή, στέγη και απασχόληση, ενώ τα στρατεύματα της χώρας και ο υπερβολικός αριθμός αξιωματικών αποτελούν ένα μεγάλο έξοδο για το Δημόσιο²²⁵.

Η πρόθεση της Ιταλίας να στείλει ένα σώμα εθελοντών στην Ελλάδα, πιστεύει ότι είναι δύσκολο να γίνει αποδεκτή χωρίς να προκαλέσει την υποψία της Αγγλίας ότι η Ιταλία ετοιμάζει

²²⁴ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.166-167.

²²⁵ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.166-169.

επιθέσεις εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αλλά και η ελληνική κυβέρνηση δε θα ήθελε να προκαλέσει σε αυτή τη φάση τη δυσaráσκεια της Αγγλίας που θα ήταν δύσπιστη βλέποντας στην Ελλάδα ένα σώμα Ιταλών εθελοντών²²⁶.

Ο Mamiani πιστεύει ότι ο δρόμος της επανάστασης δεν ήταν κατάλληλος στην παρούσα φάση της Ελλάδας αλλά αυτό που προείχε ήταν η πολιτική ηρεμία, η δημόσια τάξη και η αναδιοργάνωση του κράτους. Η ιταλική επιθυμία να αποσταλούν εθελοντές στα ελληνικά εδάφη για να προασπίσουν τα συμφέροντά της τον βρίσκει αντίθετο, θεωρώντας από τη μια ότι θα αποτελέσουν ένα επιπλέον κόστος στο κράτος, ενώ θα προκαλέσουν ταυτόχρονα και τη δυσπιστία της Αγγλίας απέναντι στις προθέσεις τους. Παρά το γεγονός ότι ζητήθηκε επίσημα η τήρηση ουδετερότητας, ο Mamiani δεν μπορεί να μην συμβουλεύσει την ελληνική κυβέρνηση να περιοριστεί στην αποκατάσταση της δημόσιας τάξης και την αποφυγή εξεγέρσεων, ορμώμενος από γνήσια αισθήματα φιλίας και αγάπης προς τον ελληνικό λαό.

Αθήνα 5 Δεκεμβρίου 1862. Στον Υπουργό Εξωτερικών Durando

Οι νεότερες εξελίξεις που περιγράφει ο Mamiani, αφορούν την εκλογή του νέου βασιλιά και θα γινόταν με δημοψήφισμα σύμφωνα με τη λαϊκή απαίτηση, κατόπιν διατάγματος που καλούσε τον ελληνικό λαό να εκλέξει νέο βασιλιά με καθολική ψηφοφορία.. Οι Υπουργοί της Γαλλίας και της Ρωσίας από την άλλη πλευρά αποφάσισαν να στείλουν σημείωμα στην προσωρινή κυβέρνηση σχετικά με τις διαδηλώσεις που λάμβαναν χώρα καθημερινά υπέρ του Άγγλου πρίγκιπα. Η δε Ρωσία με σημείωμά της ανέφερε την υπέρτατη φροντίδα και ενδιαφέρον του αυτοκράτορα Αλέξανδρου για ένα ευγενές, ορθόδοξο έθνος όπως το ελληνικό. Ενημέρωσε επίσης την ελληνική κυβέρνηση ότι οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις δεσμεύονταν από τη συμφωνία της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1830, βάσει της οποίας κανείς από τους πρίγκιπες των οικογενειών τους δε θα αναλάμβανε ποτέ το στέμμα της Ελλάδας και θα έπρεπε προηγουμένως από κοινού να λύσουν αυτή τη συμφωνία²²⁷.

Το σημείωμα του Γάλλου Υπουργού, πιο αποφασιστικό και έντονο, ανέφερε την πρόθεση της Γαλλίας να αποτρέψει μια αναταραχή σε έναν λαό έναντι του οποίου έχει κάποιες αξιώσεις. Ταυτόχρονα υπενθύμιζε το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830 και την απαγόρευση να στεφθεί Έλληνας βασιλιάς από μέλος των οικογενειών των τριών Δυνάμεων, ενώ δήλωνε ότι το μέτρο αυτό είχε σκοπό να ωφελήσει και να προστατεύσει την αυτονομία

²²⁶ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.170.

²²⁷ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.188.

του ελληνικού έθνους. Τέλος, βλέποντας τις διάφορες παρατάξεις να είναι σε αναταραχή και οι ενέργειες ορισμένων να παραπλανούν όλο και περισσότερο τη δημόσια κρίση, προειδοποίησε την ελληνική κυβέρνηση για τους κινδύνους που είχε εκτεθεί²²⁸.

Η απάντηση της Αγγλίας δια στόματος του Λόρδου Russell σχετικά με την εκλογή του Αλφρέδου ήταν ότι η κυβέρνηση της βασίλισσας δε θα συμφωνούσε με αυτό. Όλα αυτά τα γεγονότα δημιούργησαν αναταραχή στους αρχηγούς των ελληνικών παρατάξεων και έτσι ο Βούλγαρης για να την αποφύγει και να παραμείνει στο αξίωμα, αναγκάστηκε να εκδώσει το διάταγμα του δημοψηφίσματος. Οι διάφορες διαδηλώσεις στην επαρχία υπέρ της αγγλικής υποψηφιότητας, η παθιασμένοι ηγέτες και τα πλήθη που τους ακολουθούσαν, δεν άφηναν καμιά αμφιβολία στον Mamiani ότι η καθολική ψηφοφορία θα ήταν σχεδόν ομόφωνη υπέρ του πρίγκιπα Αλφρέδου. Ο Mamiani θεωρεί ότι αυτό θα ήταν μεγάλο λάθος από την πλευρά των Ελλήνων, ενώ ισχυρίζεται ότι πρώτη φορά βλέπει έναν λαό να ρίχνεται στο στόμα του λύκου με τόση βιασύνη και χαρά. Εκτιμά επίσης ότι η βρετανική υποψηφιότητα δε θα ξεκινούσε καθόλου ή και θα σταματούσε, αν η Ρωσία και η Γαλλία είχαν στείλει τα σημειώματά τους στην ελληνική κυβέρνηση δεκαπέντε ή είκοσι ημέρες νωρίτερα από την ημερομηνία που τα έστειλαν²²⁹.

Θεωρεί ότι η πολιτική της Αγγλίας μέσω του Scarlett, επέτρεψε αρχικά την υποψηφιότητα του Αλφρέδου στην Ελλάδα ώστε να αποκλεισθούν από τον θρόνο το Leuchtenberg και άλλοι μη επιθυμητοί υποψήφιοι, γεγονός που συνιστούσε πλεονέκτημα για αυτήν. Στη συνέχεια, στα πλαίσια της τήρησης του Πρωτοκόλλου του 1830, παρακάλεσε τον Βούλγαρη να αποτρέψει οποιαδήποτε διαδήλωση υπέρ του Αλφρέδου. Ο ίδιος ο Scarlett ωστόσο λίγες μέρες αργότερα, ευχαρίστησε το πλήθος που είχε συγκεντρωθεί και επευφημούσε τον Άγγλο πρίγκιπα, μιλώντας με λόγια γενικά και μην έχοντας ακριβείς οδηγίες από το Λονδίνο²³⁰.

Θεωρεί επίσης ότι στην περίπτωση που η Αγγλία αποδεχθεί την υποψηφιότητα του πρίγκιπα Αλφρέδου και σε περίπτωση διακυβέρνησής του η Ελλάδα, καθώς είναι μια χώρα μικρή και αδύναμη, ανίκανη να ξεφύγει από την παρέμβαση μιας προστατίδας όπως η Αγγλία, το πιθανότερο είναι να γίνει μια αγγλική επαρχία, δίνοντας στην Αγγλία πρόσβαση στην Αδριατική, το Αρχιπέλαγος και τη Μαύρη Θάλασσα. Αυτή η εκδοχή θα πρέπει να θλίβει την Ιταλία περισσότερο από κάθε άλλο έθνος. Αντίθετα η αυτονομία της πιστεύει ότι θα μπορούσε

²²⁸ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.188-189.

²²⁹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.189.

²³⁰ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.190.

να διατηρηθεί μόνο με την κατανομή της προστασίας μεταξύ των τριών Δυνάμεων που ανταγωνίζονταν η μία την άλλη.

Πιστεύει ότι θα μπορούσαν η Γαλλία, η Ρωσία και μαζί τους και η Ιταλία να περιορίσουν από κοινού τις φιλοδοξίες της Αγγλίας σχετικά με την Ελλάδα, στην περίπτωση που εκείνη θελήσει να διατηρήσει την εκλογή του Αλφρέδου με κάθε τρόπο. Κρίνει πολύ ανησυχητικό το να αποδεχτεί η Αγγλία το ελληνικό δημοψήφισμα και την εκλογή του Αλφρέδου στον ελληνικό θρόνο, με το μόνο που μπορεί ο ίδιος να κάνει να είναι να συζητά με τους εκπροσώπους της Ρωσίας και της Γαλλίας, ενάντια στο ενδεχόμενο της κατοχής της Ελλάδας, μιας χώρας που αποτελεί την πύλη στην Ανατολή και το κλειδί των τριών θαλασσών από έναν Άγγλο πρίγκιπα²³¹.

Αθήνα 19 Δεκεμβρίου 1862. Στον Υπουργό των Εσωτερικών Pasolini

Τα γεγονότα στην Ελλάδα εξελίσσονταν και ο Mamiani αναφέρει ότι οι εκπρόσωποι των τριών Δυνάμεων ενημέρωσαν τον Πρόεδρο της προσωρινής ελληνικής κυβέρνησης για το νέο Πρωτόκολλο που υπέγραψαν στις 4 Δεκεμβρίου, βάσει του οποίου ανανεώθηκε η διάταξη που αφορούσε τον αποκλεισμό στον θρόνο της Ελλάδας μέλους των βασιλικών οικογενειών τους. Κατά συνέπεια και ο πρίγκιπας Αλφρέδος και ο Δούκας του Leuchtenberg, καθώς αποτελούσαν μέλη των βασιλικών οικογενειών, αποκλείονταν από τον ελληνικό θρόνο.

Η Αγγλία υπογράφοντας το Πρωτόκολλο κατόρθωσε σύμφωνα με τον Mamiani να απορρίψει τις ενοχλητικές υποψηφιότητες για τον ελληνικό θρόνο και από την άλλη πλευρά απέκτησε τη δυνατότητα να προσπαθήσει να τοποθετήσει στον θρόνο τον υποψήφιο που θα της ήταν πιο αρεστός²³².

Στο σημείο αυτό αναφέρει ότι ο ελληνικός λαός αφηνόταν στην εξαπάτηση, γεγονός που ευνοούσε την Αγγλία, ενώ οποιοσδήποτε άλλος λαός, όχι μόνο δεν θα επέτρεπε να εξαπατηθεί περισσότερο, αλλά θα στρεφόταν και με οργή εναντίον αυτού που τον εξαπάτησε. Στη συνέχεια ο Elliot πρότεινε την παραχώρηση των Επτανήσων και τη διαπραγμάτευση με την Τουρκία για ορισμένες άλλες ελληνικές επαρχίες, με την προϋπόθεση να γίνει δεκτός ως βασιλιάς ο Φερδινάνδος του Κόμπουργκ, πατέρας του βασιλιά της Πορτογαλίας.

Ο Mamiani σχολιάζει και χαρακτηρίζει περίεργη τη φύση του ελληνικού λαού, ο οποίος, ενώ πιστεύει ότι είναι καχύποπτος και δύσπιστος απέναντι σε όλους, από την άλλη

²³¹ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.190-191.

²³² Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π. p.217.

δείχνει τυφλή εμπιστοσύνη σε εκείνους που τον χειρίζονται με τον τρόπο τους. Πιστεύει επίσης ότι θα ήταν δύσκολο η Αγγλία να χαρίσει στην Ελλάδα τα Ιόνια Νησιά και θα προτιμούσε να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο ενός πολέμου παρά να παραδώσει την Κέρκυρα, κλειδί της Αδριατικής και του Αρχιπελάγους, σε ξένο βασιλιά. Η Γαλλία από την άλλη δε θα το επέτρεπε αυτό, καθώς είχε βλέψεις στη Μεσόγειο και με την πρώτη ευκαιρία θα μπορούσε η Κέρκυρα να ξαναπέσει στα χέρια των Γάλλων. Θεωρεί αδύνατον επομένως, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο να δοθεί η Κέρκυρα στην Ελλάδα, όταν το μεγάλο Ανατολικό ζήτημα είναι ακόμη αβέβαιο και εγκυμονεί ο κίνδυνος ενός πολέμου. Ούτε όμως και η μικρή και αδύναμη Ελλάδα θα είχε αρκετές δυνάμεις να υπερασπιστεί και να διατηρήσει αυτό το λιμάνι²³³.

Η δική του εκτίμηση είναι ότι η Αγγλία θα συνοδεύσει τον υποψήφιό της με τη δωρεά των Επτανήσων πλην της Κέρκυρας, αναλαμβάνοντας να κάνει αυτή την παραχώρηση αποδεκτή από τις υπόλοιπες Δυνάμεις. Οι Έλληνες όμως πιστεύει ότι θα προτιμήσουν να απορρίψουν αυτή την προσφορά, παρά να δεχτούν μια λύση ημιτελή. Είναι επίσης πιθανό ότι και τα Ιόνια Νησιά να μην επιθυμούν την προσάρτηση και να προτιμούν να παραμείνουν Βρετανοί υπήκοοι.

Σαν μια τελευταία θεώρηση, αναφέρει ότι κατά τη γνώμη του το νέο πρωτόκολλο αναγνωρίζει με σαφήνεια την χρεία του ελληνικού θρόνου και την πτώση της βαυαρικής δυναστείας στην Ελλάδα, γεγονός που έγινε σαφές και από την τελευταία ελληνική εξέγερση και σιωπηλά αποδεκτό και από τις τρεις Δυνάμεις. Επομένως αναρωτιέται γιατί οι Δυνάμεις δεν αναγνωρίζουν την Προσωρινή Ελληνική Κυβέρνηση και μήπως θα ήταν η κατάλληλη στιγμή να το πράξει η Ιταλία, δίχως να περιμένει οδηγίες πάντα από τους άλλους και με αυτή την πράξη να κάνει ένα βήμα ώστε να ξανακερδίσει την επιρροή της στην Ελλάδα και να διατηρήσει τη φήμη σε όλη την Ευρώπη ότι αποτελεί την πιο φιλελεύθερη κυβέρνηση και την πιο θερμή εκπροσώπηση της ελευθερίας και της εθνικότητας.

Ο Mamiani προχωρεί όμως περισσότερο από τις απόψεις και τις προτάσεις του προς τον Υπουργό Εξωτερικών και ζητά άμεσα την άδεια να προχωρήσει σε περαιτέρω ενέργειες διερεύνησης που αφορούν την αναγνώριση της ελληνικής προσωρινής κυβέρνησης, τονίζοντας ότι δεν πρόκειται να καταχραστεί αυτή την άδεια και θα φροντίσει να εξασφαλίσει την υπόσχεση της Εθνοσυνέλευσης και της ελληνικής κυβέρνησης για τη διατήρηση της τάξης και τον σεβασμό όλων των διεθνών κανόνων²³⁴.

²³³ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.218.

²³⁴ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.219.

Με την ίδια ημερομηνία, σε ξεχωριστό εμπιστευτικό του έγγραφο επιθυμεί να ενημερώσει τον Υπουργό για τα θέματα που αφορούν την επιρροή της Ιταλίας στο ελληνικό κράτος.

Αναφέρει αρχικά ότι όταν ξέσπασε η τελευταία εξέγερση στην Ελλάδα ενάντια του βασιλιά Όθωνα, κανένα άλλο όνομα δεν ηχούσε τόσο στην Ελλάδα, όσο αυτό της Ιταλίας και όλοι είχαν στο νου για τον ελληνικό θρόνο έναν Ιταλό πρίγκιπα της Σαβοΐας. Ξεκίνησε όμως από Άγγλους πράκτορες η υποψηφιότητα του Αλφρέδου, υποδανλίστηκε με μαεστρία από τον Μαυροκορδάτο και τους οπαδούς του και στη συνέχεια έγινε τόσο γενικευμένη και έντονη που έπνιξε το φιλοϊταλικό κλίμα. Το πλήθος, λόγω άγνοιας χειραγωγήθηκε, αποθεώνοντας την υποψηφιότητα του Αλφρέδου, ο οποίος θα έπαιρνε ως δώρο τα Ιόνια Νησιά αρχικά, στη συνέχεια την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, ώστε η ανασύσταση του βυζαντινού κράτους να βρίσκεται αρκετά κοντά. Επιπλέον ο Αλφρέδος θα μπορούσε να εγγυηθεί στην Ελλάδα μια κυβέρνηση ισχυρή και φιλελεύθερη και ένα κράτος φοβερό και ένδοξο. Η Ιταλία, μην μπορώντας να υποσχεθεί ούτε τα Ιόνια Νησιά, ούτε κάποια άλλα εδάφη, λησμονήθηκε²³⁵.

Ωστόσο θεωρεί ότι συνέβησαν κι άλλα περιστατικά που απέκλεισαν την υποψηφιότητα ενός Ιταλού πρίγκιπα, εκτός από την άστατη φύση του ελληνικού έθνους. Αυτά αφορούσαν το γεγονός ότι η Ιταλία στράφηκε εναντίον του Garibaldi την περίοδο που σχεδιαζόταν η τελευταία εξέγερση κατά του Όθωνα, μην μπορώντας να επιλύσει εσωτερικά ζητήματα και επιπλέον η υπερβολική εξάρτησή της σε σχέση με τη Γαλλία συντέλεσαν στο να χάσει τη φήμη της στην Ελλάδα.

Το πιο επιβλαβές όμως για την ιταλική επιρροή στην Ελλάδα θεωρεί ότι υπήρξε το σώμα των Ελλήνων που μετά τα γεγονότα του Ναυπλίου μετανάστευσαν στην Ιταλία. Εκείνοι γυρνώντας στην πατρίδα τους κακολόγησαν την Ιταλία, λέγοντας ότι βρήκαν εκεί πολύ ψυχρή υποδοχή και μάλιστα ότι ο Υπουργός Rattazzi αρνήθηκε στους πιο άπορους από αυτούς την καθημερινή βοήθεια που παρείχε σε άλλους πολιτικούς πρόσφυγες.

Σε σχέση με τους Έλληνες μετανάστες δε γνωρίζει αν οι καταγγελίες τους είναι βάσιμες, ωστόσο εκείνος σε πολλές εκθέσεις του προς τον Υπουργό, υπενθύμισε μεταξύ άλλων τη θερμή υποδοχή και εγκαρδιότητα που βρήκαν οι Ιταλοί μετανάστες στην Ελλάδα το 1832 και το 1839, καθώς και τη βοήθεια που έλαβαν, η οποία ήταν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από αυτόν που θα μπορούσαν να προσφέρουν τα αδύναμα μέσα αυτής της χώρας.

Για αυτό λοιπόν ζητά να γίνουν ενέργειες ώστε να αποκατασταθεί η φήμη και η επιρροή της Ιταλίας στο ελληνικό έθνος και μέσω αυτής και σε μεγάλο μέρος της τουρκικής

²³⁵ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.220.

ανατολής. Κρίνει ότι πρέπει να αναγνωρισθεί επίσημα και η Προσωρινή ελληνική Κυβέρνηση και τίποτα να μην τους εμποδίσει να το κάνουν. Τέλος θα πρέπει στον ελληνικό θρόνο να ανέβει αυτός που θα βοηθήσει περισσότερο την ελληνική φυλή να συσταθεί ως έθνος²³⁶.

Η απάντηση του Υπουργού Pasolini στις 31 Δεκεμβρίου 1832 σε αυτές τις αναφορές, που αποτελούσε και την επίσημη ιταλική θέση, ήταν η τήρηση μετριοπαθούς στάσης απέναντι στα ελληνικά πράγματα, αποκλείοντας οποιαδήποτε εκδήλωση των πολιτικών ιταλικών θέσεων, καθώς θα ήταν άκαιρη υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες, λόγω της κατάστασης του ελληνικού ζητήματος και των αντιφατικών συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Ιταλία λόγω των δεσμών συμπάθειας που την ένωναν με την Ελλάδα, όφειλε να επιθυμεί από την Ελληνική Κυβέρνηση να εδραιώσει εκείνες τις πολιτικές συνθήκες και αρχές που θα μπορούσαν να την προστατεύσουν από τους κινδύνους της αναρχίας²³⁷.

Τορίνο 7 Ιανουαρίου 1863. Στον Υπουργό της Αθήνας Mamiani

Σε νέο του έγγραφο προς τον Mamiani, ο Υπουργός Εξωτερικών Pasolini απαντά αναλυτικότερα σε όσα του είχε αναφέρει εκείνος στο προηγούμενο έγγραφό του με ημερομηνία 19 Δεκεμβρίου. Ξεκινά τονίζοντας ότι η Ιταλία είχε στόχο να αποκαταστήσει το ηθικό κύρος της, ρίχνοντας όλη τη φροντίδα της στην epούλωση των εσωτερικών πληγών της, δεδομένου ότι στη χώρα υπήρχαν ελλείμματα δημόσιας ασφάλειας, ληστεία, καθώς και ένα είδος διοικητικής και οικονομικής αταξίας. Κατά συνέπεια, η ιταλική επιρροή στην Ελλάδα στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής δε θα μπορούσε να ενισχυθεί αποτελεσματικά και οποιαδήποτε πράξη προς αυτή την κατεύθυνση θα ήταν αρκετά τολμηρή. Συνέστησε επομένως μια πολιτική σύνεσης και αναμονής η οποία υπαγορευόταν από την εσωτερική κατάσταση της Ιταλίας και την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας και έκρινε ότι δεν έπρεπε να γίνει οτιδήποτε που να παραπέμπει έστω και σε μακρινή επιθυμία για μια ιταλική υποψηφιότητα για τον ελληνικό θρόνο²³⁸.

Υπήρχε βέβαια περίπτωση, συμπληρώνει, η υποψηφιότητα αυτή να προέκυπτε αυθόρμητα μετά από μια σειρά αποκλεισμού υποψηφίων και επειδή λόγω της συγγένειας και της κοινής ιστορικής πορείας των δύο λαών, ένας πρίγκιπας ιταλικής καταγωγής θα ήταν πιο ταιριαστός στην Ελλάδα από έναν Γερμανό ή Άγγλο. Εντούτοις υποστήριξε την άποψη ότι

²³⁶ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.221.

²³⁷ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.245.

²³⁸ Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.257.

οποιαδήποτε ενέργεια της ιταλικής πλευράς σε μια τέτοια κατεύθυνση θα ήταν ακατάλληλη και θα έπρεπε να αρνηθεί μια τέτοια υποψηφιότητα. Επιπλέον, ακόμη και στην περίπτωση που το ελληνικό στέμμα προσφερόταν από τους Έλληνες σε συμφωνία με τις τρεις Δυνάμεις, μόνο το Υπουργείο θα μπορούσε να συζητήσει αν θα έπρεπε να συμβουλευτεί τον βασιλιά να αποδεχθεί τον ελληνικό θρόνο για ένα από τα μέλη της οικογένειάς του. Γιατί όσο μεγάλα κι αν ήταν τα πλεονεκτήματα που θα αποκόμιζε η Ιταλία στο μέλλον από μια στενή συμμαχία με την Ελλάδα, θεωρούσε προφανές ότι προς το παρόν αυτό μόνο θα αύξανε τους κινδύνους αυτών των δύο χωρών.

Από την άλλη πλευρά οι Έλληνες θα επιθυμούσαν έναν βασιλιά που θα τους εξασφάλιζε δύναμη και πλούτο, ενώ τη δεδομένη χρονική στιγμή η Ιταλία δε διέθετε ούτε χρηματικά αποθέματα, ούτε δυνάμεις ώστε να τα εξασφαλίσει. Ούτε όμως και θα μπορούσε να μην ακολουθήσει τα βήματα του βασιλιά Όθωνα σε σχέση με τη Μεγάλη Ιδέα, γιατί οι Έλληνες θα ήλπιζαν ότι ένας Ιταλός πρίγκιπας θα μετέφερε σε σύντομο χρόνο τον θρόνο στο Βυζάντιο, ένα τεράστιο εγχείρημα με πολύ πενιχρά μέσα, που θα οδηγούσε στον κίνδυνο διάλυσης της Ιταλίας αν προσπαθούσε μάταια να αναβιώσει τη βυζαντινή αυτοκρατορία.

Για τους παραπάνω λόγους θεωρεί ότι δε θα έπρεπε η Ιταλία να καλλιεργήσει μια ιταλική υποψηφιότητα. Προσθέτει επιπλέον, ότι ο ίδιος θα μπορούσε να προβεί στην επίσημη αναγνώριση της ελληνικής κυβέρνησης, ακόμη και πριν το πράξουν η Γαλλία και η Αγγλία, αν ήταν απολύτως σίγουρος ότι η Προσωρινή Κυβέρνηση θα μπορούσε να έχει διάρκεια, δίχως τον κίνδυνο της αναρχίας και αν είχε την υποστήριξη της Αντιπροσωπευτικής Συνέλευσης. Στο σημείο αυτό κάλεσε τον Mamiani να του εγγυηθεί ότι δεν υπάρχει αυτός ο κίνδυνος. Αν εκείνος το επιβεβαίωνε, τότε θα πρότεινε στο Συμβούλιο των Υπουργών να συζητηθεί η πράξη αναγνώρισης. Σε διαφορετική περίπτωση πάντως, θα έπρεπε να περιμένουν την έκβαση των γεγονότων στην Ελλάδα, ενώ ο αμοιβαίος ανταγωνισμός των τριών Δυνάμεων θα μπορούσε να αποφέρει όφελος στην Ιταλία²³⁹.

Σύνεση και αναμονή επομένως συνέστησε η ιταλική κυβέρνηση απέναντι στα ελληνικά γεγονότα, τονίζοντας την ιταλική αδυναμία να επωμισθεί τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ενθρόνιση ενός Ιταλού βασιλιά στο ελληνικό κράτος. Μεταξύ των άλλων, ήταν σημαντική η αδυναμία υποστήριξης της Μεγάλης Ιδέας που θα περίμεναν οι Έλληνες, γιατί η Ιταλία δεν είχε οικονομικά αποθέματα και επιπλέον έπρεπε να λύσει εσωτερικά προβλήματα, καθώς κι εκείνη αποτελούσε νεοσύστατο κράτος. Επιπλέον δε θα έπρεπε να αγνοηθούν οι Μεγάλες

²³⁹ MinIstero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, ό.π., p.258-259.

Δυνάμεις, οι οποίες είχαν καθοριστικό λόγο στο ελληνικό ζήτημα. Με το έγγραφο αυτό έγινε πλέον σαφές ότι οι επαναλαμβανόμενες προτάσεις του Mamiani για ιταλική υποψηφιότητα στον ελληνικό θρόνο και γενικότερη άσκηση επιρροής της Ιταλίας στα ελληνικά πράγματα δεν επρόκειτο να γίνουν αποδεκτές και ναυάγησε οριστικά η προοπτική ενός Ιταλού βασιλιά στην Ελλάδα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα στον 19^ο αιώνα, τον αιώνα του ρομαντισμού, στο πλαίσιο της ανάπτυξης του ιταλικού Risorgimento και του κινήματος του ιταλικού φιλελληνισμού που είναι άρρηκτα δεμένο με κοινούς στόχους και επιδιώξεις μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, αναδύεται η προσωπικότητα του Conte Terenzio Mamiani. Η πολύπλευρη δράση του σε ποικίλους τομείς επηρέασε τα πολιτικά και λογοτεχνικά πράγματα της Ιταλίας, τόσο στη διάρκεια των αγώνων της ανεξαρτησίας, όσο και μετά την ενοποίησή της.

Πηγή έμπνευσης και παράδειγμα για την Ιταλία αποτέλεσε ο ελληνικός αγώνας του 1821, με τις δύο χώρες να μοιράζονται τον ίδιο πόθο για ανεξαρτησία και εδαφική ολοκλήρωση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Terenzio Mamiani, υπήρξε σημαντική μορφή του ιταλικού Risorgimento, αγωνίστηκε για την ιταλική ανεξαρτησία, γαλουχήθηκε με το ελληνικό ιδεώδες και γνώρισε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό που αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και αφετηρία της φιλοσοφικής και λογοτεχνικής του σκέψης. Παράλληλα, έζησε το ξέσπασμα της ελληνικής επανάστασης που τον βρήκε σε νεαρή ηλικία, του ενέπνευσε ενθουσιασμό, γνήσιο πατριωτικό συναίσθημα και αφορμή για τους πρώτους νεανικούς του στίχους για την Ελλάδα όπου μέσα τους ξεχειλίζει ο πατριωτισμός, ο θαυμασμός για τον ελληνικό αγώνα και τις μορφές της ελληνικής επανάστασης.

Η σχέση του με την Ελλάδα έχει εκκίνηση από την αρχαιότητα και την κλασική Ελλάδα, με τον ίδιο να γνωρίζει σε βάθος τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και την αρχαία ελληνική ιστορία, όπως αυτό προκύπτει μέσα από τα έργα του. Πρόσωπα και γεγονότα της ελληνικής μυθολογίας, σπουδαίες ιστορικές και λογοτεχνικές προσωπικότητες περνούν μέσα από τα έργα του, συγκρίνονται με μορφές του παρόντος και αναδεικνύεται η διαχρονική αξία τους.

Η αρχαία Ελλάδα υπήρξε για τον Mamiani η μητέρα της ιστορίας, της φιλοσοφίας, της λογοτεχνίας, του θεάτρου και όλων των τεχνών, το πρότυπο από το οποίο αναπτύχθηκαν και αναδημιουργήθηκαν από άλλους λαούς. Στη σκέψη του η αρχαία Ελλάδα συνδέεται με την αρχαία Ρώμη, ο ελληνικός πολιτισμός συνδέεται με τον ρωμαϊκό αποτελώντας τη συνέχειά του σε ένα αδιάσπαστο σύνολο, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι οι δύο χώρες είναι από την αρχαιότητα στενά συνδεδεμένες και η ανάμιξη των δύο πολιτισμών υπήρξε εκείνη η γόνιμη επαφή που δημιούργησε νέα καλλιτεχνικά επιτεύγματα.

Ο Δάντης παραλληλίζεται με τον Όμηρο, η Ιταλίδα ποιήτρια Caterina Franceschi με τη λυρική ποιήτρια Σαπφώ, ο ζωγράφος Ραφαήλ παρουσιάζεται σαν γιος της Μούσας της αρχαιότητας Ουρανίας, η μορφή των ομηρικών ύμνων χρησιμοποιείται για θρησκευτικούς και

πατριωτικούς σκοπούς, οι αρχαίες μυθικές μορφές συνδέονται με χριστιανικές και μοιράζονται κοινές ιδιότητες. Η νεότερη φιλοσοφία έχει τις απαρχές της στη φιλοσοφική θεώρηση του Πλάτωνα, με βάση την οποία οικοδόμησε τη δική του φιλοσοφική θεώρηση. Στις *Prose letterarie* περιγράφει τα ελληνικά αρχαία μνημεία με εντυπωσιακές λεπτομέρειες, με συγκίνηση και θαυμασμό, έχοντας την ευκαιρία να τα γνωρίσει και από κοντά και να υμνήσει για ακόμη μια φορά τα επιτεύγματα του παρελθόντος ως σημεία αναφοράς για τους μελλοντικούς πολιτισμούς. Αυτά είναι μόνο ορισμένα παραδείγματα μέσα στα έργα του Mamiani, στα οποία με κάθε αφορμή παρουσιάζει ελληνικά πρόσωπα και τόπους, αναδεικνύοντας κάθε φορά τη βαθιά γνώση και τον θαυμασμό του για την ελληνική αρχαιότητα.

Ο Mamiani υπήρξε θερμός υποστηρικτής του δικαιώματος των λαών για αυτονομία και αυτοδιάθεση, έχοντας την Ελλάδα σαν παράδειγμα λαού που ύψωσε το ανάστημα και διεκδίκησε το αναφαίρετο δικαίωμα που έχει κάθε λαός για ανεξαρτησία. Το θαυμαστό παράδειγμα της ελληνικής επανάστασης, πρόσφατο στη μνήμη του Mamiani, υπήρξε σημείο αναφοράς για κάθε έθνος που επιθυμούσε την εδαφική του υπόσταση, αλλά και αδιάλειπτη συνέχεια των ένδοξων αγώνων του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος. Ύμνησε τον αγώνα των Ελλήνων με θέρμη και ενθουσιασμό, με στίχους φλογερούς που ξεχειλίζουν ορμητικότητα και νεανικό ενθουσιασμό. Η Ελλάδα για εκείνον είναι χώρα ηρώων, χώρα ένδοξη και γη αγαπημένη. Η προσωπικότητα του Μάρκου Μπότσαρη παίρνει μυθικές διαστάσεις και υμνείται σαν μια από τις πιο σπουδαίες προσωπικότητες του ελληνικού αγώνα. Φτάνει ως το σημείο να ζητά τη ρωσική βοήθεια για την απελευθέρωση της Ελλάδας, εναποθέτοντας στους Ρώσους αυτοκράτορες την ελπίδα του να ξεκινήσουν εκστρατεία εναντίον των Οθωμανών, θεωρώντας το ως κατάλληλη λύση για τη θετική έκβαση της ελληνικής επανάστασης.

Εξίσου σημαντικές υπήρξαν και οι διπλωματικές του αναφορές σε σχέση με την Ελλάδα. Ο Mamiani υπήρξε ο πρώτος πρεσβευτής της Ιταλίας στην Ελλάδα και μέσα από αυτή τη δραστηριότητα είχε την ευκαιρία να γνωρίσει από κοντά το ελληνικό στοιχείο σε μια παραγμένη πολιτικά περίοδο, από την επανάσταση του Ναυπλίου έως την έξωση του Όθωνα και τις πολιτικές διεργασίες για την έλευση του νέου βασιλιά της Ελλάδας.

Μέσα από τις λεπτομερείς και αναλυτικές διπλωματικές του αναφορές ξεδιπλώνεται ένα κομμάτι της νεότερης ελληνικής ιστορίας και φωτίζεται μέσα από τη ματιά του και την οπτική του η συγκεκριμένη χρονική περίοδος. Όμως ο Mamiani δεν περιορίζεται στην απλή καταγραφή των γεγονότων. Αναλύει, κρίνει και ερμηνεύει πρόσωπα και καταστάσεις. Καυτηριάζει την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας, τη διαφθορά, τους διαλυμένους θεσμούς, τους βασιλικούς χειρισμούς.

Για εκείνον η Μεγάλη Ιδέα σήμαινε τον εκσυγχρονισμό των κοινοβουλευτικών θεσμών και της ανάπτυξης όλων των Δυνάμεων του τόπου και όχι τη χρήση βίας και τη ρήξη με την Οθωμανική Πύλη. Παραδεχόταν ότι αιτία της ελληνικής δυσαρέσκειας υπήρξε η βασιλική πολιτική αλλά όχι ο θεσμός της βασιλείας. Πίστευε επιπλέον ότι εκείνο που έλειπε από τους Έλληνες της εποχής του, ήταν ο ενθουσιασμός των ηρώων της επανάστασης του 1821 που έφερε τόσο θαυμαστά αποτελέσματα.

Παρά την σκληρή κριτική, παραδέχεται την ευγενική καταγωγή των Ελλήνων και τον αξεπέραστο αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, ενώ παράλληλα ενδιαφέρεται για την τύχη της Ελλάδας και την ανάπτυξή της. Σε πολλά σημεία των διπλωματικών του αναφορών αφήνει να φανούν τα φιλελληνικά του αισθήματα, η επιθυμία του να ξεπεράσει η Ελλάδα το πολιτικό της αδιέξοδο και να αναπτυχθεί, καταβάλλοντας κάθε προσπάθεια ώστε η Ιταλία να είναι εκείνη που θα την βοηθήσει, ως χώρα γειτονική και με κοινούς πολιτιστικούς δεσμούς.

Μέσα από αυτά τα στοιχεία, αναδύεται η παραδοχή του ότι η Ελλάδα είναι πάντα στην καρδιά του μια χώρα αδελφική με την Ιταλία που μοιράζονται κοινούς πόθους και επιδιώξεις. Στην κατεύθυνση αυτή, η σκέψη του είναι ότι η Ιταλία θα πρέπει να συνδράμει ώστε να αναπτυχθούν οι πολιτικοί θεσμοί στην Ελλάδα, επιθυμία που φτάνει έως την υποστήριξη Ιταλού πρίγκιπα για το ελληνικό βασίλειο και που υποστήριξε σθεναρά κατά τη διάρκεια των διπλωματικών του καθηκόντων. Πέρα από την αγάπη και τη συμπάθεια προς τον Ελληνικό λαό, ήταν πεπεισμένος ότι κάτι τέτοιο θα συνέβαλε στη δημιουργία στενότερων σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών και θα οδηγούσε στην αναχαίτιση της δύναμης των Σλάβων στη Βαλκανική.

Ωστόσο η ιταλική πολιτική είχε αντίθετη γνώμη και έκρινε ότι η Ιταλία δεν είχε τη δυνατότητα να υποστηρίξει έναν Ιταλό μονάρχη, καθώς και η ίδια, αμέσως μετά την ενοποίησή της δεν ήταν σε θέση να αναλάβει κάτι τέτοιο, πρώτον επειδή έπρεπε να αναδιοργανωθεί εσωτερικά, αλλά επιπλέον δε θα είχε και τα μέσα να υποστηρίξει την Μεγάλη Ιδέα, με τον τρόπο που θα περίμεναν οι Έλληνες, Επιπλέον, θα έθετε σε κίνδυνο τις σχέσεις της με την Αγγλία και τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις. Ως εκ τούτου, συστήθηκε στον Mamiani σύνεση και ουδετερότητα στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας και αναμονή των εξελίξεων.

Παρόλο που οι διπλωματικές του επιδιώξεις δεν ευοδώθηκαν, ο Mamiani συνέβαλε στην ανάπτυξη των ελληνοϊταλικών σχέσεων, έκανε γνωστά τα προβλήματα της Ελλάδας στην Ιταλία, καλλιέργησε την πεποίθηση για την ανάγκη ύπαρξης στενών σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες, εξέφρασε και μετέδωσε την αγάπη και τον θαυμασμό του για την Ελλάδα και τα προβλήματα που βίωνε.

Κλασικισμός και πατριωτισμός, θρησκευτικότητα και μετριοπαθής φιλελευθερισμός, είναι τα συστατικά στοιχεία της προσωπικότητας και του έργου του Terenzio Mamiani. Διακρίθηκε για τη μεγάλη αγάπη προς την πατρίδα του, που συνοψίζεται χαρακτηριστικά στις επόμενες δύο γραμμές:

«Θεϊκή Ιταλία, πιστεύω ότι η τελευταία από τις σκέψεις μου θα είναι η δική σου
και ο έσχατος πόθος μου, η ανανέωση της δόξας σου»²⁴⁰

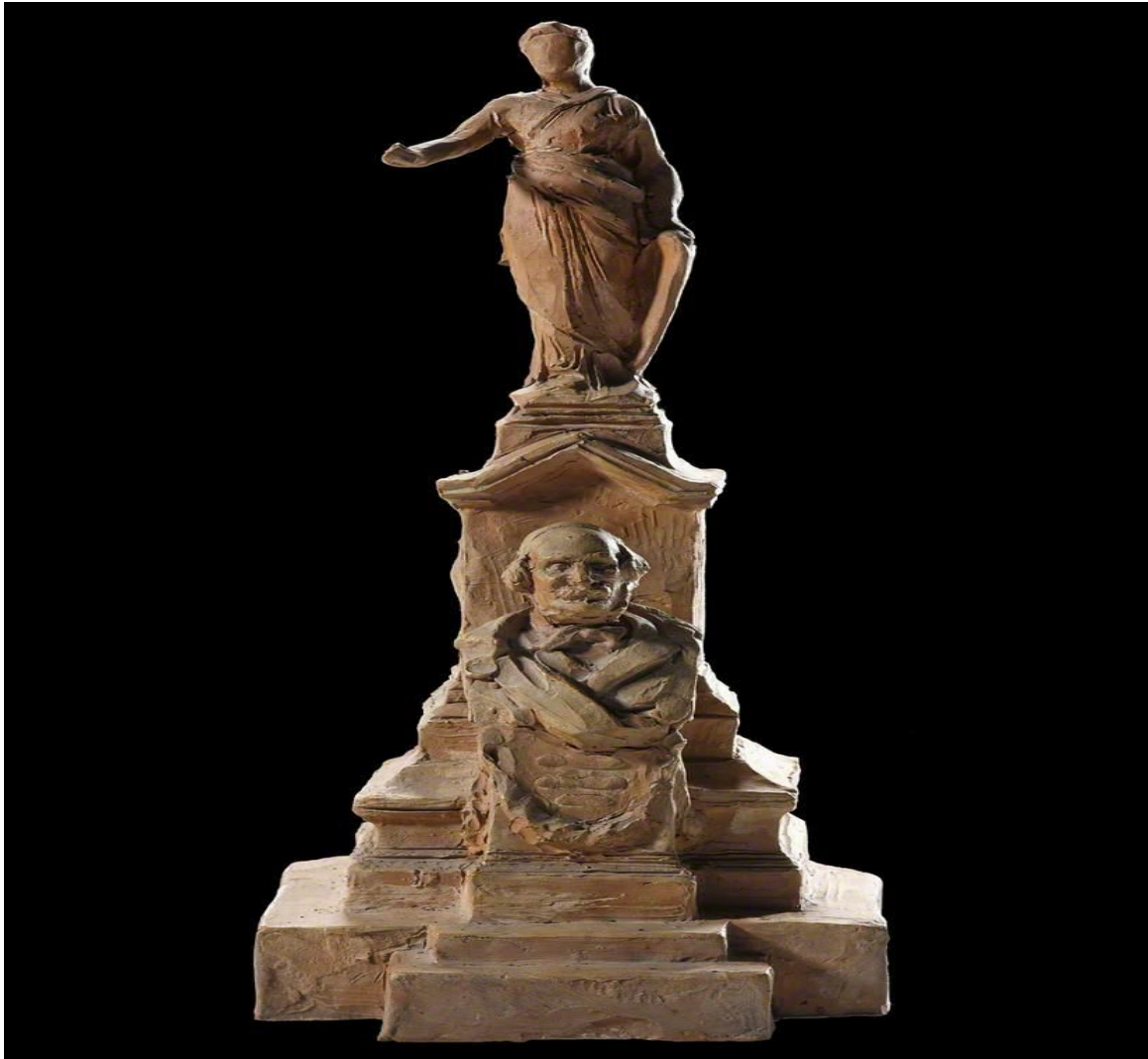
Ταυτόχρονα, η σχέση του και επαφή με την Ελλάδα καθόρισε την ύπαρξη και το έργο του, μέσα στο οποίο βρίσκεται πάντα παρούσα, αποτελώντας πηγή έμπνευσης, εκκίνηση και αφορμή για κάθε δημιουργία. Ο Mamiani υπήρξε μια σημαντική προσωπικότητα για το πλούσιο λογοτεχνικό και φιλοσοφικό του έργο και για την πολιτική του δράση. Σε σχέση με την Ελλάδα υπήρξε σημαντικός όχι μόνο για τα φιλελληνικά του αισθήματα και την προβολή του ελληνικού πολιτισμού. Καθώς ήταν ο πρώτος πρέσβης της Ιταλίας στο ελληνικό κράτος, έζησε από κοντά το ελληνικό στοιχείο και δεν περιορίστηκε μόνο στον θαυμασμό για τα επιτεύγματα του πνεύματος και τον ελληνικό αγώνα της ανεξαρτησίας. Βίωσε και τη μη ηρωική πλευρά του ελληνικού έθνους, τα προβλήματα και τα σφάλματα των Ελλήνων σε μια δεδομένη χρονική στιγμή της ιστορίας τους και αυτά ακριβώς ανέδειξε με αυτή του την ιδιότητα, προσπαθώντας να προβάλλει αυτά τα προβλήματα και να συμβάλλει ουσιαστικά στην επίλυσή τους. Οι δυο χώρες αυτή τη φορά ήρθαν κοντά μέσω της διπλωματίας και λόγω αυτής της αλληλεπίδρασης, έγιναν ορατοί για ακόμη μια φορά οι δεσμοί που τις συνέδεαν.

Στη σκέψη του Mamiani κυριαρχούν η Ελλάδα και η Ιταλία, σαν χώρες αδιάσπαστα δεμένες μεταξύ τους, χώρες αδελφικές, δύο διαφορετικές πατρίδες. Μέσα από το δίπολο Ελλάδα-Ιταλία ο Mamiani, περνώντας από διαδρομές στην αρχαία Ελλάδα και τον πολιτισμό της, έως την ελληνική επανάσταση και τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους, μέσα από τη σύντομη αλλά ουσιαστική παραμονή του στην Ελλάδα στα πλαίσια των διπλωματικών του καθηκόντων, δημιούργησε ένα μεγάλο λογοτεχνικό, φιλοσοφικό και πολιτικό έργο, αποτέλεσε μια ξεχωριστή προσωπικότητα που με το έργο και τη δράση του έδωσε ώθηση στην ενοποίηση και την αναγέννηση του ιταλικού κράτους και ταυτόχρονα ανέδειξε περαιτέρω το ελληνικό στοιχείο και τον ελληνικό πολιτισμό.

²⁴⁰ A. Della Pergola, *Terenzio Mamiani e le sue poesie*, A. Gustavo Morelli Editore, Ancona 1899.

«Divina Italia, io penso che l'estremo dei miei pensieri sarà il tuo
e l'estrema delle mie brame il rinnovamento della tua gloria».

ΕΙΚΟΝΕΣ

Γλυπτό Τερακότα, Maquette Terenzio Mamiani, Ettore Ferrari (1894) National Museum of Scotland

Πηγή : [Count Terenzio Mamiani della Rovere \(1799–1885\) Maquette | Art UK](#)

Μνημείο του Terenzio Mamiani στη Ρώμη. Πηγή : [Monument to Terenzio Mamiani, Rome - Wikipedia](#)

Προσωπογραφία του Terenzio Mamiani σε νόμισμα. Πηγή : [PERSONAGGI - Terenzio Mamiani](https://www.bertolamifinearts.com/en/terenzio-mamiani)
(Filosofo e ... - Bertolami Fine Art ([bertolamifinearts.com](https://www.bertolamifinearts.com)))

Liceo Mamiani. Πηγή : [Pesaro Liceo Mamiani](https://www.pesaro-liceo-mamiani.it/) ★ [Ultime notizie Marche e Piceno: Cronaca, Sport, Eventi - TM Notizie](https://www.ultimenotizie.it/)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αλεξίου Δ., *Ο μύθος της Φαίδρας και του Ιππόλυτου στο αρχαίο ελληνικό και ρωμαϊκό δράμα και η πρόσληψή του στη νεότερη δραματουργία*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2015.

Αναγνώστου Π., *Βασίλισσα Αμαλία: Απόψεις για την εκπαίδευση, την θρησκεία, την γυναίκα, την κοινωνία*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Φλώρινα 2022.

Αντωνίου Ζ., *Ο βασιλεύς της Ελλάδος Όθων και η διαχείριση της μνήμης του από την ελληνική ιστοριογραφία*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2009.

Ζώρας Γ., Τσόλκας Ι., «Κρίσεις για την Ελληνική Επανάσταση λογίων και πολιτικών της Ιταλίας και του Βατικανού», στο Κ. Σβολόπουλος, Γ. Μεταλληνός, Χ. Μηνάογλου (επιμ.), *1821-2021 10 Συνέδρια για τα 200 χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης*, Πρακτικά Α ΄ Συνέδριο «Ιστοριογραφία και Πηγές για την ερμηνεία του 1821», Αρχονταρίκι, Αθήνα 2013, σ. 46-59.

Ζώρας Γ., «Ο Terenzio Mamiani υμνητής του Μεσολογγίου και του Μάρκου Μπότσαρη», παρουσίαση στο *Convegno Internazionale: Il filellenismo italiano e la rivoluzione greca del 1821*, Roma, 9-11 Novembre 2021, υπό δημοσίευση.

Ζώρας Γ., «Ιταλοί λόγιοι μέλη του φιλολογικού συλλόγου Παρνασσός», στο *Παρνασσός*, τ. ΛΖ, Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός, Αθήνα 1995.

Ισίδωρος Π., *Ρομαντισμός και Φιλελληνισμός: μελέτη μη ευρέως γνωστών κειμένων*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2019.

Μακρυγιάννης Γ., *Ο ιταλικός φιλελληνισμός την εποχή της ελληνικής επανάστασης και της οικοδόμησης του ελληνικού κράτους: Η περίπτωση του κόμη Alerino Palma di Cesnola*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2019.

Μπίκα Σ., *Τα έργα των Ιταλών ζωγράφων Lipparini και Marsigli στα πλαίσια του ευρωπαϊκού φιλελληνισμού κατά την επανάσταση του 1821*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2012.

Μπίρταχας Σ., «Εκφάνσεις του ιταλικού φιλελληνισμού κατά τη δεκαετία του 1820», στο Α.Β. Μανδουλαρά, Γ.Β. Νικολάου, Λ. Φλιτούρης, Ν. Αναστασόπουλος (επιμ.), *Φιλελληνισμός : Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ. 375-391.

Ξιούρας Α., *Ιδεολογία, Πολιτισμός και Διπλωματία στις Ελληνοϊταλικές σχέσεις, 1861-1878*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2019.

Παπαθεοδώρου Γ., «Μια περιδιάβαση στα ρομαντικά χρόνια» στο Μωυσίδης Α., Σακελλαρόπουλος Σ., Αποστολοπούλου Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19^ο και 20^ο αιώνα. Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, Τόπος (Μοτίβο Εκδοτική), Αθήνα 2010, σ. 179-203.

Τσόλκας Ι., *Η ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη λογοτεχνία της Ιταλίας κατά τον 19^ο αιώνα*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 2004.

Τσόλκας Ι., «Η ελληνική Παλιγγενεσία και ο αντίκτυπός της στη λογοτεχνία της Ιταλίας κατά τον 19^ο αιώνα», στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών, *Ελλάδα-Ιταλία: Διαπολιτισμικές προσεγγίσεις, Grecia-Italia: Dialoghi fra due culture*, Κύκλοι Ομιλιών 2012, Αθήνα 2013.

Τσόλκας Ι., «Ο διαφορετικός ιταλικός φιλελληνισμός», στο Α.Β. Μανδουλαρά, Γ.Β. Νικολάου, Λ. Φλιτούρης, Ν. Αναστασόπουλος (επιμ.), *Φιλελληνισμός : Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα*, Δήμος Νικολάου Σκουφά, Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ.345-371.

Τσόλκας Ι., «Άγνωστες Ιταλικές σελίδες για τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία (1821-1832)», στο Γ. Ματαράγκας, F. Minutoli, Ζ. Κοκκαλίδου (επιμ.) *Η συμβολή των Ιταλών στην Ελληνική Επανάσταση, Προετοιμάζοντας την Ιταλική Παλιγγενεσία 1821-1832*, ETP Books, Αθήνα 2021, σ.405-421.

Ξενόγλωσση

Biagi G. (cura), *Nuova Antologia, Rivista di Lettere, Scienze e Arti*, Indici Trentenalli (1866-1895), Tipografia della Camera dei Deputati, Roma 1901.

Bianchi N., *Della vita e delle opere di Terenzio Mamiani con l'aggiunta dell'idillio I Patriarchi e dell'inno A. S. Terenzio*, Kessinger Publishing (10 Settembre 2010), Pesaro 1896.

Birtachas S., «Solidarietà e scambi ideologico-culturali italo-ellenici in epoca risorgimentale : L' emigrazione politica italiana nelle isole ionie e in Grecia», *Mediterranea-ricerche storiche* Anno IX (2012), σ.461-474.

Bouchard J., «Τρία γράμματα του Γ. Τερτσέτη προς τον CH. NERUCCI. Ένα άγνωστο ιταλικό κείμενο του Τερτσέτη» στο *Παρνασσός*, Περίοδος Δευτέρα, τ. IZ, Αρ. 1 (Ιανουάριος-Μάρτιος 1975), Τυπογραφείο Ιορδάνου Μυρτίδη, Αθήνα 1975, σ.120-128.

Brancati A., Benelli G., *Laicità, Massoneria e Senso Religioso nell'ultimo Mamiani (1861-1885). Un cattolico liberale nell'epoca degli intransigentismi postunitari*, Fondazione Cassa di Risparmio di Pesaro, Pesaro 2010.

Casini T., *La giovinezza e l'esilio di Terenzio Mamiani (Da carteggi e ricordi inediti)*, G.C. Sansoni Editore, Firenze 1896.

Della Pergola A., *Terenzio Mamiani e le sue poesie*, A. Gustavo Morelli Editore, Ancona 1899.

Gaspari D., *Vita di Terenzio Mamiani Della Rovere*, A. Gustavo Morelli Editore, Ancona 1888.

Giannatale Di F., «Esilio e Risorgimento. Il mito dantesco in Francia nella prima metà dell'Ottocento» nel Fabio Di Giannatale (cura), *Escludere per governare. L'esilio politico fra Medioevo e Risorgimento*, Mondadori Education, S.p.A. Milano 2011, p. 173-194.

Greppi E., «The Risorgimento and the Birth of International Law in Italy», nel G. Bartolini (Ed), *A History of International Law in Italy*, Oxford University Press, Oxford 2020.

Liakos A., *L'Unificazione italiana e la Grande Idea*, Alethia L'editrice della Grecia moderna, Firenze 1995.

Loukatos S., «Il Filellenismo italiano durante la lotta d'indipendenza greca», *Foroellenico*, pubblicazione bimestrale a cura dell'Ufficio Stampa dell'Ambasciata di Grecia in Italia-Anno VI- No 49, σ. 3-4.

Mamiani della Rovere C. T., *Inni Sacri*, Per i Torchi di Everat, Strada du Cadran 16, Parigi 1832.

Mamiani della Rovere C. T., *Inni Sacri*, Presso Marotta e Formoso, Napoli 1835.

Mamiani T., *Poesie di Terenzio Mamiani, per la prima volta unite e ordinate con aggiunta di molte inedite*, Baudry, Libreria Europea, Parigi 1843.

Mamiani T., *Di un nuovo diritto europeo*, Tipografia di Gerolamo Marzorati, Torino 1859.

Mamiani T., *Prose letterarie di Terenzio Mamiani*, Volume Unico, Barbera G. (Ed), Firenze 1867.

Mamiani T., «Urania», nel *Nuova Antologia di Scienze, Lettere e Arti*, Volume Quinto, Tip. Dei Successori Le Mounier, Firenze 1867, p. 55-77.

Mamiani T., *Lettere dall'Esilio, raccolte e ordinate da Ettore Viterbo*, Volume I (1831-1845), Società Editrice Dante Alighieri, Roma 1899.

Mestica G. (cura), *Poesie e Prose scelte di Terenzio Mamiani, con un discorso sulla vita e le opere dell'autore*, S. Lafi Tipografo Editore, Città di Castello 1886.

Ministero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, Prima Serie : 1861-1870, Istituto Poligrafico dello Stato, La Libreria dello Stato, vol. 2, Roma 1959.

MinIstero degli Affari Esteri, *I Documenti Diplomatici Italiani*, Prime serie 1861-1870, Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, vol. III, Roma 1965.

Rosmini A., *Il Rinascimento della filosofia in Italia*, a cura di Gaetano Messina, Tomo II, Città Nuova Editrice, Roma 2008.

Scalora F., *Sicilia e Grecia. La presenza della Gracia moderna nella cultura Siciliana del XIX secolo*, Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici "Bruno Lavagnini", Quaderni 19, Palermo 2018.

Stecconi R., *Marca Parnasiana, Dialoghi immaginari, suggestivi, ma verosimili e storicamente documentati, ispirati dai personaggi storici e mitologici del dipinto*, Quaderni del Consiglio Regionale delle Marche, Ancona 2009.

Uguccioni R. P. (cura.), *Un Pesarese per la Nazione, Nuove prospettive su Terenzio Mamiani*, Società pesarese di studi storici, Ancona 2020.

Zucconi A., «Un giornale dall'esilio. L'esule - L'exilé. Giornale di letteratura italiana antica e moderna», *Viaggiatori. Circolazioni, scambi ed esilio*, Anno 1, Numero 1, 1° Settembre 2017, σ.284-335.

Ιστοσελίδες

Brancati A., «Mamiani della Rovere, Terenzio», Dizionario Biografico degli Italiani, Volume 68 (2007), διαθέσιμο στο : [MAMIANI DELLA ROVERE, Terenzio in "Dizionario Biografico" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/mamiani-della-rovere-terenzio_(Dizionario-Biografico)/), ημ. πρόσβασης 02-03-2023.

Calitti F., «Mamiani della Rovere, Terenzio», *Encilopedia machiavelliana*, 2014 διαθέσιμο στο : [Mamiani Della Rovere, Terenzio in "Enciclopedia machiavelliana" \(treccani.it\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/mamiani-della-rovere-terenzio_(Enciclopedia-machiavelliana)/), ημ. πρόσβασης 02-03-2023.

«Δημήτριος, Φάληρο 350-283 π. Χ.», διαθέσιμο στο : [Δημήτριος - Δημήτριος από το Φάληρο - Ο Αρχαίος Έλληνας Δημήτριος \(moussa.gr\)](#) , ημ. πρόσβασης 01-05-2023.

«Franceschi Ferrucci Caterina», διαθέσιμο στο : [Caterina Franceschi Ferrucci \(150anni.it\)](#) , ημ. πρόσβασης 14-03-2023.

«Il filellenismo italiano e la rivoluzione greca del 1821», Cattedra di Lingua e Letteratura Neogreca, Dipartimento di Studi Europei, Americani e interculturali, ,(9-11 Novembre 2021), Sapienza Università di Roma, Convegno Internazionale, διαθέσιμο στο : [Microsoft Word - CfP 1821 CI ITA.doc \(duth.gr\)](#) , ημ. πρόσβασης 17-02-2023.

Λέμπεντεφ Α., «Η Θεογονία του Επιμενίδη από την Κρήτη και η προέλευση της Ορφικής-Πυθαγορικής θεωρίας περί μετενσάρκωσης», διαθέσιμο στο : [\(6\) Η Θεογονία του Επιμενίδη και η προέλευση της Ορφικής-Πυθαγορικής θεωρίας περί μετενσάρκωσης | Andrei V . Lebedev - Academia.edu](#) , ημ. Πρόσβασης 26-03-2023.

Λούκος Χ., «Η αντιοθωνική εξέγερση στην Ερμούπολη (28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 1862) και η ιδιαιτερότητα αυτής έναντι των εξεγέρσεων του Ναυπλίου και των άλλων πόλεων», σ. 155-176, διαθέσιμο στο : [ceb7-ceb1cebdcf84ceb9cebfceb8cf89cebdceb9cebaceae-ceb5cebeceadceb3ceb5cf81cf83ceb7-cf83cf84ceb7cebd-ceb5cf81cebcebfcbcf8dcf80cebfcebb.pdf \(wordpress.com\)](#) , ημ. πρόσβασης 30-06-2023.

Μπρούσαλης Κ., «Κεφάλαιο 21 Αθήνα : Στο έλεος της ξενοκρατίας», διαθέσιμο στο : [Κεφάλαιο 21 ΑΘΗΝΑ: Στο έλεος της ξενοκρατίας \(historyreport.gr\)](#) , ημ. πρόσβασης 06-07-2023.

Nacinovich A., «Dante e il classicismo primo-ottocentesco da Monti a Mamiani», διαθέσιμο στο : [PROF.SSA NACINOVICH 2.pdf \(premiocarducci.it\)](#) , ημ. πρόσβασης 25-03-2023.

«Neoguelfismo», Treccani Encyclopedia, διαθέσιμο στο : [neoguelfismo nell'Enciclopedia Treccani](#), ημ. πρόσβασης 18-02-2023.

Τσιγκάκου Φ. Κ., «Η εικαστική εξιστόρηση της ελληνικής επανάστασης», *Νεοελληνικά Ιστορικά* 2, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2010, σ. 203-227, διαθέσιμο στο : [28521.pdf \(academyofathens.gr\)](#) , ημ. πρόσβασης 14-02-2023.

«Mamiani della Rovere, Terenzio», διαθέσιμο στο : [Mamiani della Rovere, Terenzio in "L'Unificazione" \(treccani.it\)](#) , ημ. πρόσβασης 02-03-2023.

Παγκράτης Γ., *Ιστορία της Ιταλίας. Από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση (1454-1870)*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, διαθέσιμο στο : [«Ιστορία της Ιταλίας» – Από τη συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση \(1454-1870\) – Ανοικτή Βιβλιοθήκη \(openbook.gr\)](#) , ημ. πρόσβασης 19-08-2023.

Perutelli A., Paduano G., Rossi E., «Storia e testi della letteratura latina», διαθέσιμο στο ; [vol3_boezio.pdf \(zanichelli.it\)](#) , ημ. πρόσβασης 30-03-2023.

Πετρίδου Β., Ζιρώ Ο., *Τέχνες και αρχιτεκτονική από την αναγέννηση έως τον 21^ο αιώνα*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, διαθέσιμο στο : [repository.kallipos.gr/bitstream/11419/3541/4/Book_2.pdf](#), ημ. Πρόσβασης 18-08-2023.

Prunas P., *l' Antologia di Gian Pietro Vieusseux, Storia di una rivista italiana*, Società Editrice Dante Aligheri di Albrighi Segati & C., Roma-Milano 2015, p. 118, διαθέσιμο στο: [L'Antologia di Gian Pietro Vieusseux, di Paolo Prunas \(gutenberg.org\)](#) , ημ. πρόσβασης 18-08-2023.